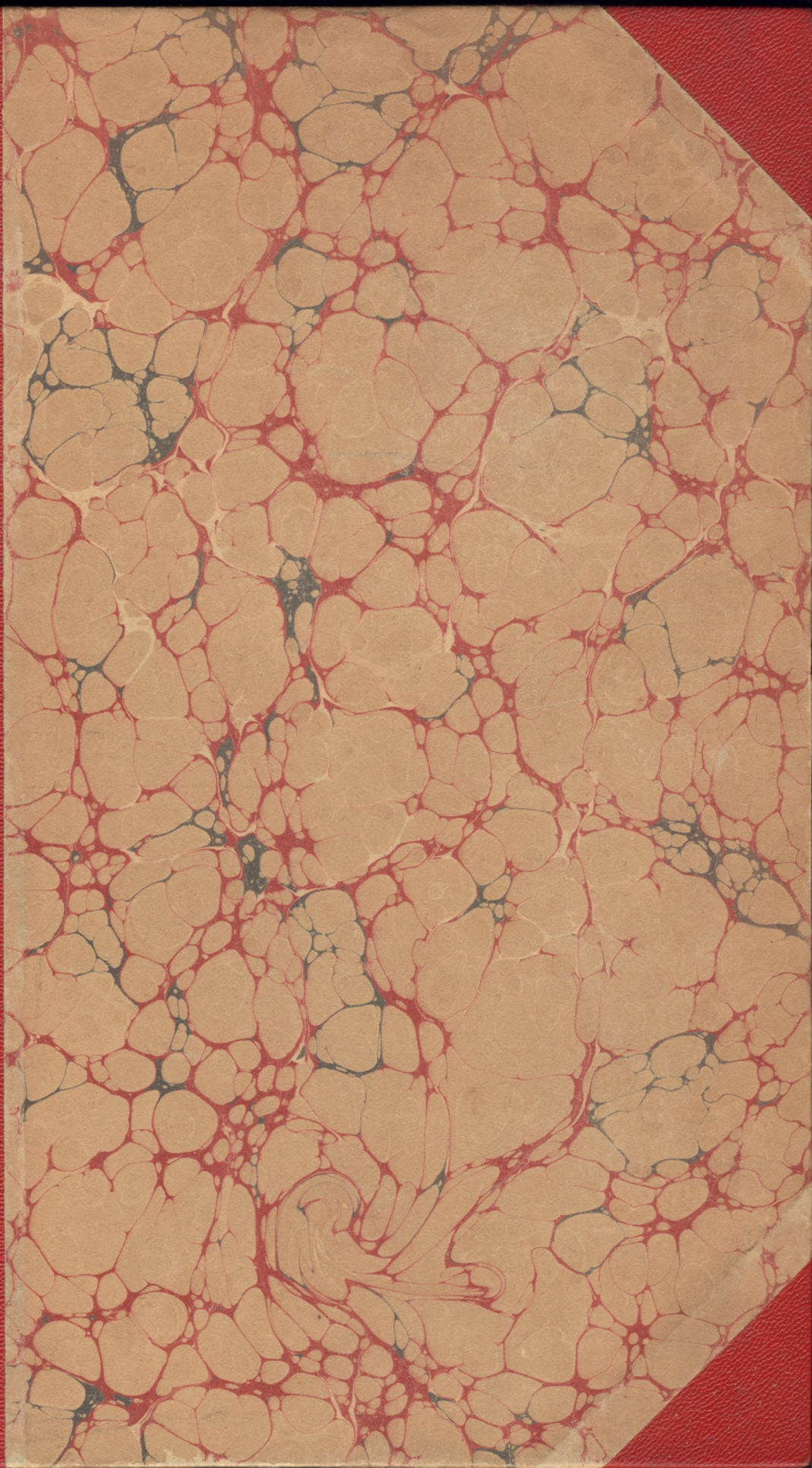
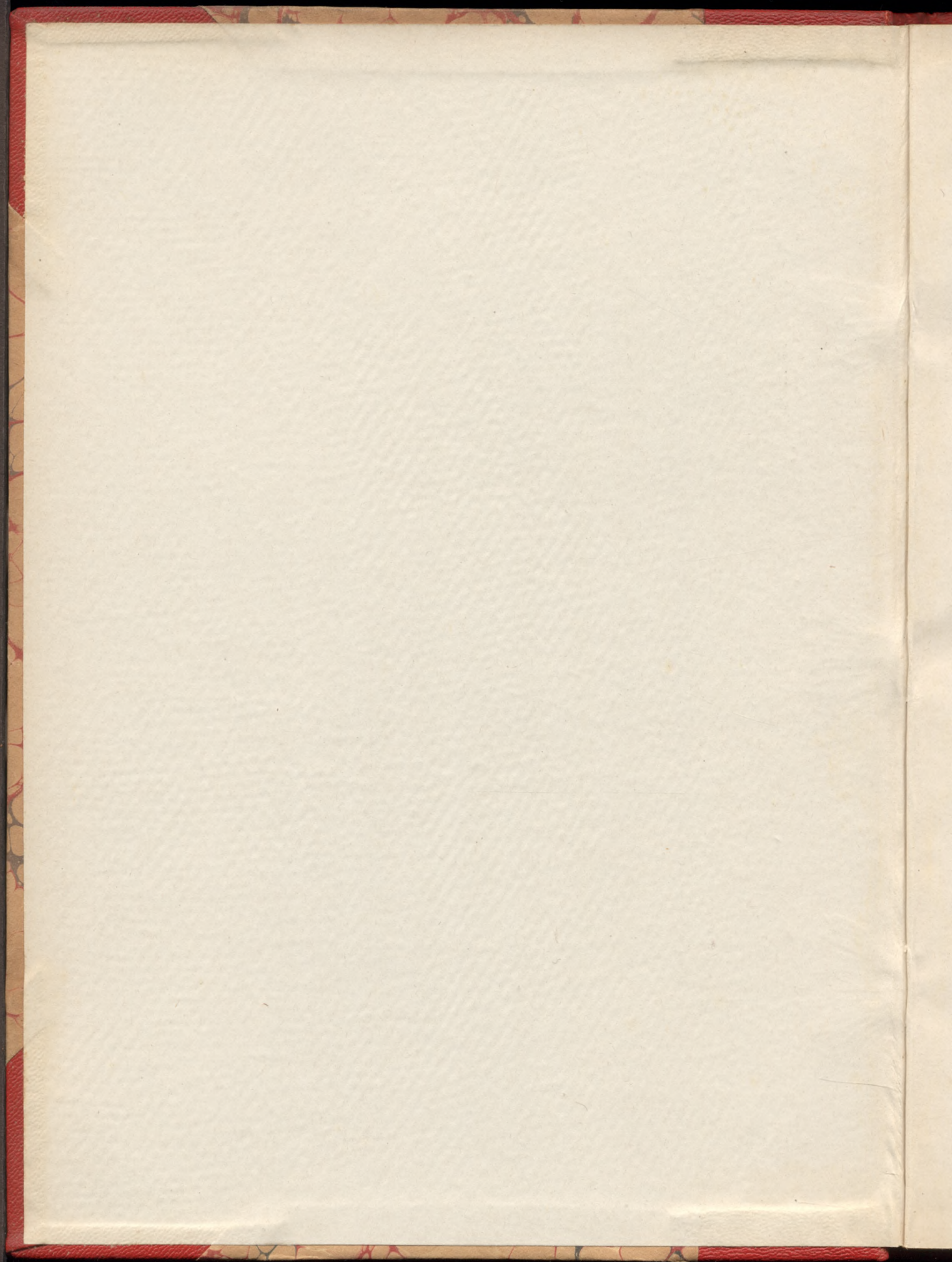

M

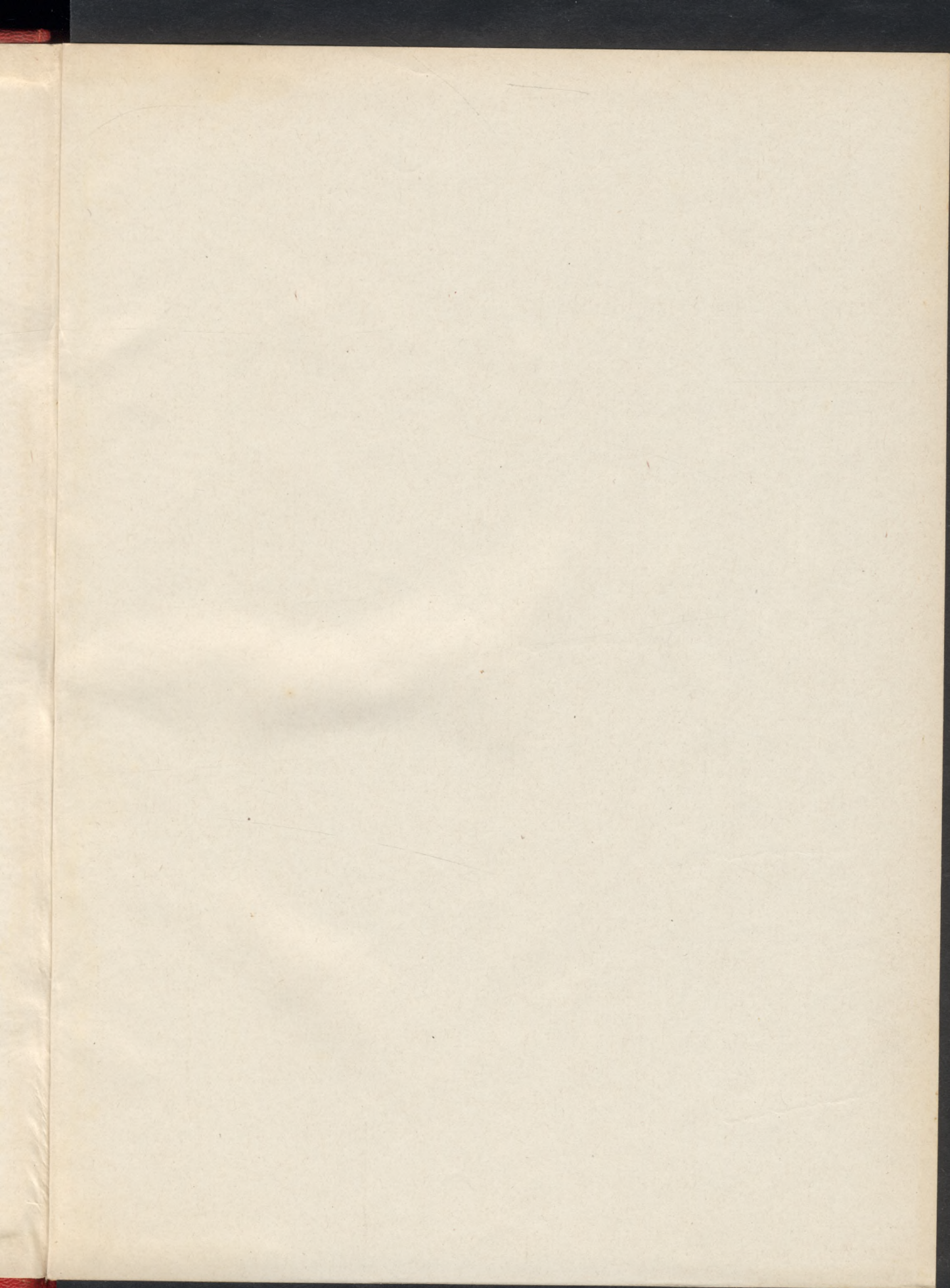
66.269

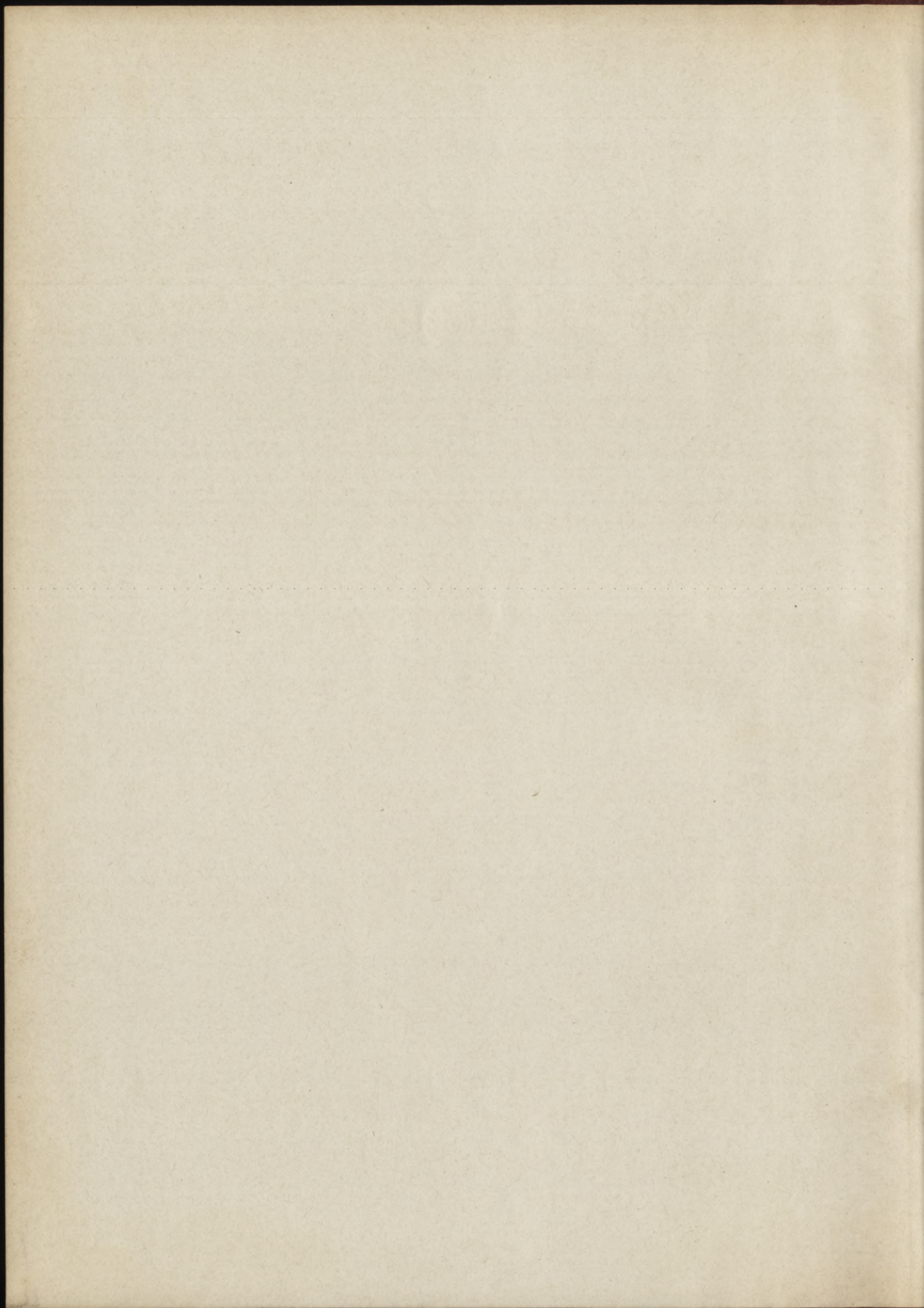

BUDA OSTROMA
ÉS
ELFOGLALÁSA
1686-BAN

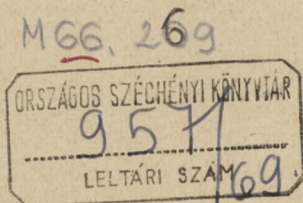
ÍRTA
BALLA ANTAL

Különlenyomat a VÁROSI SZEMLE XXII. évfolyamából.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3
I. Buda visszafoglalásának előzményei	5
(XI. Ince pápa és Buonvisi bíbornok. — Bécs ostroma és felmentése 1683.)	
II. Buda ostromának előkészületei	16
(A német segítség. — Magyarország állapota Budavár visszafoglalása korában. — Európa Budavár visszafoglalása korában. — Buda és Pest az ostrom előtt. — Az előkészületek az ostromhoz. — A pénzügyek. — A vezérek. — Marco d'Aviano.	
III. Buda ostroma	46
(A hadászat és fegyverek Budavár visszafoglalása korában. — A július 13-i sikertelen roham. — A nagy robbanás július 22-én. — Előkészületek az első nagy rohamra. — A nagy roham július 27-én.)	
IV. Az ostrom eseményei a szeptemberi nagy rohamig	69
(Az első ütközet a felmentő török sereggel. — A török felmentő sereg második támadása. — Az ostrom folytatása. — Szulejmán nagyvezér harmadik felmentő kísérlete.)	
V. A nagy roham szeptember 2-án	88
(A diszpozíciók. — A roham. — A győzelem hatása. — Kik voltak az elsők a várban? — Összefoglalás. — Az 1686-i felszabadító hadjárat.)	
VI. Buda visszafoglalásának következményei	110
(A felszabadító hadjárat befejezése. — Magyarország Buda visszafoglalása után. — Buda és Pest 1686 után.)	
Irodalom	127

Bevezetés.

Buda 1686-i ostroma és elfoglalása a vérzivataros XVII. század egyik legnagyobb eseménye. Nemcsak magyar szempontból volt korszakos nagy esemény az egykori magyar főváros visszavívása, hanem európai szempontból is. Másfél évszázaddal azelőtt Buda török kézre jutásával az ország nagy része elveszett, visszafoglalásával ugyanazok a területek szinte egy-csapásra felszabadultak. A művelt Nyugat nemzetei megszabadultak az évszázadok óta kísértő keleti rémtől, nem kellett többé attól rettegniök, hogy a hódító török nagyhatalom támaszpontul használva Budát és Magyarországot, innen a Dunamedencéből behatol Európa szívébe. A Habsburg-ház történetében is korszakos jelentőségű Buda visszafoglalása: Ausztria visszanyerte nagyhatalmi állását, melyet a vesztfáliai békekötésben elvesztett.

Amikor Buda 1541-ben elesett, a megdöbbenés és félelem reszketett végig egész Európán; mindenütt érezték, hogy a kereszténység védőbástyájának elvesztése Európa szégyene. A kettészakadt magyarságnak az a része, amely Mohács után a Habsburgi I. Ferdinándot királlyá koronázta, azért választotta a török helyett Nyugatot, hogy a pogány nagyhatalom ellen oltalmat találjon; ámde csalódott. Nemsokára egész Európa vallásos viszályokba bonyolódott, amelyek tovább egy évszázadnál, egészen 1648-ig tartottak. Nagy összefogásról, Magyarország felszabadítása céljából csak akkor lehetett szó, amikor Európa kissé magához tért az öldöklő és pusztító vallási háborúk után.

A küzdelem, mely most kétszázötven esztendeje a magyar főváros falai körül lezajlott, elszánt, véres küzdelem volt, melyet mindkét fél minden erejének megfeszítésével vívott meg. A törökség ma is büszke lehet erre a teljesítményre. Európa akkor legnagyobb és legjobban felszerelt hadserege ellen közel három hónapon keresztül tartotta a várat és a védők csaknem valamennyien hőiesen harcolva estek el. A vállalkozás nem magyar,

hanem európai vállalkozás volt ; a pápa lobogója alatt vívták meg. A magyarság annyira legyengült a másfél évszázadig tartó népemészítő harcokban, hogy ilyen vállalkozásra már gyenge volt, de becsülettel kivette belőle a maga részét : egész Európa elismerte az ostromban résztvett magyar csapatok nagyszerű teljesítményét és magatartását.

Buda visszafoglalása két és fél évszázad történeti távlatában a pápaság egyik legnagyobb politikai tette és az európai szolidaritás egyik legsebbebb, legfelemelőbb emléke.

I.

Buda visszafoglalásának előzményei.

A korszakos nagy vállalkozás megértése végett ismernünk kell azokat az eszméket, amelyek ezeknek az időknek nagy hadi és politikai tetteit mozgatták. Ez a kor keresztény és vallásos. A vallási motívumok az életben még rendkívül erősek, igen sokszor irányítják az emberek tetteit, s a nagy egyházi szakadás dacára megvan az európai keresztény népek érzelmi egysége. A középkor nagy keresztény egységét megbontotta a reformáció, de teljesen meg nem semmisítette. Ezt látjuk abból, hogy Buda ostromában nemcsak katolikusok, hanem protestánsok is igen nagy számban vettek részt. A törökséggel a pápaság és a katolikus világ kezdetétől fogva szemben állt vallásos alapon. 1453-ban, amikor a törökök a kereszténységnek keleti védőbástyáját, Konstantinápolyt elfoglalták, egész Nyugat-Európán rettentő rémület vett erőt s a rémület fokozódott, amikor a hódító szeldzsuk-törökök a Balkán-félszigeten előrenyomultak az Alduna, Magyarország akkori határai felé. III. Calixtus pápa közvetlen Nándorfehérvár ostroma előtt rendelte el a déli harangszót, hogy felhívja a nyugati katolikus világ figyelmét a közelgő veszedelemre. A pápák sokat foglalkoztak a török ellen indítandó keresztes hadjárat gondolatával és Hunyadi Jánost, a törökverő magyar hőst minden tőlük telhető módon támogatták.

Nándorfehérvár felszabadításától a XVI. század elejéig, a Jagellók koráig török veszély nem fenyegetett. Az új nagy támadó hullám Szulejmán szultán alatt a XVI. század harmadik évtizedében indult meg, elesett Nándorfehérvár, Magyarország legfontosabb végvára, majd az összes fontosabb védelmi pontok török kézre jutottak. Szulejmán kihasználta a német és francia ellentéteket, V. Károly német császár és I. Ferenc francia király hosszú ideig tartó adáz harcát. Magyarország rettentő áron fizette meg, hogy a nyugateurópai hatalmaktól magára hagyatva, Mohácsnál Szulejmánnal s a világ akkor legjobban felszerelt és legjobban vezetett hadseregével szembeszállt. A nyugateurópai uralkodókat bántotta a leikiismeret. V. Károly császárnak volt olyan terve is, hogy kibékülve a franciákkal, egész Európa hadseregét viszi a török szultán ellen. Tudjuk azt is, hogy

I. Ferenc francia király szövetsége nem nyílt, hanem leplezett szövetség volt. A »rex christianissimus« röstelte a nagyvilág színe előtt bevallani, hogy neki a pogány nagy hatalom feje a szövetségese. Ebben az időben rázkódta meg a nyugati világot az egyházszakadás, de Luther Márton, a német reformáció vezére mégis törökellenes. Ebből azt látjuk, hogy a keresztény egység nem bomlott fel teljesen; a két nagy keresztény felekezet később is mindig egységes a keresztény kultúrközösséghez nem tartozó nagy hatalommal szemben.

A török hódítás alatt soha egy pillanatra sem aludt el az a gondolat, hogy a törököt ki kell űzni Európából s minden megegyezés a szultánnal csak ideiglenes volt. Báthory István, Lengyelország királya azon törte fejét, hogy Lengyelország és Magyarország egész haderejével szerzi vissza az ország területi integritását; Bethlen Gábor, aki a törökbarátot és a szultánnal szemben a hű vazallust a legügyesebben játszotta, bármikor hajlandó lett volna szövetségre lépni akármelyik nyugati nagy hatalommal a török kiűzésére. A XVII. században már egész politikai irodalma van annak a kérdésnek, hogy miképpen lehetne felszabadítani Közép-Európát a pogány uralom alól. A Szentgotthárd melletti ütközetben kitűnt, hogy Törökország nem az a megverhetetlen nagy hatalom többé, aminek Buda elfoglalása óta látszott; ettől fogva sokan sürgetik a felszabadító hadjárat megindítását. Conring Hermann német tudós könyve a kor törökellenes irodalmának egyik leghatásosabb terméke. Turenne, a nagy francia hadvezér rá akarta venni királyát, XIV. Lajost, a szultán elleni háborús fellépésre, pedig Turenne ebben az időben még hugenotta volt. Montecuccoli hadseregében Szentgotthárdnál négyezer francia katona harcolt. Lipót császár Szentgotthárd után megkötötte a gyalázatos vasvári békét és nem foglalkozott többé komolyan a török elleni hadjárat gondolatával, de a kérdés — mai szóval — napikérdéssé vált. Eddig Ausztria és Magyarország csak védelmi harcot folytattak, de most már felmerült a támadó háború terve. Amit Zrinyi Miklós, a kor legnagyobb magyarja munkáiban sürgetett, volta-képen az akkori egész keresztény Európát átható gondolat.

Az eseményekbe sajátságos módon játszódik bele az az elkeseredett küzdelem, melyet XIV. Lajos francia király és I. Lipót német császár folytattak egymással. Ez a küzdelem hasonmása volt annak a másiknak, melynek Magyarország 1526-ban és 1541-ben áldozatul esett; a különbség az, hogy akkor a francia király volt a gyenge, a német császár erős fél; most a XVII. század végén a francia király a túlerős és I. Lipót a gyenge fél. Ellenséges viszonyuk megnehezítette a török elleni közös fellépést. I. Lipót császár vallásos, jószándékú ember, de gyenge akaratú uralkodó volt, túlkonzervatív, nem agresszív természet és olyan nagy kérdéssel, mint a török kiűzése Magyarországból és Közép-Európából, noha az az ő birtokállományait növelte volna, sohasem foglalkozott komolyan. XIV. Lajos francia király

keresztény volt, főleg külszínre, de ő ebben a korban az állami mindenhatóság pogány gondolatának a legnagyobb képviselője s főgondja nem a török kiűzése, hanem saját birtokainak növelése és nem túlságosan titkolt célja volt, hogy megszerezze a német császárságot és Nagy Károly hajdani birodalmát visszaállítsa.

A XVII. század végén az általános helyzet nem nagyon látszott alkalmasnak arra a nagy hadiakcióra, amelyet Európa keresztény körei sürgették. Franciaországnak, a kontinens rettegett nagyhatalmának mindenki ellensége. Ellenséges viszonyban van elsősorban Angolországgal, amely ebben az időben ismerte fel hivatását a tengeren és megkezdte a tengerentúli gyarmatbirodalmainak megszervezését. A világ leggazdagabb országa a protestáns Hollandia, ez sincs jó viszonyban Franciaországgal. De a legnagyobb ellensége a »Napkirálynak« Lipót császár, aki el nem tudott képzelni tartós békét Franciaországgal. Fent északon Svédország és Oroszország vetélkednek egymással a hatalomért; Lengyelország pedig belső viszályok színhelye, de gyakran visel háborút hol Svédországgal, hol meg Törökországgal. Ez a kor különben a macchiavellista politikának a fénykora. A politikai érvényesülés eszközei sokszor erkölcstelenek és aljasok, az eszköz mellékes, fő a cél; az uralkodók, miniszterei, diplomatáik hazugok, megbízhatatlanok.

A németiség hatalmi énjét ebben a korban I. Lipót császár képviseli. De a római császárság eszménye már rég elhalványult, majdnem üres fogalomná vált és korántsem volt Lipót császár táborában az egész németiség; megbízható alattvalói a császárnak csak az örökös tartományok németjei. A császárral a legélesebben szembenállnak elsősorban magyar alattvalói. Magyarországnak csak egy tizedrésze, alig húsz vármegyéje van Lipót császár birtokában, de ez a kis parányi Magyarország is folyton opponált, ellenállt. Lipót császár és miniszterei az »egy ország« és »egy nép« akkor divatos centralista eszméjének hódoltak s így áthidalhatatlan ellentétek támadtak császár és miniszterei és a rendi Magyarország között. A magyar rendiség az uralkodót a törvények legfőbb védőjének tekintette, a császár és miniszterei azt hirdették, hogy törvény az, mit ők parancsolnak. Érthető, hogy a magyarság, különösen a Wesselényi-féle összeesküvés elfojtása után (1671) megoszlott: sokan a törökhöz pártoltak s tőle várták a segítséget a császár ellen, sokan Lipót legnagyobb ellenfele, XIV. Lajos felé hajlottak. Thököly, aki a Wesselényi-összeesküvés elfojtása és az alkotmány elkobzása után a bujdosók és az elégedetlenek élére állt, a törökkel és a franciákkal való szövetségbe vetette minden reményét.

Mialatt Európa két leghatalmasabb uralkodója, I. Lipót és XIV. Lajos a főhatalomért versengtek, Konstantinápolyban új hódító irányzat kerekedett felül. Már Szentgotthárdnál kitűnt és egész Európa tudta, hogy a török világhatalom megroppant, de az európai nagyhatalmakkal szemben úgy

viselkedik, mintha még mindig a régi Szulejmán korabeli szilárd nagyhatalom volna. IV. Mohamed szultán és Kara Musztafa nagyvezér a hatalmi politikának fő képviselői. 1682-ben, amikor megkezdődött a hadikészülődés Nyugat-Európa keleti védőbástyája, Bécs ellen, az általános helyzet a lehető legrosszabb volt, szolidaritásról, együttes fellépésről az új hódító hullám ellen szó sem lehetett. Magyarország lángban állt, annak dacára, hogy Lipót császár 1681-ben országgyűlést hívott össze és helyreállította az alkotmányt. Maga Lipót a vasvári béke óta nem is gondolt háborúra, sokkal fontosabb lett volna neki XIV. Lajos megalázása.

XI. Ince pápa és Buonvisi bíbornok.

Nyugat-Európa közvéleménye már rég sürgette Közép-Európa felszabadítását. Közvélemény alatt mást kell értenünk, mint ma; annak a kis legfelsőbb rétegnek a véleményét, amely ebben a korszakban közkérdésekkel foglalkozott. Ennek a közvéleménynek két fő képviselője, XI. Ince pápa és Buonvisi bíbornok, a pápa kölni, később pedig bécsi követje. A felszabadító hadjárat megindításának a pápa a mozgó lelke, Buonvisi a pápa jobbkeze.

XI. Ince pápa a legnagyobb pápák egyike. Családi neve Odescalchi Benedek; egy comoi bankárcsaládból származott. A család már addig is sok kíváló nagy papot adott az egyháznak. Ranke elmondja, hogy Odescalchi Benedek 25 éves korában karddal és pisztollyal jelent meg Rómában, hogy felajánlja katonai szolgálatait valamelyik világi hatalomnak s egyik bíbornoknak rábeszélésére lépett egyházi pályára.

Huszonöt éves korában Rómában pappá szentelték, s kezdetben a pápai államnál viselt különböző hivatalokat. 1654-ben már bíbornok, majd Ferrarában kormányzó, azután visszatérve Rómába, egy darabig tisztán tudományos hajlamainak élt. IX. Kelemen halála után ő a pápa-jelölt, de XIV. Lajos vétója miatt megbukott. X. Kelemen nem sokáig élt; már 1676-ban meghalt, ekkor őt választották meg most már a francia király támogatásával, akivel közben kibékült. Már akkor úgy ismerték XI. Incét, mint szentéletű, nagy tudományú, fáradhatatlan buzgalmú, szinte csodás energiájú embert. Amikor Szent Péter örökét elfoglalta, azzal kezdte meg a kormányzást, hogy minden felesleges hivatalt eltörölt, életbeléptette a legszigorúbb takarékoskosságot s elhatározta, hogy a pápai állam összes jövedelmeit a kereszténység felszabadítására fordítja. Fennkölt szellemű, türelmes egyházfő volt. Neki is főgondja a katolikus vallás terjesztése, de a leghatározottabban helytelenítette azt a példátlan brutalitást, amellyel XIV. Lajos bánt a hugenottákkal. Egy francia utazó jegyezte meg róla halála után, hogy a protestánsok és a zsidók egyaránt dicsőítik. Szent élet, hitbuzgóság, bőkezűség, rendkívüli munkaszenvedély, céltudatosság — ezek a tulajdonságok

összpontosultak XI. Ince pápában. Minden munkatársa, tanácsadója elsőrangú ember. Ő ismerte fel Buonvisi bíbornok kétségkívül ritkaságszámba menő diplomataképeit.

Buonvisi Ferenc bíbornok 1626. május 11-én Lucca városban született. Papi tanulmányainak elvégzése után először VII. Sándor pápa mellé került mint szolgálattevő kamarás. Nemsokára résztvett Chigi bíbornokkal együtt abban a fontos bizottságban, melyet VII. Sándor pápa XIV. Lajos francia királyhoz küldött. A pápa ezután az egyházi állam kormányzásában alkalmazta, ahol jártasságot szerzett az akkori politika összes kérdéseiben. Papi pályáján gyorsan haladt előre: X. Kelemen érseki rangra emelte, majd kölni nunciussá nevezte ki, pedig akkor még csak negyven éves volt. Buonvisire igen nagy hatással voltak fiatalkori tapasztalatai, tanuja volt sok nagy eseménynek, amelyek megrázó hatást gyakoroltak rá. Látta, hogy XIV. Lajos hogyan foglalja el egy kegyetlen és barbár módon végrehajtott hadjáratban Lotharingiát, azután hogy ront neki Hollandiának. Elszomorodott szívvel látta, hogyan sanyargatják és irtják egymást keresztény népek, és sokat tépelődött azon, mennyivel helyesebb volna ezt az erőt és áldozatot összpontosítani a nyugati kereszténység ellenségei ellen. A pápa nemsokára Lengyelországba küldte nunciusként, egy szintén igen fontos és nehéz helyre és 1673. februárjában kezdte meg működését Varsóban. Buonvisi kitűnő szemű diplomata volt, látta a lengyel romlottságot, a nemes-ség széttagozottságát, megjósolta az ország bukását, amely be is következett száz esztendő múlva. Nagy híve volt Sobieski Jánosnak, kinek királlyá választását ő segítette elő. Sobieskit III. János néven 1673. május 21-én választotta a zajos lengyel országgyűlés királlyá. Buonvisi rendkívül megbízott a jóhiszemű és nem mindennapi uralkodói tehetségekkel megáldott Sobieskiben és teljesen az ő személyére építette a nagy tervét: a török elleni hadjárat megindítását.

1675. októberében a pápa Buonvisit Bécsbe helyezte át, ettől fogva egész végig a császárváros diplomáciai működésének a színhelye. Rendkívül nagy és nehéz feladat várt rá: összehozni egy szövetségbe Sobieskit és Lipót császárt, azután a császárt kibékíteni a francia királlyal. Egyelőre egyik sem sikerült; Sobieski XIV. Lajos befolyása alá került, a törökkel békét kötött. Buonvisi nem kis meglepetésére, Lipót császár pedig tovább folytatta a háborút XIV. Lajos ellen. A bécsi haditanács, ahol akkoriban Montecuccoli volt a szóvivő, a Franciaország elleni hadjárat továbbfolytatása mellett döntött. A császári seregek valóban jól állottak a nyugati harctéren és a bécsi udvar abban reménykedett, hogy XIV. Lajost leverik és a császári seregek bevonulnak Franciaországba. Hiába biztatta a császárt Buonvisi azzal, hogyha a Franciaország elleni háborút abbahagyja, dús kárpótlást talál Magyarország visszaszerzésével keleten, az udvar és a haditanács sokkal fontosabbnak tartották XIV. Lajos megalázását.

Buonvisi tevékenysége kezdettől fogva arra irányult, hogy Lipót császár erejét növelje, azután kibékítse ellenfeleivel, hogy minden erejével a török ellen fordulhasson. Gyengítették Lipótot a magyar bujdosók is, akik a török védőszárnyai alá menekültek s tetézte a bajokat az, hogy a császári udvar pénzügyei a lehető legzsiláltabb állapotban voltak. Buonvisi helytelenítette a magyarok elnyomását, látta ugyanis, hogy Thököly és az elkeseredett magyarság a török szultán karjaiba zuhannak. 1676-ban Sobieski lengyel király, úgylátszik, XIV. Lajos közbenjárására szintén Lipót császár ellen fordult és a magyarországi elégedetleneknek fogta pártját. Többször közbenjárt a császárnál, hogy kössön békét a franciákkal és csillapítsa le Magyarország elégedetlenségét. Buonvisi és a pápa többszöri közbenjárására végre létrejött 1679. december 5.-én a béke Nymwegen holland városban. Ez a békekötés majdnem teljesen Buonvisi érdeme. Sürgette e közben a magyar országgyűlés összehívását. Lipót ebbe sem ment egykönnyen bele; miniszterei és tanácsadói, mint már említettük, a centralista politika fanatikus hívei voltak és azt tanácsolták a császárnak, hogy a magyar nemzeti mozgalmat minden rendelkezésére álló eszközzel törje le. 1681. április 23.-án Sopronban ült össze a nevezetes országgyűlés, melyen maga a bíbornok is megjelent. Helyreállították a nádori méltóságot, — nádorra Esterházy Pált választották meg — Eleonóra császárnét pedig a Pozsonyból Sopronba átvitt koronával magyar királynévá koronázták. Buonvisi, hogy sikert érjen, még azt sem ellenezte, hogy a protestánsok kívánságait teljesítsék. Okosan, eszélyesen járt el; mint a katolikus egyház főpapja, nem helyeselhette a protestánsoknak adott engedményeket s az országgyűlés alatt úgy tett, mintha nem tudna semmiről és csak az országgyűlés befejezése után tiltakozott az engedmények ellen. A pápa, hogy tekintélyét emelje, 1681. szeptember 1-én ép az országgyűlés tartama alatt bíbornokká nevezte ki és a bíbornoki kalapot maga Lipót császár adta át neki személyesen Sopronban. Az országgyűlés nem hozta meg az eredményt, amit a bécsi udvar és maga Buonvisi is vártak tőle. Thököly nem tette le a fegyvert, mert nem orvosolták a vallás elleni sérelmeket úgy, amint a protestánsok óhajtották, a harc tovább tartott, sőt Thököly fegyvereit olyan siker koronázta, hogy néhány hónap leforgása alatt a Felvidéket egészen a Vág vonaláig meghódította. A Szentszék csak nagynehezen tudta megakadályozni, hogy XIV. Lajos segélypénzei Lengyelországon keresztül a felkelőkhöz jussanak.

Bécs ostroma és felmentése 1683-ban.

IV. Mohamed szultán és Kara Musztafa nagyvezér 1676. óta készülődtek a Magyarország és Bécs elleni nagy hadjáratra. A készülődésről tudtak úgy Bécsben, mint Varseillesben és mind a két uralkodó tisztában volt azzal, hogy a török részről tervezett és döntőnek szánt támadás rendkívül nagyjelentő-

ségű. Bécsben azonban nem akartak háborút. A hadsereg nem állott a legjobban, gyengén volt felszerelve, a kincstár üres volt és Magyarország elszakadás előtt állott. Az említett nymwegeni békekötés nem sokat javított az udvar helyzetén. 1681. augusztusában a császár haditanácsot tartott, amelyen kimondották, hogy a vasvári békét meg kell hosszabbítani, s hogy a szultánt a támadó hadjárat tervéről lebeszéljék, Caprara grófot Konstantinápolyba küldték. A háborús akarat azonban, melyet Thököly és XIV. Lajos király konstantinápolyi követe állandóan ébrentartottak, olyan erős volt, hogy Caprara küldetése meghiúsult. 1682. decemberében már tudták Bécsben, hogy rettenetes veszély fenyeget. Közelgett Bécs ostroma, utána esetleg Regensburgra kerül a sor és Kara Musztafa nagyvezér hadserege behatol Németországba. Legalábbis ez a rémkép lebegett Lipót császár és a rettegő haditanács lelki szemei előtt. Félelmét nem tudta eloszlatni Setteville bécsi francia követnek az a kijelentése, hogy ura a legbékésebb szándékokkal van eltelve és francia támadástól egyáltalán nem kell tartani. Lipót mégis segítség után nézett. Sikerült elsősorban megnyerni Miksa Emanuel bajor választót, aki tízezer embert ígért, majd meghallgattatásra talált Lipót követe a szász választónál, aki szintén nagyobb fegyveres segítséget helyezett kilátásba. Közben Buonvisi bíbornok Varsóba utazott és szerencsésen létrehozta Lengyelország és a császár között a védő és támadó szövetséget, melynek értelmében a császár hatvanezer, a lengyel király pedig negyvenezer főnyi hadsereget állít ki a török ellen. Ez volt Buonvisinek eddigi diplomáciai pályafutása alatt a legnagyobb sikere. Ugyanakkor a pápa is hatalmas összegeket bocsátott a bécsi udvar rendelkezésére s beleegyezett abba, hogy Szelepcsényi esztergomi érsek négyszázezer forint tőkét, amely Bécsben volt elhelyezve, a török elleni védelemre fordítsák. A bíbornokok kongresszusa százezer forintnyi összeget szavazott meg Lipótnak. Közben Lipót kérésére a pápa közbenjárt XIV. Lajosnál és 1683. január 20-án egy hatalmas, megrázó tartalmú levélben hívta fel a francia király figyelmét keresztényi kötelességeire. Lajos királynál a kereszténység nem volt komoly és mély meggyőződés, nála egyetlen cél volt: a hatalom és mindent, még a kereszténységet is ennek a célnak a szolgálatába állította. De most biztosította a pápát, hogy a legbékésebb szándékokkal van eltelve és nem fog megfélemedezni a kereszténység egyetemes érdekeiről.

Bécs 1683-i ostroma és felmentése szerves kapcsolatban van Budavár 1686-i visszafoglalásával. Bécs felmentése nélkül Buda ostroma nem következett volna be; épen ezért röviden ismertetjük.

A hanyatló, belsőleg már züllött török nagyhatalom utolsó nagy erőfeszítése az 1683-i hadjárat volt, melyet, mint már említettük, Kara Musztafa nagyvezér azzal a hadicéllal indított meg, hogy a Habsburg-birodalom fővárosának elfoglalásával egy csapásra a félhold uralma alá kény-

szerítse az egész Magyarországot. A vállalkozás kudarccal végződött és ez a kudarc fordulópontot jelent a török hódoltság történetében. A nagyhangú török hatalom egyszerre megrendült, nemsokára Párkány és Esztergom, majd három esztendő múlva a magyar főváros került a győztes keresztény seregek kezére. Mi indította a szultánt a végzetes vállalkozásra? Úgy látszik Lipót császárban gyenge ellenfelet látott, gyengébbet, mint ami valóban volt s ebben a hitben megerősíthették Thökölynek és kurucainak az előbb említett váratlan sikerei a Felvidéken. Magyarország ebben az időben a legszörnyűbb feldultság képét mutatja. A magyar protestánsok a bécsi katolizáló és abszolutisztikus törekvések miatt a félhold segítségével reménykedtek és attól féltek, hogy ha az Izlám hatalma megtörik, Magyarország áldozatául esik a központosító és rekatolizáló politikának, amely az 1681-i országgyűlés után is nyíltan mutatkozott I. Lipót uralma alatt. A »nyugati« és »keleti« magyarság közötti ellentétek ebben az időben kiéleződöttebbek, mint bármikor. Lipót császár még 1683. elején sem volt teljesen felkészülve arra, hogy a mohamedánizmus egy végső, kétségbeesett, vad támadást intéz Nyugat-Európa ellen, inkább XIV. Lajos francia királytól félt, semmint a töröktől.

Szerencsére maga Bécs város jó karban volt, teljesen felkészülve egy hosszabb ostromra. Meg volt erősítve a haditechnika összes akkori vívmányaival; egykori rajzok Vauban-rendszerű (csillagos) erődítménynek mutatják. Polgárságának elszántságát fokozta a keresztény gondolat is, amely a XVII. században még átjárta a lelkeket és az emberek teljes tudatában voltak annak, hogy a törökök esetleges győzelme egy más világrendbe, egy alacsonyabb kultúrszférába nyomja le őket. IV. Mohamed szultán 1683. tavaszán Drinápolyban gyűjtötte össze támadó seregét, amely arra lett volna hivatva, hogy egy dühös rohammal halálos csapást mérjen a Nyugatra. Március 31-én kelt útnak a sereg. A szultán Belgrádig kísérte, ott Kara Musztafa nagyvezérre bízta a teljhatalmú fővezérséget. Az albán származású Kara Musztafát egykorú kútfők úgy jellemzik, mint szenvedélyes, gögös, elbizakodott embert, aki azonban nem volt különösebb hadvezéri képességekkel megáldva. A hatalmas — körülbelül 95 ezer főnyi — sereg az első pihenőt Eszéken tartotta, ahol a nagyvezér elé járult Thököly Imre, a magyar kuruc vezér, felajánlván neki a németellenes érzelmű magyarság odaadó támogatását. Közben Bécs, ahol még erősen éltek a kunktátorkodó Montecuccoli hadvezéri hagyományai, a védelemre lassan, gondolkozva, lagymatagon készült. A császár Lotharingiai Károly herceget nevezte ki fővezérül, aki először Köpcsénynél ütött tábornok. Esterházy Pál nádor Lipótvárnál várta Thököly támadását, Schultz nevű német tábornok a felső Vág vonalát szállta meg nagyobb sereggel. A hadvezérek nem túlságosan siettek Kara Musztafa feltartóztatására. Úgy, mint Montecuccoli, akinek az iskolájában felnevelkedtek, vonultak ide-oda és haszontalan taktiká-

zásokkal időt adtak a török seregnek az egész Dunántúl elfoglalására. A hadvezéreknek ez a vétkes könnyelműsége és tehetetlensége annyira elkésztette egyes császárpárti magyarokat, hogy átpártoltak Thökölyhez, hogy vagyonukat a felpredálástól ilyen módon megmentse.

A török fővezér játszi könnyedséggel elfoglalta Veszprémet, Pápát, ellenállás nélkül felperzselte Győr külvárosát és barbár tatár hordái július elején egészen Bécsig portyáztak. Lipót császár és udvara jónak látták Bécsből Linzbe költözni. Lotharingiai Károly Béctől északra ütött táborn és várta a birodalmi segélyhadat és Sobieski János megérkezését. Közben Thököly Imre török csapatokkal megerősödve Pozsonyig száguldott. Július közepén érkezett Kara Musztafa Bécs alá és megkezdte az ostromot. Bécs város vezetősége jókor megsejtve a veszélyt, a megszállást teljes felkészültséggel várta. Június 14-én a külvárosokat leégették, a lakosság a város sáncai közé menekült. Starhemberg és Liebenberg, a város kiváló polgármestere Bécsset jó eleve ellátták mindennel, ami egy hosszabban tartó védelemhez szükséges. Kara Musztafa július 15-én megérkezett és miután csapatai hatalmas félköralakban körülvették a várost, megkezdte az ágyúzást. Neki is rendelkezésére állott minden eszköz az ostromhoz, amit az akkori haditechnika nyújtott. Olasz és francia hadmérnököket vitt magával, akik a futóárkok és egyéb ostromművek készítésénél mint szakértők működtek. Június 23-án és 25-én, majd 27-én a csapatok már rohamot intéztek a város sáncai ellen. A védősereg és a város elszánt polgársága igen jól állott az ostromot, minden támadást visszavertek és a harc tovább tartott kétségbeesett erőfeszítéssel a támadók és halálos elszántsággal a védők részéről. Kara Musztafa nagyvezér a Burg ellen összpontosított minden támadást. A védők nem egyszer kirohantak az ostromlókra s ilyenkor ők is súlyos veszteségeket szenvedtek. Bécs város nagyszerűen viselkedett az ostrom alatt, melyhez hasonlót Mátyás király óta nem látott. A polgárok, a diákok, a mesterlegények, a sorkatonaság szívósan vertek vissza minden támadást és éjjel-nappal résen álltak a várfalakon, hogy meglepetések ne érhessek őket. Közben, amennyire lehetett, összeköttetést tartottak Lotharingiai Károly herceggel, a császári hadsereg fővezérével, aki még gyűjtötte a csapatokat és őrizte a Duna vonalát. Thökölyt Lotharingiai Károly kétszer is megverte. Közben a főparancsnok, Starhemberg Rüdiger kétszer is megsebesült, de sebesülten körülhordoztatta magát, tovább osztogatta a parancsokat és lelkesítette embereit a végső ellenállásra. Éjjeli-nappali élet-halál harc közben, szeptember 10-ről 11-re virradó éjszakán kapták a szorongatott védők a Kahlenberg felől az első rakétajelt, amely azt jelentette, hogy Lotharingiai Károly és Sobieski János felmentő serege a város alá érkezett.

A felmentő csata szeptember 12-én zajlott le. Derült, szeptemberi reggelen érkezett a város alá Lotharingiai és Sobieski hatvanezerfőnyi hadserege és északról megkezdte a támadást. A német-lengyel sereg hatalmas

félkörben ölelte körül az ostromlókat, akik szívósan védték magukat. A nagyvezér maga kint volt a futóárókban. Délben érte el a harc tetőfokát és majd minden irányból megkezdődött a támadás. A támadók balszárnya a török hadsereg jobbszárnyát egy-kettőre felmorzsolta és a délutáni órákban az egész török hadsereg megingott. Kara Musztafa nagyvezér hasztalan kísérelte meg, hogy a proféta zöld zászlójával lelket öntsön csüggedt csapataiba, a bomlást megállítani nem tudta, az egész török hadsereg mindenét otthagynva, rémült futásnak eredt.

Az egész nyugati világ megérezte, hogy az Iszlámra olyan csapást mértek, melyből nem fog egykönnyen magához térni. A győzelem a pápának és fáradhatatlan követének Buonvisinek volt az érdeme. Buonvisi teremtette meg a lengyel-német szövetséget, amely nélkül a győzelem elképzelhetetlen lett volna, ő buzdította a német uralkodókat, hogy vegyenek részt a pogány elleni harcban. A megvert Kara Musztafa pasa Thökölyt és Ibrahim budai begler-béget tette meg bűnbaknak és Ibrahimot meg is ölette. Ő maga sem kerülte el balsorsát; mindenható ura, a szultán viszont őt tette meg bűnösnek a csúfos vereségért, elküldte Belgrádba a selyemzsinórt és december 25-én megfojtották.

Bécs felmentésének történeti jelentősége rendkívül nagy, szinte korszakos. Az osztrák történetírók természetesen kissé túloznak, úgy tüntetik fel a török vereséget, mint Ausztriának s az Osztrák Háznak korszakos dicső, nagy tettét, mellyel megmentették a nyugateurópai kereszténységet a barbár törökség inváziójától. Arról el szoktak felejtkezni, hogy a magyarság akkor már másfél évszázad óta vérzett, amikor a németiség egy lelkes nagy pápa unszolására az Iszlám ellen minden erejével fellépett.

A török katasztrofális vereségével elpárolgott azoknak a szegény magyar bujdosóknak minden reménye, akik a bécsi udvar zsarnoksága elől Thököly zászlója alá gyülekeztek, abban a hitben, hogy török segítséggel lehet legkönnyebben megvalósítani a magyar nemzeti célokat. Bécs felmentése Buda ostromának közvetlen előzménye és a győzelem logikus következménye az volt, hogy egész Magyarország rövidesen visszakerüljön a magyar király uralma alá.

Bécs város nagysikerű felmentése után Lotharingiai Károly fővezér a hadjárat továbbfolytatását sürgette, amit a haditanács szeptember 17-én határozott el. Résztvett a megvert török sereg üldözésében Sobieski lengyel király is, aki a Dunamentén Pozsony irányában haladt előre. A lengyel király annyira lelkesedett a háború folytatásáért, hogy egyenest Buda alá akart volna vonulni. A fővezér szándéka az volt, hogy először Érsekújvárt, Párkányánát és Esztergomot vívja meg és azután vonul Buda ellen. Csapatai meg is indultak és óvatosan vonultak előre a Duna mentén, melyet Kara Musztafa garázda tatár csapatai mindenütt feldúltak, felégették és az azelőtt dús, termékeny és népes vidéket a legsiralmasabb pusztasággá változtatták.

A hadjárat erélyes folytatása megfelelt a pápa óhajtásának is, aki abban látta az ő nagy, szent hivatását, hogy Közép-Európát és Szent István egykori országát a kereszténység ellenségeinek nyomasztó uralma alól felszabadítsa. Buonvisi is sürgette a hadjárat folytatását és rendkívül buzgón támogatta őt egész diplomáciai tevékenységében Contarini, a velencei köztársaság követe. A sereg Pozsonyban rövid pihenőt tartva, megindult Komárom felé és október első napjaiban átlépte a Vág folyót. Október 9-én Lotharingiai Károly Párkánynál nagy győzelmet aratott a törökökön, a megvert török sereg futva menekült. A fővezér Érsekújvárt elkerülve Esztergom alá vonult és már október 21-én körülzárta a várost. Vagy négyezer főnyi török őrség a fővezér felszólítására megadta magát és az ország egykori fővárosa, primás székhelye, száznegyven esztendő török uralom után ismét visszakerült Magyarországhoz.

II.

Buda ostromának előkészületei.

Buda ostromának és felszabadításának előkészületeit voltaképen attól az időponttól kezdve számíthatjuk, amikor XI. Ince pápa Buonvisi Varsóból Bécsbe helyezte át nunciusként. Buonvisi első nagy diplomáciai sikere az volt, hogy összehozta Lipótot Sobieski lengyel királlyal, amely nélkül Bécs felmentése szinte elképzelhetetlen. Kara Musztafa nagyvezér csúfos veresége után nyilvánvaló volt, hogy Törökország nem az a rettentő és félelmetes nagyhatalom, aminek látszani akart, hiszen a hatalmas sereg Bécs falai alól teljesen demoralizálódva, futva menekült vissza Magyarországra. Nyugat-Európa, amely roppant lelkesedéssel ünnepelte meg a Nyugat kapujának, Bécsnek felmentését, érezte, hogy Magyarország felszabadításának is eljött az ideje. Buda kérdésével foglalkozó akkori irodalomból azt látjuk, hogy az előzményekben már említett hitbeli indítóokok az egész korszakban rendkívül erősek.

Csak az örökösen határozatlan Lipót császár habozott, nem tudva mitévő legyen. Most is, ugyanúgy, mint Bécs ostroma előtt, sokkal jobban szerette volna megalázni gyűlölt vetélytársát, XIV. Lajost és Franciaország ellen fordítani minden erejét. Hajlandó volt békére lépni a szultánnal, amit a pápával is rögtön tudatott. A pápa a császár üzenetét érthető felháborodással fogadta. Már Bécs felmentéséért is rengeteg pénzt áldozott és a császári sereg neki köszönhetette jó felszerelését és most a császár a török helyett a másik keresztény uralkodó, XIV. Lajos ellen akart vonulni; a pápát joggal felháborította. Buonvisi azzal fenyegette meg Lipótot, hogy a pápa rögtön megszünteti az összes segélypénzeket, mert nem tűrheti meg, hogy egyik keresztény uralkodó a másik ellen folytasson háborút. Szerencsére XIV. Lajos nem volt olyan harcias; a pápa közbenjárására hajlandó volt húszonöt évre szóló fegyverszünetet kötni a császárral.

Buonvisi most aratta, miután a császárt sikerült tervezett nyugati vállalkozásáról lebeszélni, a legragyogóbb diplomáciai sikerét. A pápával együtt megalakították az úgynevezett Szentligát, az új hármas szövetséget, amelynek a császáron kívül a lengyel király és a velencei köztársaság voltak

a tagjai (1684. március 5.). A pápa áldását adta a hármasszövetségre, Lipót császár pedig, ki mindig mások hatása alatt állott, most már kezdett lelkesedni a nagy ügyért, elhatározta a török elleni háború folytatását és megtette az összes előkészületeket. A Szentliga nem volt valami szilárd alkotmány és a pápai diplomáciának és a bíbornoknak most már arra kellett vigyázni, hogy a nagy ügyel-bajjal összehozott szövetség fel ne boruljon, ki ne lépjen a lengyel király, meg ne gyengítsék a törökök vagy XIV. Lajos intrikái. Buonvisi valósággal pszichológiai eszközökkel dolgozott és remekül ismerte a két uralkodónak, Lipótnak és Sobieskinek gyengéit. Agyenge akarátú Lipótot szüntelen lelkesíteni kellett. A bíbornok rámutatott arra, hogy milyen veszedelmek környékezik birodalmát akkor, ha szándékai mellett nem tart ki és a francia király ellen fordul. A pápa és Buonvisi ügyességének és kitarításának tulajdonítható az is, hogy hosszú tárgyalások után létrejött 1684. augusztusában XIV. Lajos és Lipót császár között a regensburgi békeszerződés. Most már nem kellett attól tartani, hogy a franciák nyugat felől a császári csapatokat esetleg hátba támadják.

A császári csapatok a pápa dúsan ömlő segélypénzeiből úgy felkészültek, hogy Lotharingiai Károly fővezér komolyan foglalkozott Buda visszafoglalásával. 1684. júniusában, körülbelül harmincötezer főnyi seregével Visegrádot szállta meg, majd Musztafa aleppoi basát, aki a vár felmentésére sietett, megverte. Utána Vác is rövidesen elesett. Most már Lotharingiai Károly, miután hadserege Esterházy nádor tízezer főnyi magyar csapatának hozzácsatlakozásával megerősödött, megkezdhetette Buda ostromát. Az ostrom fényes sikerekkel kezdődött. Már július 19-én elesett a Viziváros és a fővezér megkezdhetette az ostrom munkálatait, amelyeket Starhemberg Rüdiger, Bécs hős védője vezetett.

A szép remények azonban nem váltak valóra. Mint egykorú feljegyzésekből olvashatjuk, a vezetés gyatra, hiányos, fejtelten volt, a vezérek az akkoriban nagyon divatos kártyaszenvédelynek hódoltak. Nem sejtették, hogy a vár milyen erős és a megszálló török sereg a török birodalom legfontosabb végvárát a végsőkig fogja védeni. Buonvisi bíbornok kétségbeesve hallotta Bécsben a Budáról érkező rossz híreket, amelyeket Marco d'Aviano kapucinus atya közvetített, akinek szerepéről később fogunk megemlékezni. Miksa Emánuel bajor választó hatezer főnyi erős haddal érkezett Budára, de már késő volt, a vezérek, miután az ostromló sereg kimerült, a zsold fizetéséhez szükséges pénz elfogyott, abbahagyták az ostromot. Buonvisi kétségbeesett, Lipót császár mélységesen fel volt háborodva... a császári csapatok csak a Felvidéken, Thököly ellen értek el sikereket, elfoglalván egymásután a kurucok legfontosabb várait.

Az udvar és a haditanács a szégyenteljes vereség hatása alá kerültek, csak Buonvisi nem vesztette el bizalmát és reményét. 1685. első napjaiban új segélypénzt kért a pápától, aki azt is megengedte, hogy Szelepcsényi eszter-

gomi érsek hagyatékát, amely több százezer forintnyi, akkoriban hatalmas összeget tett ki, a hadjárat további folytatására fordítsák. A bécsi püspök hagyatékát is lefoglalták háborús célokra, majd XI. Ince rendeletet adott ki, hogy a szerzetesrendek utolsó hetven esztendőben szerzett vagyonának harmadát foglalják le szintén a hadjárat céljaira. A Németbirodalom egyházi fejedelmei utasítást kaptak a pápától, hogy csapataikat bocsássák rendelkezésre. A salzburgi érsek hetvenötezer forintot szolgáltatott be és huszonötezer forint értékű puskaport ajánlott fel; a trienti püspök kétszázezer forintot, a brixeni püspök tizenkétezer forintot szolgáltatott át. A pápa maga először százezer forintot, majd ötvenezer forintot küldött. Ezeket a számokat azért közöljük, mert kitűnik belőle, hogy a hadjárat előkészületeiben milyen döntő szerepe volt az egyháznak és a papságnak. A bíbornok, akiben az üzleti érzék sem hiányzott, javaslatot tett arra, hogy olasz mintára állami takarékpénztárakat állítsanak fel, amelyek négy százalékos államkötvényeket bocsátának ki a hadjárat költségeinek fedezésére. Ő ajánlotta az udvari kamarának a dohány- és a szeszadó bevezetését. A körütekintésnek, a buzgalomnak a bíbornok valósággal csodája. Kiterjedt a figyelme még arra is, hogy ki legyen a nagy hadsereg vezérbiztosa, ő ajánlotta Rabattát, aki kitűnően megfelelt. Közben lépéseket tett az udvar pazarlásainak megszüntetésére, nem riadva vissza még attól sem, hogy a gyóntatószéket is felhasználja céljainak elérésére.

Az 1685. esztendő szerencsés előjellel, Érsekújvár ostromával és elfoglalásával kezdődött meg, ami szintén nem következett volna be a pápa bőkezű támogatása nélkül. A bíbornok még kórházakról és a sebesültek ápolásáról is gondoskodott. A vállalkozás fényesen sikerült: Ibrahim budai basát Nyergesújfalunál megverték, Caprara tábornok Ujvárt bevette. Az öröm Bécsben és Rómában rendkívül nagy volt; a siker hatása alatt elhatározták, hogy Budát még ebben az esztendőben ostrom alá fogják és beveszik. Lipótot még egyéb szerencse is érte: Thököly egymásután szenvedte a súlyos vereségeket, a császári hadak elfoglalták Krasznahorkát, Eperjest, Tokajt, Kállót. Ezután még nagyobb szerencse érte Lipótot: Thökölyt Nagyváradon a budai vezérbasa rendeletére elfogták és bilincsbeverve a nagyvezérhez küldték. A török ezzel az esztelenséggel elidegenítette magától a kurucokat és azt érte el vele, hogy Thököly vezető emberei átpártoltak a császárhoz.

A bíbornoknak azt kellett minden módon megakadályoznia, hogy a béke létrejöhessen. Szerencsére a francia király híven kitartott ígéretei mellett, az előkészületeket nem zavarta, sőt megengedte a francia főneméseknek, hogy beléphetnek a császári hadseregbe s résztvehetnek a készülő ostromban. A pénz szépen gyűlt; 1685-ig a szerzetesek háromszázhuszezer forintot fizettek be; 1686. január 1-én Buonvisi akkora összeget ajánlott fel az udvarnak, hogy huszonhét ezred századait egyenkint százötven fővel

lehetett szaporítani. A bázeli püspök tizenkét ezer forintot, a szentgalleni apát hatezer forintot küldött, XI. Ince pápa 1685. január közepén százezer forintot juttatott a lengyel király kezéhez. A bíbornok mindent megtett a magyarok megnyerésére is, ami annál fontosabb volt, mert Thököly 1685-ben kiszabadult a fogságból és attól lehetett tartani, hogy a már átpártolt kurucvezérek viszapártolnak hozzá. Petneházy Dávidot, az európai hírvő lovasvezért, aki a török álnoksága miatt otthagyta Thökölyt, Buonvisi drága aranylánccal lepte meg, majd sajátkezűleg hozzáírt levélben a király szolgálatában már véghezvitt hőstetteinek folytatására buzdítja. A bíbornoknak sikerült is megnyerni a kálvinista Petneházyt, aki az ajándéktól és az egyházfő levelétől annyira el volt ragadtatva, hogy Szentjobb községet saját kezdeményezéséből elfoglalta és az egész török őrseget elfogta.

A tárgyalások XIV. Lajossal tovább folytak; Buonvisi a keleti császárság regényes gondolatával akarta a nagyravágyó francia királyt megnyerni a Szentligához való csatlakozásra, de ez sem használt. A francia király csak jóakaratú semlegességre volt kapható. Az iránta való bizalmat azonban a bécsi udvarnál nagyban növelte az, hogy Thökölyvel szakított, csak a szultán jóakaratát kérte számára. Az előkészületek folytak tovább, ami annál sietősebb volt, mert Bécsben közben megtudták, hogy a nagyvezér szintén támadást tervez.

Rengeteg tanácskozás után a haditanács végre elhatározta Buda ostromát és az előkészületeket rögtön megtette. Buonvisi helyeselte s arra biztatta Lipótot és a haditanácsot, hogy a hadműveleteket azonnal kezdjék meg. Rendkívül nagy volt a lelkesedés. Nem ismerünk még hadivállalkozást a történelemben, amely olyan szent hittel, odaadással s a vallás sugallta elszántsággal indult volna meg, mint Buda ostroma; a lelkesedés szinte a keresztes hadjáratok korára emlékeztetett. A pápa áldását adta a vezérekre. Lotharingiai Károly, a fővezér áldástkérő levelét ekképen kezdi: »Mielőtt az Egyház ellenségeivel megküzdendő táborba szállanék, szokásom szerint Szentségedhez járulok az Egyház fejének atyai áldását esdve...«

Soha jobb alkalom még nem volt 1541 óta Magyarország felszabadítására, mint most. IV. Mohammed szultán gyenge, a birodalom ügyeivel semmit sem törődő, léha, indolens uralkodó volt. Helyette a basák és bennfentesek uralkodtak. A nagyvezérek a birodalom tulajdonképeni kormányzói, egymás életére törtek és egymást tették el láb alól. Kara Musztafát, a bécsi vereség bűnéért Kara Ibrahim ölette meg a szultánnal, neki pedig a gögös és nagyra-törő Szulejmán pasa küldetett selyemzsinórt.

A török érezve saját gyengeségét, minden követ megmozgatott, főleg a párizsi udvaron keresztül, hogy a bécsi udvart a békekötésre rávegye. Ibrahim szeraskír 1685. szeptemberében békét kért a Morva táján táborozó Lotharingiai Károly fővezértől, aki azonban a bécsi udvarhoz utasította. Lépéseket tett a béke érdekében Budavár új parancsnoka, Abdurrahman

paša is, de ő sem ért el sikert. A világverő török sereg közben gyengült, a janicsárság, a birodalom kardja, a török államrend fenntartója elégedetlenkedni kezdett, a spáhik, akiket a szultán Magyarországra akart küldeni, fellázadtak. A szultán korlátlan tekintélyére alapított abszolutisztikus államrend minden eresztekében recsegett. A birodalom sorsa az uralkodó személyén, nem évszázadok óta kiforrott és a személyektől független intézményeken nyugodott. Ha Szulejmán-szerű nagy egyéniség áll a megroppant birodalom élén, a török nemzet még nagy erőfeszítésekre lett volna képes.

A konstantinápolyi udvar kapkodott ide-oda, próbált megegyezni Velencével, azután Sobieski lengyel királlyal, közeledett Franciaország felé, a lengyel udvarhoz, felhasználva Apaffy Mihály erdélyi fejedelmet is. Olyan erőfeszítéseket tett a török a békéért, hogy a bécsi udvar már-már gondolkodóba esett: mit tegyen, békét kössön-e vagy tovább harcoljon? A bécsi udvarnál is természetesen a hatalmi politika szempontjai voltak a döntők. Eleonóra császárnő és Bádeni Hermann, a haditanács elnöke, a spanyol követ a béke, illetve a XIV. Lajos elleni háború mellett kardoskodtak. Lajos ebben az időben küldte Bécsbe követnek Vauguyon-t, egyik legügyesebb diplomatáját azzal az üzenettel, hogy megtartja a fegyverszünetet és nagyon örül a keresztény fegyverek várható győzelmének. A valóság az volt, hogy a francia király nem örült túlságosan Lipót császár vállalkozásának, nem volt ellene sem, csak a keresztény fegyverek nem túlságosan nagy győzelmét kívánta. Lajos békés szándékai mögött természetes politikai célok rejlettek. Szerette volna sógornőjének, Erzsébet Sarolta hercegnőnek, az orleans-i herceg feleségének megszerezni a Rajna balpartján levő pfalzi birtokot s azért mutatott olyan békés szándékot, hátha ezt a területet békés úton, alkuval megszerezhetné. A császár közvetlen környezetében Lotharingiai Károly, a fővezér volt legőszintébb, legodaadóbb híve a készülő hadjáratnak. Ő teljesen egyetértett Buonvisi bíborossal és azonosította magát a pápával. A kormány feje, Dietrichstein Ferdinánd herceg, a főudvarmester s másik legbefolyásosabb tagja, Kinsky Ferdinánd, a cseh kancellár, nem túlságosan háborúspártiak. A békepárt főleg azzal érvelt, hogy a kincstár üres, a katonaság pedig az 1685-i hadjáratokban kimerült. A fővezér, Lotharingiai Károly azonban világosan látta a helyzetet, tudta, hogy a török gyenge, soha még ilyen alkalom nem volt Magyarország visszahódítására, s ha a birodalom határait sikerül levinni az Aldunáig és a Szávaig, Bécsnek nem kell többé olyan meglepetésektől rettegnie, mint 1683-ban.

A német segítség.

Lipót császár, miután Lotharingiai Károly és Buonvisi tanácsainak engedve a hadjáratra magát elhatározta, segítség után nézett. Az akkori harmincöt-negyvenezer főnyi császári sereg ilyen nagy vállalkozáshoz nem volt elegendő. Mint császár és a német fejedelmeknek a birodalmi alkotmány

értelmében hűbérura, hűbéreseihez fordult s a leghathatósabb segítséget a mai Poroszország ősétől, Brandenburgtól várta.

Brandenburg Frigyes Vilmos alatt már kiheverte a harmincéves háború rettentő pusztításait; a nagy választó elsőrangú hadsereget szervezett. Brandenburg ebben az időben a Németbirodalom legerősebb, leggazdagabb, legrendezettebb állama. Brandenburg segítségének a megnyerése a francia befolyás miatt nem ment könnyen. Lipót császár egyik legkiválóbb, legügyesebb diplomatáját, Frydag Ferenc Henriket küldte Frigyes Vilmoshoz azzal a megbízatással, hogy a legrövidebb idő alatt kössön szövetséget Frigyes Vilmossal. Vállalkozása azonban igen nehezen haladt előre. XIV. Lajos király épen ebben az időben a bécsi udvar befolyásának ellensúlyozása végett küldte Berlinbe Rébénac-ot, egyik legügyesebb diplomatáját. Szerencsére az öreg nagyválasztó már kiábrándult XIV. Lajosból. A porosz udvar előkelőségei, a befolyásos tábornokok mind Lipót mellé állottak; az udvar színe-java nagy német érdeket látott Lipót vállalkozásának támogatásában. Igen nagy befolyással volt a buzgó kálvinista Frigyes Vilmosra az, hogy XIV. Lajos király épen ebben az időben vonta vissza a protestánsok szabadságát biztosító nantes-i ediktumot és megkezdte a francia kálvinisták kíméletlen, brutális kiűldözését. Frigyes Vilmos országába fogadta a kiűldözött hugenottákat, akik ott megteremtették Poroszországnak későbbi virágzó iparát. Most már a francia követ minden erőfeszítése meghiúsult.

Frigyes Vilmos, miután tanácsosai valamennyien helyeselték Lipót terveit, elhatározta, hogy négyezer embert küld Buda ostromához, de ezt a számot később az alkudozások folyamán nyolcezer főre emelte.

A császár, a berlini diplomáciai akcióval egy időben Frydag követ bátyját Drezdába küldötte, hogy alkudjék meg III. János György szász választóval. Ezt a küldetést is fényes siker koronázta. János György fejedelem a február 7-én létrejött szerződés értelmében négyezerhatszáz embert küldött saját költségén a császári sereghez. Lipót császárt legnagyobb odaadással mégis a bajor választó, a kiváló Miksa Emánuel, II. Rákóczi Ferenc későbbi magyar trónjelöltje támogatta. Miksa Emánuel 1685-ben a császár veje lett és felajánlva országának egész haderejét vagy nyolcezer emberrel jött Magyarországra.

Felszólították segélyadásra az északi nagyhatalmat, Svédországot is, és a király németországi birtokai után 1095 embert küldött Buda alá a saját költségén. A frank és a sváb kerületek is kimutatták áldozatkészségüket. A sváb kerület 4000 fegyveres embert szavazott meg, a frank kerület 3000 embert adott.

A nagy vállalkozás a pápa buzgalma, Buonvisi diplomáciai művészete, magának a pápának és a papságnak áldozatkészsége nélkül nem jött volna létre, de viszont kétségtelen az is, hogy az egykori magyar főváros felszabadításáért a német nemzet hozta a legtöbb véráldozatot.

Magyarország állapota Budavár visszafoglalása korában.

Magyarországon a nyugalom az 1681-i országgyűlés és az alkotmány visszaállítása után sem állott helyre. Az Ampringen Gáspár-féle brutális és nyílt abszolutizmus megszűnt ugyan, de viszont az a szellem, amely az akkori bécsi kormányzatot eltöltötte, azután sem változott meg, a kormányzat módszerei továbbra is abszolutisztikusak maradtak. Magyarország törvényeit, alkotmányát nem vették figyelembe, önkényesen vetették ki az adókat, a nádor tekintélye nem számított és továbbra is üldözték a protestánsokat. Az ország alkotmányának színleges helyreállítása után maradt minden a régiiben. Vallásüldözés ebben az időben sehol sem volt a világon, csak a Habsburg-birodalomban: Angolországban már ebben az időben megszűnt, a Németbirodalomban senkit sem üldöztek vallásáért, a Németalföldön nyugalom van.

Szent István birodalma három részre van szétdarabolva; a nyugati keskeny sáv és északon néhány vármegye tartozik a Habsburgházból való királyaink jogara alá. A török alig hagyott meg érintetlenül tizenkét vármegyét a magyar királynak. Erdély már nem a régi, nem a jómódú, tekintélyes kis tartomány, ami Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelemsége alatt volt. II. Rákóczi György szerencsétlen, meggondolatlan lengyelországi vállalkozása után végigszántott rajta a török, szertedúlták a szultán tatár hordái, kirabolták virágzó városait, szóval Erdély egy kis kifosztott, újabb török vagy tatár inváziótól rettegő jelentéktelen tartomány. A történelmi Magyarország hetvenkét vármegyéjéből csak harminckettőt hagyott meg a török, ezek oszlottak meg az erdélyi fejedelemség és a magyar királyság között. A magyar király nem mondhatott többet magáénak Szent István Magyarországa egytizedrészénél.

Mennyi lehetett az ország lakossága? Ezt nagyon nehéz pontosan megállapítani. Az Anjouk és Mátyás király alatt hazánk Európa egyik leggazdagabb, legnépesebb országa és a lakosságnak körülbelül 90 százaléka színmagyar. Csánky Dezső számításai szerint az ország lakossága Mátyás király korában, amikor középkori hatalmának, nagyságának és jólétének tetőfokát elérte, jó 4 millió lehetett. Ebben az időben ennek a számnak körülbelül fele: 2 millió, — de talán ez is túlzás. A nagy magyarirtás 1514-ben a parasztlázadással kezdődött, amikor Werbőczyék levágták a színmagyar jobbágságnak legalább felét. 1526 óta az ország jelentékeny része csatatér; állandóan dúlt a harc, hol itt, hol ott. A tizenöt éves török háború isszonyú vagyonnak és emberéletnek az elpusztításával járt együtt. Ennek a kornak hadviselése egész Európában rettenetes és barbár. A magyar király csapatai gyakran betörték a török által elfoglalva tartott magyar területekre és ott felgyújtották, felprédálták a színmagyar falvakat és községeket, hogy a töröknek ártsanak. A barbár, kegyetlen hadviselési mód irtotta, apasztotta

a lakosságot. 1514-től 1711-ig, a szatmári békéig, tehát több mint kétszáz esztendőn keresztül szakadatlanul pusztult, fogyott az egykor honfoglaló magyarság. A török állam véradót szedett; idegeneknek gyermekeiből szedték a janicsárokat. A török földesurak a magyarokat százezerszámra hajtották el s telepítették le Boszniában és egyéb balkáni országokban. Hozzájárultak még ehhez az akkori rettenetes közegészségügyi viszonyok. Az Ázsiából behurcolt pestis igen gyakori és ez is borzalmas pusztításokat vitt véghez a lakosság soraiban. Egyes országrészek egészen elnéptelenedtek, egész vármegyék elpusztultak; jómódúak csak a Duna-Tisza közének és a Tiszántúlnak megnövekedett nagyvárosai, de a Bánát, a Bácska és a Dunántúl nagy része a török uralom alatt elhagyott, lakatlan pusztaság. Amikor a második mohácsi csata után 1687-ben a császári hadsereg kelet felé Erdélybe vonult, Mohácstól Lippáig nem lehetett látni egyetlen élő fát sem s a fű olyan magasra nőtt, hogy a lovasságnak kellett utat törnie a gyalogság számára.

Budavár visszafoglalása után az egyesített Pest-Pilis-Solt megyékben Budával és Pesttel együtt mindössze nyolcvanhárom lakott hely volt, a vármegye többi része mocsár meg sivatag. A tavakat, folyókat nem gondozták, a folyók egész vármegyéket öntöttek el a tavaszi áradáskor. Középkori utazók feljegyezték, hogy Magyarország Európa egyik legkellemesebb, legégszesebb éghajlatú országa; a XVII. században az ország rettegett betegsége, a mocsárláz, a »morbus hungaricus« többször egész Európát végigseperte.

Az ország legnépesebb, legvirágzóbb része Buda visszafoglalásakor a Vág völgy, Nyitra, Pozsony, Trencsén megyék, a Felvidék; Erdély, ámbár néhányszor török és tatár hordák kirabolták, még mindig a nyugati civilizációnak Keletre tolt védőbástyája.

Magyarország ekkori állapotát szinte nehéz jellemezni. Alig van toll, mely ezt a zürzavart, fejtelenséget, szörnyű lelki, erkölcsi feldultságot, a kornak borzalmas, kegyetlen tetteit kellőképpen érzékeltetni tudná. Az ország a legrettentőbb feldultság állapotában van 1686 előtt. Az alkotmányt 1681-ben helyreállították ugyan, de a bécsi udvar továbbra is abszolutisztikus módszerekkel kormányozta az országot. Lipót császár abszolutizmusa az abszolutizmusnak egészen különleges, sehol máshol nem ismert formája. Színleg, külsőre a császári akarat kormányzott, de a valóságban Lipót császár minisztereie a hatalom. Lipót abszolutizmusa valami kabineturalom féle. Az abszolutizmus a kornak egyik divatos, előre haladó iránya, az alkotmányosságot csak az angol nemzet tudta megvalósítani Cromwell hosszú, véres küzdelme után. Franciaországban XIV. Lajos minden idők egyik legragyogóbb, legkorlátlanabb uralkodói despotizmusának a képviselője. A korlátlan uralkodói hatalom azonban, amely Richelieu-vel kezdődik és amelyet Mazarin folytatott és a Napkirály a tökéletesség legmagasabb fokára emelt,

Franciaországban nagy, nemzeti célokat szolgált s eredményei máig megvannak. A francia korlátlan királyság megteremtette az egységes Franciaországot és ezenkívül megvetette Franciaország virágzó iparának alapját. A Hohenzollernek abszolutizmusa alatt Poroszország Európa egyik legtekintélyesebb katonai nagyhatalmává emelkedett. Spanyolország az inkvizícióval kormányzó korlátlan monarchia alatt volt világhatalom... szóval az abszolutizmusnak mindenütt volt haszna és eredményei gazdasági, művészeti és egyéb alkotásokban máig megvannak. Mindezt azonban nem mondhatjuk el Lipót császár, illetve miniszterei kormányzásáról. Stratmann főminiszter, Kinsky cseh kancellár, Bádeni Hermann a haditanács elnöke, és azok, akik Lipót nevében cselekedtek, kormányoztak, nem foglalkoztak komolyan sem gazdasági, sem szociális alkotásokkal. Az új rendszert Lobkovitz herceg vezette be, aki 1669-től 1674-ig volt Lipót császár első minisztere, és XIV. Lajos kormányrendszeréből mindent átvett, ami rossz, annak előnyei, jóoldalai nélkül. Ők a hatalmi és germán eszme képviselői. Próbáltak ipart teremteni Csehországban és Morvaországban, de uralmuk gazdasági eredményei igen csekélyek.

A XVII. század végén a hetvenes és nyolcvanas évektől kezdve a szegénység és nyomor ijesztően nőtt az országban. Az esztendőkön át dúló kuruc háború, amely egyáltalán nem volt kíméletesebb az idegen zsoldosok hadviselésénél, lassankint a felvidéki jobbmódú polgárságot koldusbotra juttatta. Csak azoknak a felsőbb köröknek, az udvarnál befentes főuraknak ment jól a soruk, akik a kormányrendszernek behódoltak. A jobbágyság sorsa ebben a korban rettenetes. Zemplén vármegye 300 jobbágytelkéből tíz esztendő alatt (1670—1680.) mindössze száz maradt. A jobbágyok nem tűrhették a zaklatásokat, sok helyütt elszéledtek, lezüllöttek vagy beállottak Thököly táborába kurucnak. Természetes, miután a jobbágyok sokhelyen elhagyták földjeiket, a Felvidék virágzó földművelése aláhanyatlott. A birtokelkobzások is növelték a gazdasági bizonytalanságot. A nép nyomora, jajkiáltása a trónig elhatoltak, Lipót császár miniszterei azonban a nép nyomorával és bajaival nem sokat törődtek. Sajátságos, hogy a császár miniszterei között egyetlen igazán nagy, európai színvonalú államférfi sem akadt, aki alkotó gondolatokkal lett volna eltelve. Lipótnak voltak kiváló hadvezérei, mint Lotharingiai Károly, Savoyai Jenő herceg, a két Starhemberg, de nem akadtak államférfiai és politikusai. Stratmann, Lobkovitz, Königsegg, Kinsky legfeljebb jó adminisztrátorok voltak, inkább bürokraták, mint államférfiak.

Az országnak az a része, amelyen a harcok lezajlottak, a Duna vonala Pozsonytól Budáig, a Dunántúlnak a török hódoltsággal érintkező megyéi valósággal pusztasággá változtak a felszabadító hadjárat alatt.

Az állapotok nem sokkal jobbakká a magyar művelődés és kultúra egykori menedékében, Erdélyben sem. Erdély ebben az időben már nem a

régi többé, a rendiség nem állott feladata magaslatán, a családok rémregényben illő harcokat folytattak egymással. A Bánffy Dénes és Béldi Pál eset szomorú világot vet az akkori erdélyi viszonyokra. Van Erdélynek néhány kitűnő és nagyon tehetséges embere, mint Bethlen János a kancellár, Bethlen Miklós az emlékiratíró, Teleki Mihály, közszelleme azonban egészen romlott. Apaffy Mihály a fejedelem tehetségtelen, gyámoltalan, indolens ember. Erdély helyzete olyan nehéz volt és a feladatok, melyek a kormányra hárultak, olyan súlyosak és bonyolultak voltak, hogy még Bethlen Gábor vagy I. Rákóczi György tehetségét is próbára tették volna. Az erdélyi viszonyok 1670 és 1680 között mindinkább elfajulnak. Az erdélyi államrend valóságban az abszolutizmusnak egyik formája. Ha a fejedelem gyenge, mint most, ezekben a nehéz, kritikus időkben, az oligarchák, a befolyásos családok hatalmaskodnak. Nem akarjuk folytatni a kis országnak szomorú rajzát; egy bizonyos, az, hogy Erdély nem a magyar vallásszabadság és nemzeti ügy mentsvára többé. A romlott, erkölcstelen kormányrendszer megásta a kis ország sírját. A rombolást betetőzte azután Teleki Mihály kancellársága s közvetlen Buda visszafoglalása előtt a fejedelemség haldoklik és maga Erdély a viszonyok passzív játéklabdája.

Apaffy, az utolsó fejedelem, attól tartva, hogy a török uralom Magyarországon rövidesen megszűnik, Buda visszafoglalását közvetlenül megelőző esztendőben ápolta a jóviszonyt a bécsi udvarral és a császárral. Az erdélyiek szívesen lemondtak volna már álfüggetlenségükről, ha Béccsel méltányos alapon meg tudnak egyezni. Kívánságuk az volt, hogy elismerik ugyan a császár fennhatóságát, de Erdély maradjon meg továbbra is önállóan, maga választhassa fejedelmét. 1685-ben Dunod és Astrid nevű jezsuiták jelentek meg a császár megbízásából Apaffy fejedelemnél és azt kérték, hogy egyezzek bele abba, hogy a császári seregek bevonulhassanak Mármarosba. Nemsokára Veterani tábornok egy gyalogos és négy lovas-ezreddel szállta meg Mármarost. Apaffy kevéssel azután követséget küldött Bécsbe, amelynek Haller János, Pernyeszy István, Inczedy Mihály Szász Miles Mátyás voltak a tagjai és rövid tárgyalás után 1686. június 28-án jött létre a császár és a fejedelem megbízottai között a szerződés. E szerződés értelmében Erdély összes jogai és szabadságai csorbítatlanul fennmaradnak, a császár csak oltalmába és pártfogás alá veszi Erdélyt. Megegyeztek abban, hogy azok az országrészek, melyeket Erdély vesz el a töröktől, erdélyi birtokok maradnak; kimondják a négy bevett vallás akadálytalan szabad gyakorlatát, végül hangsúlyozza a szerződés, hogy mind maga Apaffy, mind pedig fia holtuk napjáig fejedelmek maradnak, haláluk után Erdély szabadon választhatja meg fejedelmét. A szerződés papirrongy maradt; a császár fegyver jussán szerezte meg az Erdély feletti uralmat.

Thököly, mint már az előzményekben említettük, 1685-ben megbukott; a török nem támogatta többé, magyarországi emberei lassankint elhagyták,

egykor vitézül küzdő katonái a császár zászlói alá állottak. Ennek köszönhető, hogy Buda ostromában magyarok is vettek részt elég tekintélyes számban. A császári vezérek az egész Felvidéket meghódították, Kassa várparancsnoka Csáky László lett, aki az udvar utasítására minden lehetőt megtett, hogy az elkeseredett magyarokat a császár hűségére csábítsa. A kuruc vezért az a veszedelem környékezte, hogy a török udvar megszorultságából kiadja a császárnak; hogy ez meg nem történt, nagyrészt XIV. Lajos francia király érdeme. Munkács elestével, melyet Zrinyi Ilona hősiiesen védett, az egész Felvidék Lipót császár uralma alá került. A török birodalom belső gyengesége, a szultán környezetének erkölcstelensége az addig németellenes érzelmű és a német uralomtól nem ok nélkül rettegő magyarságot a dinasztia tekintélyének elismerésére kényszerítette.

Mi volt az általános helyzet Magyarországon, közvetlenül Buda ostroma előtt? Nagyon nehéz volna néhány szóval jellemezni. Ez a kor átmenet volt a középkor és az újkor között. A feudalizmus intézményei már elavultak, nem feleltek meg az új idők új követelményeinek. Gazdasági tekintetben ez a kor az úgynevezett korai kapitalizmusnak a kora; nem-sokára megszületnek a mai kapitalizmusnak első intézményei és szervei. Európa legtöbb országában a központosító abszolút királyság váltotta fel a középkort, amely nem ismert csak egyetlen célt, az államérdeket. Ezt látjuk Franciaországban, Poroszországban, a kis olasz államokban, Dániában és Svédországban. A másik eszmény, a nemzeti szuverénitásnak az eszménye csak a brit szigetországban valósul meg, ahol az abszolút hatalomra törő királyságot a puritán forradalom leverte. Kétségtelen az, hogy a magyar nemzet rendi intézményei ebben az időpontban már szintén nem feleltek meg az új idők követelményeinek. Középkori maradvány voltak, amelyeket javítani, tökéletesíteni kellett volna. A magyar rendi alkotmány a zivataros idők miatt akadt meg természetes fejlődésében, megroppanva, erőtlennül állott közvetlenül Budavár visszafoglalása előtt a divatos abszolutisztikus iránnyal szemben, melyet Lipót császár miniszterei hirdettek. A természetes fejlődés nálunk is ugyanaz lett volna, mint Angolországban; a rendi demokráciából ki kellett volna alakulnia az angol mintájú parlamentárizmusnak. Szerencsénk volt az, hogy az az abszolutizmus és központosító törekvés, melyet Bécs képviselt és Lobkovitz minisztersége óta igyekezett Magyarországon is megvalósítani, szintén torz volt, idegen szelleme miatt pedig gyűlöletes. Strattmannék és Kinskyék kormányrendszerénél még a fejlődésben megbénított ósdi magyar rendi intézmények is sokkal jobbak voltak.

Hogyan összegezzük tehát a helyzetet? A másfélszázados véres zivatarban tönkretett, kétségbeesett, kifosztott nemzet, melynek egységét a vallási kérdések kettészakították, a kétségbeesett viszonyok hatása alatt megadta magát sorsának. Ez volt talán ezer esztendő történetünknek leg-szörnyűbb, legválságosabb korszaka.

Európa Budavár visszafoglalása korában.

A nagy felszabadító hadjárat idején három nagyhatalom van Európában: nyugaton Franciaország, keleten az európai kultúrközösséghez nem tartozó Törökbirodalom, a kettő között a Habsburg-birodalom terül el. Franciaország abszolutisztikus kormányzatú, központosított nemzeti monarchia, Törökország a szultán korlátlan hatalmán nyugvó katonai despotizmus, a Habsburg-birodalom egészen sajátos képződmény, melyet pontosan meghatározni szinte lehetetlenség; nagyhatalom, de amelyet tulajdonképpen csak a dinasztia tekintélye és fegyveres hatalma tart együvé. Spanyolország ebben az időben már aláhanyatlott; Angolország nagyhatalommá való kialakulásának még csak kezdeti állapotában van. A svéd nagyhatalom csak ideig-óráig tartott s már megszűntnek tekinthető; a moszkovita cárizmus pedig ebben az időben támadt fel. 1660 óta I. Lipót császár, az Osztrák Ház feje, és a Németbirodalom császára, Franciaországban XIV. Lajos uralkodik, Angolországban pedig Cromwellt II. Károly követte, a török szultán IV. Mohamed. A mai nagyhatalmak közül tehát csak Franciaország van meg Budavár visszafoglalása korában, a »Graeter Britain« még a távoli jövőé, a mai bolsevista Oroszország őse pedig csak most kezd félelmetes arányokban kibontakozni; a kelet-római császárság helyét 1453 óta a török birodalom foglalja el, a régi hódító arab imperializmus jogutóda, a mohamedán világ kardja. Magyarországot, amely nagyhatalom a középkor századaiban, és mint kiegyensúlyozó szerepel a német császárság és a bizánci birodalom között, a török hódítás szétrobbantotta.

Az európai nagyhatalmak között Franciaország áll az első helyen; népességre, gazdasági, katonai erőre nézve ez a legnagyobb. Richelieu óta kialakult, megszilárdult az abszolút monarchia, melynek maga a király, XIV. Lajos a megismerhetetlenségig. Az oligarchia utolsó megmozdulását már Richelieu letörte s a középkori rendi szabadságok romjain felépült minden idők legragyogóbb s egyik legkorlátlanabb uralkodói despotizmusa. A merkantilista gazdasági rendszer nagyszerű eredményekkel járt; a belső piac hatalmas arányokban fellendült, az ipar, kereskedelem felvirágzott, a polgári osztály megtollasodott, a király kasszája megtelt. Erre az időre esik a francia hadsereg megszervezése is, amely minden idők legnagyobb hadvezéreinek és katonai talentumainak a műve, mint Condé, a nagy hadvezér, Turenne, Luxembourg herceg, Louvois és Vauban, a várépítő. A francia Európában a legjobb, legelőrehaladottabb szervezetű s azoknak az időknek fogalmai szerint a »legmodernebb« hadsereg s ezt vette többé-kevésbé minden állam mintának. Ezt mutatják a francia eredetű katonai szakkifejezések, amelyekkel a német nyelv is egész máig telve van.

E mellett a kitűnő, csodálat és rettegett hadsereg mellett Európa akkor legjobb diplomáciája működött. A francia diplomácia a pápai és a velencei

diplomácia mellett a legjobb, a legügyesebb és XIV. Lajos valósággal mesteri módon hálózta be vele egész Európát. A király kiválóan ügyes, jól kiszemelt, körmönfont diplomatái mindenütt ott vannak, Berlinben, Bécsben, Szent Péterváron, Varsóban s ezeknek van a legnagyobb befolyásuk Konstantinápolyban a szultánnál és a basáknál. A kitűnő szemű francia diplomaták értesítik mindig idejében királyi urukat az udvarok szándékairól, terveiről, cselszövényeiről. A király az egyetlen bécsi udvar kivételével szinte markában tartja az összes európai kabineteket.

Az egykor büszke, dacos francia arisztokrácia ebben az időben már udvari lakájja süllyedt; mindenki és minden a királyi hatalomnak van alárendelve. A király és a nemzet fogalma teljesen azonos s őt szolgálja minden: a hadsereg, a polgárság, a paraszt munkájával s az ő hatalmát szolgálja még az egyház is. Bossuet, a ragyogó tollú püspök, az új francia államrendnek az elméletirője, aki a Szentírásból merített érvekkel igazolta XIV. Lajos mindenhatóságát. Még fennállnak a középkori rendi keretek, de a rendi szabadságoknak utolsó maradványai is eltűntek. Már Macchiavelli sem csinált titkot Franciaország iránt való csodálatából, melyet úgy tekintett mint a nemzeti állam egyetlen követésre méltó mintáját. A király álma Nagy Károly letűnt birodalma s a vezető szerep az európai népcsaládban; ehhez azonban első feltétel volt a német császárság meggyengítése. Épen ezért XIV. Lajos törökbarát. A »rex christianissimus« állandóan a törökkel paktált s a török nagyhatalom istápolása is eszköz nála a francia nagyság, fölény és hegemonia szolgálatában. Colbert a nagy miniszter, az államkassza megtöltője azt tanácsolta a királynak, hogy jó viszonyban legyen Törökországgal, mert élénk kereskedelmi kapcsolatok fejlődtek ki a két ország között. XIV. Lajos ábrándja ugyanaz, amit I. Napoleon újított fel, a hegemonia Európa felett, ezért I. Lipót császár ellenségei Franciaországnak természetes szövetségesei.

A harc a Habsburgok és a németiség, a Bourbonok (Valois-k) és Franciaország között évszázadok óta tartott, csak néha-néha szakadt meg, sőt máig sem ért véget; a különbség csak az, hogy maguk a népek léptek a dinasztiaiák helyére. Madrid ebben az időben már nem komoly ellenfele Franciaországnak. A korlátlan monarchia II. Fülöp halála óta hanyatlóban van, annál veszedelmesebb ellenfele Párizsnak Bécs. Amikor XIV. Lajos kitűnő tábornokai Európa legjobb hadseregét megszervezték, a francia politikának egyetlen célja gyengíteni a németiséget, foglalni, terjeszkedni a Németbirodalom kárára. Ezt a célt szolgálták Lajos hirhedt rablóhadjáratai. Lajos igyekszik átlépni a Rajnát és saját érdekkörébe hajtani a német tartományokat. A bizonytalan nemzetiségű és a két birodalom között összekötőtől szolgáló Elzász-Lotaringia meghódítása volt ehhez a programhoz az első nagy lépés. A közös hit, a katolicizmus, nem kapcsolta össze Bécset és Párizst, nem teremtett köztük szolidaritást, még csak közeledést sem. Pedig a kor mélyen vallá-

sos, de vallási alapon a pápa csak annyit tudott Buda ostroma előtt elérni, hogy XIV. Lajos nagynehezen belement a huszonötéves fegyverszünetbe. Az uralkodóknál, az udvaroknál, a kormányférfiaknál elsősorban mégis a hatalmi politika szempontjai az irányadók. Ezt láttuk már a harmincéves háború korában is, amely pedig az észak protestántizmusának és a dél katolicizmusának a nagy mérkőzése volt. Richelieu, a bibornok, a német protestáns rendekkel és a svédekkel szövetséget kötött a katolikus Habsburgok ellen. Még a vallásos és eszményekért lelkesedő Gusztáv Adolf politikájában is meg lehet állapítani a hatalmi és macchiavellista tendenciákat.

Azt mondhatjuk: a Bécs és Párizs közötti ellentétek olyan kiélezettek és olyan természetűek, mint ma Berlin és Párizs ellentétei. A népek át voltak hatva a keresztény gondolattól, mind a katolikusok mind a protestánsok, de az udvarok, a kabinetek, a kormányok rideg hatalmi politikát folytatnak, mégpedig azok szerint az eszközök és módok szerint, amelyeket a firenzei államférfiú tanácsolt az uralkodóknak. Bécs és Párizs között állandó és kiegyenlíthetetlen a feszültség.

Van-e ebben az időben Németbirodalom a szónak mai értelmében, van-e olyan állami közület, melyet a nemzeti államok kialakulása korában a német nemzet képviselőjének lehetne neveznünk, — erre a kérdésre választ adni nem könnyű. A középkor, a Henrik, a Barbarossa császárok kora, a német nemzet hatalma fénykorának mondható, melyet 1871 után tudott csak elérni Bismarck »vérrel és vassal« összekeverésével Németországa. Van egy Osztrák Ház — casa Austriaca — melynek tagjai a XV. század óta csaknem egyfolytában német császárok, van Németbirodalom, de tagállamait Budavár visszafoglalása korában már semmiféle belső kohézió nem tartja össze. A régi hűbéri viszonyoknak alig van már jelentősége, a birodalom vallási egységét megsemmisítette a reformáció. Tagadhatatlan, hogy a Habsburg-ház képviseli ebben az időben a német nemzet hatalmi egyéniségét, de Ausztria elsősorban mégis univerzális, nemzetek felett álló, katolikus jellegű hatalmi szövödmény és nem nemzeti jellegű abban az értelemben, mint ebben a korban XIV. Lajos uralma. A német-római szent birodalom koncepciója a középkorban is elég zavaros, de még zavarosabb Budavár visszafoglalása korában. A Németbirodalmat állambölcseletileg meghatározni ebben a korban rendkívül nehéz, ezért meg sem kíséreljük. A középkori római szent birodalom, melynek vezető szerepét a katolikus államok mind elismerték, a pápaság mellett mint parallel hatalom szerepel, de ez az egyházszakadás óta alig több mint fikció.

A német-római szent birodalom, melynek császára ebben az időben I. Lipót, azért továbbra is mint a keresztény hitnek védője szerepel és rá várt az a hivatás, hogy Magyarországot a török uralom alól felszabadítsa. Ezt a kötelességet V. Károly, a legnagyobb Habsburg is érezte, de fontosabb volt neki I. Ferenc francia király megalázása. II. Ferdinándnak az a kísérlete, hogy Wallenstein hadseregének segítségével helyreállítsa a középkori német

egységet, természetesen katolikus alapon, megbukott. Megakadályozta a protestáns Svédország, amely a szorongatott német protestáns rendek segítségére sietett. Komoly kísérlet volt a német egység megteremtésére az 1658-i rajnai szövetség.

A dinasztia hatalmának alapja nem a német nemzet, hanem a Wallenstein óta kialakult állandó, zsoldos hadsereg. Ez a nagyszerű, egészen sajátos szervezet, amelynek kialakulását, szervezetét, lelki tulajdonságait a történészek eddig nem méltatták, századokon át fenntartotta az uralkodóház hatalmát és csak 1918-ban a Vittorio Veneto melletti ütközet után bomlott szét. Tudjuk a magyar történelemből, hogy kikből állt Lipót udvara. A legkülönbözőbb nemzetiségű politikusokból és hadvezérekből. Kollonics délszláv volt, Kinsky cseh, Lotharingiai Károly, ámbár az osztrákok magukénak tartják, inkább francia mint német, Savoyai Jenő francia s a Buda alatt küzdő hadsereg tábornoki karában több francia van és olasz condottieri. A császár parancsnoksága alá rendelni az összes német államok zsoldos hadseregeit, igen nehéz volt. Lipót nem parancsot adott a német fejedelmeknek, hanem felkérte őket, hogy küldjenek csapatokat a nagy keresztény ügy támogatására.

Nem akarjuk tovább folytatni a Németbirodalom jellemzését, mert az szinte lehetetlenség, csak annyit mondhatunk, hogy a »regnum teutonicorum« Budavár visszafoglalása korában egészen zavaros és meghatározhatatlan képlet. Voltak intézmények, melyek látszólag azt mutatják, hogy a birodalom egységes, mint a bécsi Rechtshofrat és a speyeri Reichskammergericht, de ez az egység csak szimbolikus, amit időnkint a rendkívül fényes császári koronázás jelképez. A német hatalmi politika tűzhelye Bécs, 1526 óta Nyugat-Európa védőbástyája a hódító török nagyhatalom ellen. Bécsnek két nagy ellenfele van, egyik a francia, másik a török. Ezzel a kettővel harcol V. Károly császár óta, sokszor egyszerre mindkettő ellen.

A harmadik európai nagyhatalom Törökország, amely a mohamedán világhoz és a kisázsiai kultúrszférához tartozott. A török birodalom Ázsiából tört elő a kereszties hadjáratok századaiban s legelőször Zsigmond király korában reszkettette meg Európát. Az európai előnyomulás útja Konstantinápoly elfoglalása után Drinápoly, Nándorfehérvár, Buda, az az útvonal, amely a keletet a legrégebbi középkor óta összekapcsolta Európával, melynek folytatása a bécs-regensburgi útvonal. Ugyanebben az időben kiterjesztette a törökség uralmát az arabok régi birtokállományaira, Egyiptomra, Észak-Afrika jelentékeny részére, a Fekete-tengertől északra Oroszország és Lengyelország határolták.

Az európai kereszténység kezdettől fogva halálos ellenséget lát a törökben, mégis Buda ostromának előkészítéseinél azt vesszük észre, hogy rendkívül nehéz volt egy táborba összehozni ellene az egész kereszténységet. Keresztény országok és uralkodók ugyanis nem átalottak szövetkezni a pogánynak

tartott nagyhatalommal, egyszer XIV. Lajos keresi a szultán kegyeit, máskor az erdélyi fejedelmek és a magyar felkelők járulnak hozzá pártfogásért és támogatásért.

Törökországnak önálló kultúrája alig volt. A népben hiányzott az arab nép teremthető fantáziája, de mint katonai szervezet az arabnál összehasonlíthatatlanul több, sőt Szulejmán szultán korában messze felülmúlta az európaiakat. A török militarizmus a mohácsi csata idejében a legelőrehaladottabb, a hadsereg ágyúkkal, puskákkal van ellátva, kiváló hídépítői és utászcsapatai vannak, amelyek sehol sem találhatók még meg Európában. Az egész katonai autokratizmusnak fundamentuma a janicsárság intézménye, ez a keresztény gyermekekből fanatikus mohamedánokká nevelt katonai kaszt s a török birodalom addig élte virágkorát, amíg a zsoldos janicsárság kasztja, a birodalomnak ez az alapköve, sértetlenül fennállott.

A török közigazgatás katonai jellegű és szelleme barbár, kegyetlen, brutális. Az elfoglalt földeket a szultán hűbérül adta a spáhiknak, a másik fontos és a birodalmat fenntartó katonai kasztnak. Ebben a rendszerben elsősorban csak mohamedán érvényesülhetett, de akik áttértek, megtarthatták birtokaikat és bejuthattak sokszor magasabb állásokba is. Ilyenek voltak az úgynevezett fanarióták, a balkáni áttért görögkeletiek, kiknek fontos szerep jutott főleg a birodalom pénzügyi kormányzatában.

A Balkán népei nem álltak ellent az iszlám hódításának, mint Magyarország, hanem megadták magukat és az új államrendben, amely vallásukat megkímélte, egészen jól érezték magukat. Szellemi fejlődésük azonban a török uralom századaiban a semmivel egyenlő. Egy sajátos balkáni típus és lelkület alakult ki, amely nem európai, hanem egész máig valami átmenet-féle Európa és Ázsia között. Az állapotok különben a Balkánon elvadultak, a balkáni népek erkölcei ma is nyersekségek s lelkületükben ott viselik a basák és fanarióták uralmának ujjlenyomatait.

Buda visszafoglalása korában az I. Szulejmán szultánkorabeli katonai hatalom és katonai fölény nincsen meg többé. Hatalmas, a mohamedán világ kardját jelentő katonai kaszt lassankint enerválódott. Maguk a janicsárok a végnélküli harcokban számbelileg megfogyatkoztak s az utánpótlás, amely nem keresztény gyerekekből történt, a minőséget megrontotta. Amíg a janicsárok és spáhik kasztja régi erejében és régi zord erkölceiben fennállott, a törökuralom sziklaszilárdnak látszik, amikor ez a két kaszt legyengült, a szultánok katonai hatalma aláhanyatlott. Lassankint felvettek a janicsárság sorai közé nemcsak született törököket, hanem gyenge, selejtes népelemet is s ez a minőséget méginkább leszállította. A janicsárban megvolt a renegátok fanatizmusa s a teljes odaadás az ügyért, melynek katonája volt. Családiasság, polgári élet iránt való érzék, teljességgel hiányzott nála.

A birodalom hanyatlását általában az 1622-i lengyelországi hadjáratról számítják, amikor a Lengyelországba induló janicsárok és spáhik

megtagadták az engedelmisséget II. Ozmán szultánnak. A politikai hatalom ezidőtől fogva a kezükbe került. II. Ozmánt, aki le akarta őket törni, meggyilkolták és 1623-ban IV. Murádot kiáltották ki utódjának. Érthető, hogy a török hódítás, Európa nem kis szerencséjére, megakadt. A XVII. században Magyarország végvárai, mint Érsekújvár, Komárom, a császári seregek csekély támogatásával fenn tudták tartani a területi statusquo-t. A vesztfáliai béke évében IV. Murád alatt új lázadás tör ki, melyet a papok (ulemák) szítottak, akik összeszövetkezve a janicsárokkal, IV. Murádot letették, majd megölték és a szintén gyenge, tehetségtelen IV. Mohammedet tették meg utódjává. II. Mohammedre, I. Szulejmánra emlékeztető nagy szultán nem akadt többé. A birodalom sorsát most már a janicsárok intézik. A jószemű idegen diplomaták észrevették már régebben a török birodalom belső zűllését és nem csináltak titkot abból a meggyőződésükből, hogy Törökország nem a megverhetetlen nagyhatalom többé. A török kiűzése Közép-Európából az egykor keresztény kultúrközösséghez tartozó terület felszabadítását jelentette, politikai szempontból pedig az Ostraum meghódítását és a Habsburg birodalomnak hatalmas területtel való gyarapodását, ami megért legalább annyit, mint a franciákon aratott kétesértékű győzelem.

Ez a három európai nagyhatalom rövidre fogott természetrajza. Az európai politikában más országok is játszottak még kisebb-nagyobb szerepet, mint a pápai állam, a még mindig erős Velence, Hollandia, Lengyelország, Svédország, Spanyolország, Anglia. Európa a százados vallási harcok után új, nagy lendületű fejlődésnek indult. Már megkezdődött az európai népek expanziója egyelőre a nem régen felfedezett Amerikába. Átesett Európa renaissance szellemi forradalmán, amely a tudományos életnek, az irodalomnak új szárnyakat adott. Néhány esztendő múlva Buda elfoglalása után megalakul a mai jegybank Angolországban, az állandó hadseregek a pénzügyi életnek, az iparnak és kereskedelemnek rendkívüli módon kedveznek. Egész Bécsig elhatolt a feudalizmus utolsó nagy kivirágása, a barokkműveltség.

Buda és Pest az ostrom előtt.

Buda 1541 óta a vezérbasák székhelye, a török birodalom egyik legfontosabb városa, ugyanazt a szerepet töltötte be a hatalmas birodalom kormányzásában, mint Drinápoly, Damaszkusz vagy Kairó.

Milyen volt Buda és Pest a török uralom alatt, milyen volt ott az élet, erről a legújabb részletkutatások nyomán már meglehetősen világos képet kaphatunk. Mind a kettő tipikus török várossá lett 1541 után. A török szokása szerint az egész vidéket több mérföldnyi szélességben lekopasztotta, hogy messze elláthasson, hogy meglepetések ne érhék. Buda az akkori viszonyokhoz képest népes város volt és a török hódoltság alatt alig vesztett valamit abból a gazdasági szerepből és jelentőségből, melyet 1541 előtt betöltött.

Buda lakossága egészen vegyes lakosság, amelyben képviselve volt a Balkánnak és a török birodalomnak majdnem minden nemzete. Laktak benne a törökökön kívül nagyobb számmal örmény kereskedők, perzsák, görögök, rácok. A basák között is adadt minden nemzetből. Volt köztük perzsa, örmény, orosz, zsidó, még két magyar származású is. A törökség után a legnagyobb számmal Buda várában a zsidók lehettek. Ők szabadon járhattak-kelhettek az egész birodalomban. A török különben is türelmes volt a felekezeti kérdésben. Biztosra vehetjük, hogy a zsidók nagyon vagyonszak lehettek. A magyarok még a hódoltság kezdetén meglehetősen száma maradtak a várban és bántódásuk sem igen volt, de lassankint elszivárogtak úgyhogy közvetlenül az 1686-i ostrom előtt igen csekély számmal lehettek. Ipara, kereskedelme Budának virágzó volt. Mint a legfejlettebbet, szattyánkészítő iparát emlegetik; nagy számmal éltek még a várban vargák és fegyverkészítők.

Egykorú utazók, akik a várban megfordultak, lesújtó képet festenek arról, amit ott láttak. A város piszkos, egykor fényes házai, palotái mind romokban hevernek, az utcák tele vannak szennyel, szeméttel, szóval Buda, melyről Mátyás király korában még az olaszok is úgy nyilatkoznak, mint Európa egyik legszebb városárói, csúf balkáni várossá süllyedt. Bizonyos, hogy a török inkább rombolt, mint épített. És az is valószínű, hogy a két város közvetlen Buda ostroma előtti évtizedben már hanyatlott. Egyes leírások az 1684-i ostrom idejéből valók, amely a két várost nagyon megviselte. Nem biztos, hogy Pest és különösen Buda ilyen kétségbeejtő állapotban voltak a török uralom fénykorában. Pest városáról Bocatius kassai polgármester festett szomorú képet, aki a tizenöt éves török háború korában járt a városban. »Ó te szegény Pest, téged inkább pestisnek lehetne nevezni« — írja Bocatius Pest városról. A török inkább csak fürdőket és mecseteket épített. A Nagyboldogasszony templomát főmecsetté alakították át és még ezenkívül több kisebb mecsetet építettek. A város keresztény lakossága, protestánsok és katolikusok a mai helyőrségi templomban tartották Istentiszteleteiket. Építtetett a török díszes fürdőket. Buda mai fürdői mind a török időkből valók. Nagy gondot fordított a kutakra, melyek a lakosságot nyaranta friss vízzel ellátták, a Gellért-hegy déli lejtőjét szép kertekké alakították át a budai basák. Magánházakkal, tisztasággal azonban a török kormányzat egyáltalán nem törődött.

Buda városát egykorú térképek nyomán, szinte tökéletesen rekonstruálhatjuk. Megvan Budának legtöbb, ma meglevő utcája. Mátyás egykori palotája majdnem sértetlenül fennállott. Zsigmond egykori palotáját fegyvertárnak és puskaporos toronynak használták. A királyi palota által elfoglalt helyet Károlyi Árpád 5574 négyszögméterre becsüli. Lichtenstein császári követ, aki 1590 körül járt a várban, értékes megjegyzéseket közöl Budáról. Elmondja többek között, hogy a magyaroknak is van iskolájuk, ahol írni

és olvasni tanulnak. Budát Pesttel hatszáz lépésnyi hosszú pompás hajóhíd köti össze, melyet hatvannégy hajó tart. Sok keresztényt látott a várban, akik a törökökkel üzleteket folytattak. Közvetlen 1686 előtt, a 84-i ostrom miatt természetesen a vár már nem egészen ilyen képet mutatott.

Milyen volt a török uralom? Olyan tűrhetetlen pusztító, romboló zsarnokság-e, mint amilyen a köztudatban szerepel? Csak rombolt-e a török és egyáltalában nem épített? Takáts Sándor kitűnő történetírónk, aki több kötetben tette közzé mélyreható részletkutatásainak eredményeit, igyekszik a száznegyvenöt esztendőös basauralomról derűs képet rajzolni, illetve enyhíteni azt a szomorú és lesújtó képet, melyet erről a korról régebbi történetíróink közül főleg Salamon Ferenc alkotott. Takáts Sándor szerint a török uralom nem volt olyan rémes, embertelen, romboló. Maguknak a basáknak sem állott érdekükben, hogy az alájuk rendelt lakosságot nyúzzák, fosztogassák s anyagi boldogulásukat lehetetlenné tegyék. A basák között voltak jók, sőt nemesen gondolkodó emberek. Valószínűleg így van. Az igazságot azonban középpütt találjuk meg. Nem lehet azt sem állítani, hogy mindent a török tett tönkre és uralma tűrhetetlenségig kegyetlen volt, csak rombolt és fosztogatott. A basák között kivételesen voltak jobb érzésű, sőt keresztényiesen gondolkodó emberek. A levelek hangja rendkívül udvarias, sőt néha túl udvarias is. Igaz, hogy ez az édeskés, kenetteljes hang, melyet a basák levelezéseikben használtak, sokszor aljas vagy ravasz szándékokat takart. Maga a török rendszer igazán nagy és nemes jellemeket nem igen nevelhetett. A basák élete egy pillanatra sem volt biztonságban, nem tudhatták, hogy mindenható uruk kis hibákért vagy ellenfeleik áskálódásaira mikor küldi őket másvilágra. Akik ebben a rendszerben nőttek fel, nem igen lehettek nemesen gondolkodó emberek, sem európai értelemben vett alkotó politikusok. Megengedjük, hogy a régebben róluk rajzolt képek tán túl sötétek, nem voltak valamennyien olyan ördögien kegyetlenek, de a török uralom mégis csak a katonai megszállásnak volt egy neme, megszállás volt egy olyan hatalom részéről, mely az európaival összehasonlítva alacsonyabb kultúrszférához tartozott. Az igazság középpütt van a két álláspont között.

A borzalmas és nagy pusztításokat elfogulatlanul valóban nem írhatjuk csak a török rovására. A gyenge, tökéletlen Rudolf császár uralkodása alatt Básta rabló hadai olyan égetést és pusztítást vittek véghez Magyarországon, hogy a magyarok elkeseredésükben nem ok nélkül kezdtek rokon-szenvezni a törökkel. A császár vallon katonái kegyetlenségben a tatárokkal vetekedtek. A tizenötéves török háború kora egy rettenetes, undok világ volt, melyet nem a török idézett elő.

A protestánsoknak már szemükre hányták, hogy a törökkel barátkoztak, pártot ütöttek a keresztény magyar uralkodó ellen. Teljes objektivitással ezt a tényt lehetetlenség tagadni. Ennek azonban tisztán az volt az oka, hogy a bécsi kormány nem tartotta tiszteletben azokat a megegyezéseket,

amelyek Magyarországon a protestáns vallások teljes szabadságát biztosították. Közvetlen Buda ostroma előtti korban azt tapasztalhatjuk, hogy Bécs törökgyűlölete, amely tisztán vallásos ellentéteken alapul, sokkal nagyobb, mint az akkori magyarságé, főleg protestánsoké. Bécsben a törököket pogány ebeknek, hitetlennek, kutyának, zsarnoknak tartották. Az alkotmány elkobzása és a vallásüldözés 1671 után ugyanúgy, mint Rudolf császár korában, az 1606-i bécsi békét megelőzőleg, a magyarokban törökbarátságot ébresztett. A török a leghatalmasabb hódító és legfanatikusabb hívő, — írja Takáts Sándor — ámde a vallási kérdésekben sokkal türelmesebb volt, mint maga Lipót császár és miniszterei. A két nemzet egymásra való hatása sem túlzás. Igaz, hogy ez csak külsőségekben és viseletben nyilvánul. Amikor a török nagyhatalom meggyengült, sokkal jobb akaratúnak mutatkozott a hódoltságban élő magyarsággal szemben, mint azelőtt. Tartós, igazi, őszinte békét a magyarság vele sem köthetett. Akármilyen barátságos is volt a török ebben az időben, mégis csak uralma alatt tartotta az egész Alföldet és az egész államrend mégis csak az embertelenségen, a nyers és barbár katonai önkényen nyugodott. Hogy az, ami utána következett, jobb volt-e, kedvezőbb volt-e a magyarság szempontjából, vitatható. A török kiűzése után következett a vallási üldözés, a német telepítés, az idegen uralom, a magyar alkotmány lábba taposása, úgyhogy néhány esztendő múlva Buda visszafoglalása után Rákóczinak fegyvert kellett ragadnia, hogy a nemzet létét megmentse. A magyar nemzet sorsa, amikor alig tudott választani két ellenség között, olyan tragédia, melynek párját nem leljük a nemzetek történetében.

Buda közvetlenül az ostrom előtt hatalmas erődtménny, amely három részből állott: az alsó városból, a felső városból és magából a tulajdonképeni várból. Az Anjouk és Mátyás király korában Budának alig volt várjellege. 1476-ból való képe a magyar fővárost nem várnak mutatja. Bástyái gyengék lehettek s alig tudtak volna ellenállni nagyobb ellenséges megrohanásnak. De nem is volt szükség arra, hogy a várost megerősítsék; erős végvárok állották útját a dél felől fenyegető török veszedelemnek, mint Pétervárad és Nándorfehérvár. Az ország szilárd nagyhatalom és Mátyás király korában határait Európa egyik legjobb s legerősebb hadserege védte.

Amikor Buda a török nagyhatalom északi végvára lett, a pasák a várost hatalmas várrá építették ki. Ezek a bástyák a rajtuk levő körödtménnyekkel, szögletes tornyokkal voltak a török basáknak úgyszólván egyedüli alkotásai a fürdőkön és mecseteken kívül. A Viziváros egész falrendszerrel volt megerősítve s igen erősen ki volt építve a várnak északi része a mai Széna-tér és Széll Kálmán-tér felől. A Vizivárost északi oldalán faj övezte, csak a Duna felé eső része állott nyitva. Egykorú térképek azt mutatják, hogy a Lánchídtól nem messze északra, a mai Fő-utca elején erős falat

emeltek a Dunapart és a Vár közé. A megerősített Viziváros felett következett a tulajdonképeni erődítmény, amely mesterien ki volt építve. A Vármező felőli rész közel sem látszik ilyen erősnek az egykorú képeken. Látunk három köralakú erődítményt, ugyanannyi négyszögletes tornyot a várfalon. Buda különben egészen sajátos erődítmény, amely nem hasonlít egyik várrendszerhez sem, nem is emlékeztet az akkor Európa szerte igen elterjedt Vauban-féle várakhoz. Úgy látszik, hogy a törökök a helyi viszonyokhoz alkalmazkodtak, nem követtek külföldi példát, igyekeztek kihasználni a helyzet nyújtotta előnyöket és a régi középkori magyar várat építették, fejlesztették tovább.

Pest várost Romer Flórisnak a kutatásai alapján lehet rekonstruálni. A Buda ostroma korabeli Pest nagyjából a mai Belvárosnak felel meg, szintén falak vették körül s egykorú képeken azt látjuk, hogy három egész és nyolc félkörbástya volt a falakon. A régészek megállapítása szerint összesen négy kapu nyílt a szabadba. Volt Pestnek több mecsetje, fürdője, két keresztény temploma. Lakóinak lélekszámát Károlyi Árpád 3000—3500 főre becsüli.

Az előkészületek az ostromhoz.

Alig ismerünk hadivállalkozást a történelemben, amely annyi megbeszélés, tanakodás, lázas előkészület után valósult volna meg, mint Buda ostroma. Buda ostromát valóban nem hamarkodták el. 1683 óta állandóan a levegőben volt; 1684-ben megkísérelték, 1685-ben majdnem egész esztendőn keresztül tanácskoztak róla. Lotharingiai Károly fővezér 1685 őszén ismét azt tanácsolta a lassú elhatározású Lipót császárnak, hogy a császári seregek folytassák tovább a háborút teljes erővel és meg kell tenni az előkészületeket Buda elfoglalására. A fővezér szükségesnek látta mindenekelőtt az eszéki Dráva-híd megszállását vagy tönkretételét, hogy a török ne tudjon felmentő sereget küldeni a Dráván keresztül.

Az előkészületek azonban csigalassúsággal haladtak előre, főleg a fővezérség kérdése miatt. Miksa Emánuel, aki ebben az időben már a császár veje s Bajorországnak majdnem egész haderejét hozta magával, mint szuverén uralkodó nem akarta magát alárendelni Lotharingiai Károlynak. A különben rokonszenves, de túl becsvágyó bajor választófejedelem olyan tekintélyes erőkkel jött Magyarországra, hogy Lipót császár nem látta jónak kedvét szegni kívánságának megtagadásával. Szerencsére Lotharingiai Károly nem volt hiú ember. A fővezért magasabb eszményi szempontok vezették, ő használni akarván a császárnak és a kereszténység ügyének, nem állította élére a fővezérség kérdését. A szeptemberben tartott tanácskozáson elhatározták, hogy Miksa Emánuel teljesen önálló marad, a fővezérrel legfeljebb csak együtt működik. A vitákkal, a tanácskozásokkal hónapok teltek el. Bádeni

Hermann, a haditanács elnöke még mindig azt javasolta, hogy előbb Fehérvárt és Egert kell elfoglalni, mert ha ez a kettő elesik, akkor Buda szinte magától, áldozatok nélkül érett gyümölcsként hull a győzedelmes császári hadsereg ölébe. Eger elfoglalásának végrehajtására Caprara tábornagyot ajánlotta. Lotharingiai Károly viszont a hadsereg megosztása ellen foglalt állást. És neki volt igaza; az akkori magyarországi viszonyok mellett igen nehéz lett volna a szétagolt hadsereg élelmezése. Lotharingiai Károlynak nem kis szerencséje volt az, hogy Capliers Gáspár, a haditanács alelnöke, egy józan és világos látású stratégia, az ő álláspontját fogadta el és vele együtt Buda ostroma mellett kardoskodott. Májusban mégis úgy határoztak, hogy az egyik hadsereg Fehérvárt fogja megostromolni, a másik Eszék ellen megy és elfoglalja a hídat és csak Fehérvár bevétele után kerül majd a sor Budára. Az intrikák még fenyegetőbbé váltak akkor, amikor a bajor választó maga mellé vette segédül és helyettesül a szintén igen ambiciózus Bádeni Lajos örgrófot, az akkor harmincegyéves tábornokot, aki személyes ellenfele volt Lotharingiai Károlynak. Károly most már látta, hogy minden idő elvész a tanácskozásokkal, a versengésekkel és a nagy terv belefullad az intrikák özönébe. Május 31-én megjelent az akkor Bécsújhelyen időző Lipót császárnál és végleg elhatározták Buda ostromát. Károlynak, a nagy hadvezérnek, a nemes és önzetlen embernek álláspontja győzött. Lipót császár maga belátta, hogy a huzavonák tarthatatlanok. Bádeni Hermann vereséget szenvedett és Bádeni Lajos örgróffal együtt alulmaradt a hadvezérek kulizsák mögötti harcában.

Az időpont még mindig igen alkalmas volt és a lehető legkedvezőbbnek mutatkozott a külpolitikai helyzet. Az 1683-i varsói szerződésben, melyet Lipót császár Buonvisi közbenjárására Sobieski János lengyel királlyal kötött, szó van arról, hogy az orosz cárt, Ivánt és Nagy Pétert rábeszéli a török elleni háborúban való részvételre. 1686. májusában jött létre az »örök béke« — mint akkor nevezték — amelynek értelmében Lengyelország Szmolenszk és Ukrajna átengedéseért másfélmillió forintot kap az orosz cártól. XIV. Lajossal megvolt a fegyverszünet, tehát nyugat felől biztonságban voltak a császári csapatok, ugyanakkor kelet felől számítani lehetett Oroszország jóakaratú semlegességére.

A nagy hadsereg együtt volt és a csapattesteket, melyek Buda ostromában résztvettek, Röder német hadtörténészeti író Bádeni Lajosról szóló munkájának nyomán ismertetjük, akinek adatai nagyjából megegyeznek Károlyi Árpád ötven évvel ezelőtt írt nagy művének adataival.

Ezek szerint az adatok szerint a Magyarországon működő császári hadsereg összesen 89.600 emberből állt. 67.200 főre rúgtak a császári csapatok, 12.000-en voltak a magyarok és a német segélycsapatok létszáma 28.400-at tett ki. Lotharingiai Károly fővezér parancsnoksága alá 42.050 ember tartozott. Az ő hadserege 89 gyalogszázadból, 79 lovasszázadból állt, a követ-

kező tábornokokkal: gróf Caprara, gróf Starhemberg, gróf Dünewald, gróf Pálffy János Károly a már ismert nevű lovas generális, gróf Gondola, gróf Taaffe, báró Mercy, Neuburg herceg, gróf Souches, báró Dippenthal. A brandenburgiakat Schöning tábornok vezette, a svábokat Károly Gusztáv baden-durlachi herceg, a frankokat Thüngen. A Lotharingiai herceg csapatai között volt még ezenkívül 3000 magyar, Rhöder adatai szerint. A császári csapatok 52, a brandenburgiak 16 ágyút hoztak magukkal. Lotharingiai Károly hadseregében működtek Marsigli és Fontana, a kiváló olasz hadmérnökök is.

A második hadsereg, amely Miksa Emánuel fejedelemnek volt alárendelve, 21.050 emberből állott. Ide voltak beosztva a következő tábornokok: gróf Sereni (Serényi) János tábornok, őrgróf Bádeni Lajos, Savoyai Jenő herceg, aki ebben az időben már vezérőrnagy. Ebben a hadseregben harcoltak a szászok, Keresztély Sachsen-Weissenfels herceggel az élükön. A magyarok száma 2500 volt. Miksa Emánuel 21 ágyúval érkezett meg Buda falai alá.

Magyarországon ezenkívül még három hadtest működött: egy Horvátországban, egy a Felvidéken és egy Erdélyben. A horvátországi hadtest 6100 emberből állott, gróf Leslie tábornagy vezetésével s így oszlott meg: 20 század gyalogság, 10 század lovasság, 2500 határőr. Ide voltak beosztva még a felsőrajnai csapatok. Az erdélyi hadtestet Scherffenberg altábornagy vezette és 10.100 emberből állott, be volt osztva 2000 magyar is, gróf Csáky László tábornok parancsnoksága alatt. Az észak- és keletmagyarországi hadtestnek gróf Caraffa Antal altábornagy volt a vezére, a hadtest 3900 császári katonából állott. Ide voltak beosztva: báró Barkóczy Ferenc, Petneházy Dávid, Gombos Imre ezredek — Károlyi Árpád szerint 6000 magyarral; Rhöder a magyarok számát 4000 főre becsüli.

A Buda ostrománál küzdő magyar vezérek a következők: báró Barkóczy Ferenc, gróf Batthyány Ádám, a kanizsai főkapitány, id. báró Bercsényi Miklós, az ő csapatában harcol az ifjú Bercsényi Miklós, a későbbi kurucvezér; gróf Czobor Ádám, gróf Eszterházy János, gróf Koháry István, Petneházy Dávid, báró Károlyi Sándor, a későbbi kuruc vezér. A magyar csapat létszámát újabban is 20 ezer főben állapították meg. Úgy látszik Bécsben félték még a magyaroktól, tudták, hogy Thököly szelleme még mindig kísért, ezért a Felvidéknek és Kelet-Magyarországnak minden fontosabb pontját megszállták. A császári csapatok megszállva tartották: Szatmárt, Nagybányát, Ecsedet, Kállót, Szolnokot, Tokajt, Sárospatakot, Ungvárt, Makóviczát, Murányt, Lőcsét, Szendrőt, Árvát, Trencsént, Érsekújvárt és Esztergomot.

A hadsereg élelmezési ügyeit, mint már említettük, Buonvisi kívánságára gróf Rabattára bízták, aki a vezérhadbiztosi állásban kiválóan és a katonaság teljes megalégedésére működött. A marhaszállítást Debrecen

város vállalta, egyébként a hadsereg az ostrom egész ideje alatt nem látott semmiben szükségét.

Sokat ártott a hadműveletnek, hogy Lotharingiai Károly serege a bajor választótól függetlenül működött. Várostromnál szinte képtelenségnek látszik a nem egységes vezetés. Szerencsére Lotharingiai Károly el voltelve jóakarattal és idealizmussal és zúgolódás nélkül alávetette magát a császár akaratának.

Június első napjaiban a nagy hadsereg Komárom és Párkányána között a Dunamentén táborozott, amikor a fővezérek megkapták a császári parancsot, hogy Buda ellen kell vonulniok és haladéktalanul kezdjék meg a vár ostromát. Miksa Emánuel ekkor tudta meg, hogy ő nem vonul Fehérvár ellen és a császári parancs a bajor választók környezetében nem kis meglepetést és zavart idézett elő. De semmit sem tehettek, a császár ugyanis magáravállalt minden felelősséget. Június 9-én, 10-én és 11-én a két főparancsnok Strattmann főminiszter jelenlétében nagy tanácskozást tartott Buda körülról és abban állapodtak meg, hogy Lotharingiai Károly Esztergomból elindulva vonul lefelé a Duna jobbpartján, a bajor választó a balpart mentén közelíti meg Pestet. Megegyeztek abban is, hogy a bajor fejedelem a vár déli részéről támad, Károly herceg pedig északról. Június 12-én indultak meg, 15-én Lotharingiai Károly Visegrádon van, 16-án már Szentendrén. A bajor választó Nagymaroson keresztül Vácra érkezett és 17-én ért Pest alá. Harcra azonban nem került a sor, mert a törökök, miután minden élelmiszert és hadiszert felvittek a várba, a várost elhagyták. Miksa Emánuel 18-án kelt át Óbudánál a Dunán. Óbudán értesült a választó arról, hogy a várat körülbelül 10.000 főnyi török őrség tartja megszállva és itt hallotta meg azt is, hogy Szulejmán nagyvezér Belgrádnál nagy sereget gyűjt az ostromlott város felmentésére.

A pénzügyek.

Nem volt még állama a világnak, amely pénzbajokkal annyit küzdött volna, mint Ausztria. A bécsi udvar pénztárát az addigi háborúk teljesen kimerítették, élelmiszerekben, lovakban, hadianyagban igen nagy volt a hiány, az 1684-i sikertelen ostrom, meg a hollandiai háború rengeteg pénzt emésztettek fel. A pénzbajokat nagyban fokozta az, hogy az udvar folyton pazarul költekezett, hiába intette a császárt és minisztereit takarékosagra Buonvisi bibornok. A császári udvar bevételei ebben az időben 7,000.000 forintra rúgtak, ami ebben az időben igen nagy összeg, de ilyen nagy vállalkozásra nem voltak elegendők. Buonvisi kétségbe volt esve. A pénzügyek intézői között ragadoskezüek is akadtak, mint gróf Sinzendorff, aki vagy 2,000.000 forintot ellopott. Az udvar az 1685—1686. évi hadjárat költségeire 140.000 porciót vetett ki, ami nyolc hónapra számítva 5,600.000 forintnak

felel meg. (Ezt az összeget békebeli aranykoronában úgy kapjuk meg, ha harmincszorosát vesszük.) Százezreket tettek ki az ágyúlövedékek költségei. Az egész hadügyi költségvetés több mint egy millió hiányt mutatott.

Lipót császár korabeli adórendszer már nagy és bonyolult; van jövedelmi adó, törökadó, luxusadó és egyéb jövedelmei az udvarnak a különböző monopóliumok. Sokat jelentettek az elkobzott birtokok áraiból befolyó jövedelmek is. Ezután jöttek a német, a spanyol segély és a pápa adományai. Ismertebb adónemek még a kényszerkölcsönök, az uradalmak, a királyi jövedelmek zálogbaadásából származó pénzek. Rengeteg birtokot koboztak el; Thököly híveinek javait mind elkótyavetelték. A tábornokok kíméletlenül megsarcoltak magyar városokat is, mint például Caraffa Eperjest és Debrecent. De még így is másfél millió forintba rúgott a deficit és az udvarnak XI. Ince pápa eddig is tapasztalt áldozatkészségében volt minden reménye. A pápán múltott tehát az egész hadjárat sikere; ha ő nem segít, dugába dől az egész vállalkozás. A pápa a pénzeket részben saját pénztárából fizette vagy megengedte azt, hogy a török elleni hadjárat költségeire felhasználhassanak bizonyos egyházi jövedelmeket.

Bármennyire haragudott is a pápa a pazarlásokért Lipótra és miniszterekre, nem zárkózott el a segélyadás elől. Szerencsére az 1685-i győzelem hírei a pápai udvarnál nagy örömet keltettek és a sikerek fellelkesítették a pápát, aki az 1684-i vereség miatt elvesztette csaknem minden reményét. Közben Buonvisi régi megszokott buzgalmával sürgette a pénzszerzést. Összes pénzek mind befolytak, az egyházak részéről ígért pénzek is és az ostromló sereg semmibe sem látott szükségét.

Az áldozatokból Magyarország is bőven kivette a maga részét. A hadsereg szükséglete havi 140.000 porciót tett ki, abból 96.000-et Magyarország megmaradt 32 vármegyéje fizetett. Ez aránytalanul nagyobb teher volt annál, amelyet a dinasztia örökös tartományai vállaltak. Magyarország a közös hadikiadásoknak 54 százalékát fizette. Ez rettentő teher volt. Magyarország a kuruc háborúban, mint már említettük, rengeteget szenvedett, a Felvidék virágzó városai elszegényedtek, szinte hihetetlen, hogy is bírta el ezt az akkori gazdasági erőihez mérten óriásinak mondható terhet.

A vezérek.

Az Osztrák Háznak sohasem volt annyi kiváló nagy hadvezére, mint a vesztfáliai békekötéstől a passzarovici békéig terjedő korszakban. Montecuccoli, Lotharingiai Károly, a két Starhemberg: Rüdiger és Guido, az unokaöccse, Bádeni Lajos örgróf, Savoyai Jenő herceg s ideszámíthatjuk Miksa Emánuel is, a bajor választót. S nemcsak a hadvezérek voltak kiválók, hanem a műszaki vezetők is.

Lotharingiai Károly a kornak kétségkívül egyik legnagyobb hadvezére. A francia származású Károly herceg 1643-ban Bécsben született, ahol trónjavesztett atyja száműzetésének napjait töltötte. Már 19 éves korában belépett a császári hadseregbe s egész fiatalon Montecuccoli alatt harcolt a nagyjelentőségű szentgotthárdi csatában, ahol ki is tüntette magát. Ő is Montecuccoli tanítványa, de hadtudományi irodalommal, mint mestere, sohasem foglalkozott. A politika nem érdekelte, mint tanítványát, Savoyai Jenő herceget. Világhírét és nevét akkor szerezte, amikor az ő vezérlete alatt küzdő csapatok Bécs városát 1683-ban felmentették. Az Osztrák Ház legnagyobb hadvezére kétségkívül ő volt, mindaddig, míg Savoyai Jenő herceg első világraszóló győzelmét nem aratta Zentánál. 1676-ban ő hódította meg Philippsburgot és a XIV. Lajos elleni hadjáratokban egész végig Németország oldalán küzdött. A nymwegeni békében visszaadták volna neki Lotharingiát, azonban olyan feltételek mellett, hogy azokat nem fogadhatta el. 1669-ben és 1674-ben úgy volt, hogy ő kapja meg a lengyel koronát, de megválasztását XIV. Lajos befolyása megakadályozta. Egy időben Tirolnak helytartója volt. Itt ismerkedett meg Marco d'Avianoval, a nagy hitszónokkal, akiről az alábbiakban lesz szó. Marco atya rendkívül nagy hatással volt Lotharingiai Károlyra; a kapucinus szerzetes mindenként magával ragadó lelkesedése Károly hercegre is ráragadt és régi vállalkozó kedve és ereje szinte megsokszorozódott; ő is biztatta nehéz elhatározású sógorát, Lipót császárt a török elleni hadjáratra.

Miksa Emánuel, a bajor választó 1662-ben született és 1679-ben követte atyját az uralkodásban. Nem volt olyan nagy hadvezér, mint Lotharingiai Károly, inkább vállalkozó szellem és a török elleni hadjáratokban Bádeni Lajos őrgróf katonai tanácsait követte, aki Budánál és később is valósággal mint vezérkari főnök működött mellette. Miksa Emánuel résztvett már Buda első sikertelen ostrománál; 1685-ben nőül vette Mária Antónia főhercegnőt, a császár leányát, 1687-ben még együtt harcolt Lotharingiai Károllyal, de 1688-ban Belgrádnál már ő a fővezér. Magyarországon rendkívül szerették a bajor választót. A spanyol örökösödési háború kitörése után elszakadt apósától, Lipót császártól és XIV. Lajos mellé állt s ő volt Rákóczi Ferenc magyar trónjelöltje.

Buda ostromának egyik legnagyobb szereplője gróf Marsigli Alajos, a kiváló olasz tudós, aki meglehetősen tudományos sikerekkel, mint 24 éves fiatal ember jelentkezett Lipót császárnál, azt kérve, hogy beállhasson a törökök ellen harcoló seregbe. Marsigli hosszabb időt töltött Konstantinápolyban, ahol megismerte a törököket, tanulmányozta a török államrendet és hadviselést s ezeket a tapasztalatokat akarta az itteni harctereken hasznosítani. Gróf és előkelő volta dacára beállott Caprara hadseregébe egyszerű közkatonának. De már Érsekújvár ostrománál százados. Innét Battyhány Kristóf csapattestéhez küldték és mint műszaki készségű embert főleg

hidak építésénél alkalmazták. 1683-ban Marsigli török fogságba esett, de itt is tovább tanult és folyton jegyezgetett. Budáról Boszniába hurcolták, innét bocsátották szabadon jókora összegű váltságdíj fejében.

Marsigli 1684-ben már Velencében van, de nemsokára jelentkezett Lotharingiai Károly fővezérnél felvételre a török ellen küzdő seregbe. Acsászárral Linzben találkozott. Ott volt Buda első (1684-i) ostrománál, a Starhemberg-féle csapatban. 1685-ben Bécsbe tér vissza, itt folytatta műszaki tanulmányait, főleg a tűzértséget tanulmányozta és a puskaapor robbantó hatásával foglalkozott. 1685-ben már ezredes és mint ilyent küldték ki a győri, esztergomi, visegrádi erődítések műszaki megvizsgálására. A fővezér, mint műszaki embernek, rendkívül nagy hasznát vette, különösen Érsekújvár ostrománál, amely nehezen bevehető, nagyon jól kiépített és akkoriiban »modern« erőd volt. Mielőtt megindult volna a felszabadító hadsereg, őt nevezte ki a császár az ostrommunkálatok műszaki felügyelőjévé. Követte a fővezért és ott volt már az első vonalban Buda megszállásánál. Mindent személyesen végzett, kint járt szakadatlan az árkokban, maga vezette a munkálatokat, személyesen intézte a robbantásokat. Június 24-én török ágyúgolyótól jobb karján súlyosan megsérült, de már két hét múlva meggyógyult és tovább dolgozott.

Marsigli korának egyik legkitűnőbb hadmérnöke és egyik legnagyobb tudósa. A Dunáról szóló nagy latin nyelvű munkája a legkitűnőbb ismeretetés, melyet ebben a korban Magyarországról írtak. Hogy a vár milyen volt, közvetlen az ostrom előtt, ezt az ő leírásából tudjuk. Térképei kitűnőek, jobbak, mint bármely más térkép ebben a korban. Buda visszafoglalása után emlékiratot intézett a császárhoz, melyben kifejti, hogyan kell helyreállítani és újjáépíteni a visszahódított magyar fővárost. Tanácsait Buda újjáépítésénél nem követték.

Marco d'Aviano.

Buda ostromának előkészítésében és a hadművelet végrehajtásában még egy harmadik egyházi személynek volt igen nagy, szinte Kapisztrán Jánoséra emlékeztető szerepe. Ez Marco d'Aviano olasz kapucinus szerzetes volt, egyszerű barát, de telve lángoló buzgalommal, az ügyért való szent lelkesedéssel, akadályt nem ismerő energiával. Ő a harmadik legkimagaslóbb személyiség azok között, akik e nagy vállalkozást diplomáciailag, hadászatiilag, pénzügyileg, szóval, minden tekintetben előkészítették. Marco atyát később elfelejtették, még szobor vagy emléktábla sem hirdette sokáig érdemeit. Pedig ő ennek a kornak egyik legnagyobb alakja s legnagyszerűbb egyénisége. Rendkívül hatású szónok volt, aki a lelki hatás eszközeivel csodásan tudta befolyásolni az emberek akaratelhatározását.

Marco atya ott buzgólkodott Bécs 1683-i ostrománál, kezében keresztel lelkesítve a harcosokat és öntve bátorságot a csüggedőkbe. Azóta ő

Lipót császárnak egyik legbefolyásosabb tanácsadója, kit az uralkodó minden nagy és fontos politikai kérdésben meghallgat. Kezdetől fogva része van a magyarországi hadjáratban, jelen volt Érsekújvár ostrománál, Vác bevételénél, ott buzdított, lelkesített Buda mindkét ostrománál és később Belgrád elfoglalásánál is.

Marco d'Aviano Friaulban született 1631. november 17-én, patricius családból. Vallásos hajlamai korán ébredtek, ezért szülei a jezsuiták vezetése alatt álló görzi kollegiumba vitték. 1648-ban lépett be a kolduló kapucinus rendbe. Az iskolában egyaránt kitűnt szorgalmával és tehetségével. Hét évi teológiai tanulmány után 1655-ben szentelték pappá. Már mint egész fiatal ember rendkívüli hatású hitszónok volt és szent beszédeit ezrek, sőt tízezrek hallgatták s egészen fiatalon az odersoi és a bellunoi kolostornak a guardianja. Innét Páduába került, majd 1676-ban Nápolyba. Innét Velencébe tért vissza, majd Mantua környékén hirdette a bűnbánatot és a megtérést. Mantuában már csodatevő hírében állott, a tömegek valósággal bálványozták.

Olaszországból Münchenbe utaztában ismerkedett meg az erősen katolikus és vallásos hajlamú Lotharingiai Károly herceggel, a császári hadak fővezérével (1680). Híre, neve egész Ausztriát bejárta és már Bécsbe is eljutott. A vallásos Lipót császár meg akarta ismerni az akkor már európai hírnű hitszónokot és 1680. augusztusában találkozott vele először Linzben.

A vallásos császárra és a császárnéra is rendkívül hatással volt az egyszerű szerzetes. Lipót arra kérte, hogy maradjon mellette és legyen állandó tanácsadója; a császár vallásos udvara Isten emberét látta az igénytelen kolduló barátban. A gyengeakaratú és könnyen szuggérálható császárra Marco d'Aviano szinte lenyűgöző hatással volt s nem kis szerencse, hogy környezetébe került. Az udvarnál, a haditanács tagjai között sok rosszakaratú, önző és korrupt ember is akadt és ezeknek káros befolyását a szentéletű, szentelhatározású és ideálokért lelkesedő kapucinus barát nagyon üdvösen ellensúlyozta. Megnyerte a császárt különben az ő tet-szetős formájú és valóban barokkizű államelméletének is, melynek az a lényege, hogy az osztrák császári ház és annak hatalma a keresztény egyház és a vallás egyetlen fundamentuma. A császár 1684-ben arra kérte Marco d'Avianot, hogy vegyen részt a hadjáratban, lelkesítse a csapatokat. A pápa az engedélyt megadta.

Ott volt Visegrád bevételénél, innét tovább ment a győztes hadsereggel Vácra, majd Pest alá. Marco optimista volt mindig; azt hitte és hirdette, hogy Buda néhány hét alatt elesik. De a tényeket sokszor kitűnően látó férfiú ebben súlyosan csalódott. Buda 1684-i sikertelen ostromát ismerettük az előzményekben. Hogy milyen rossz volt a vezetés, milyen felületesen volt az egész vállalkozás előkészítve, azt épen Marco d'Avianonak

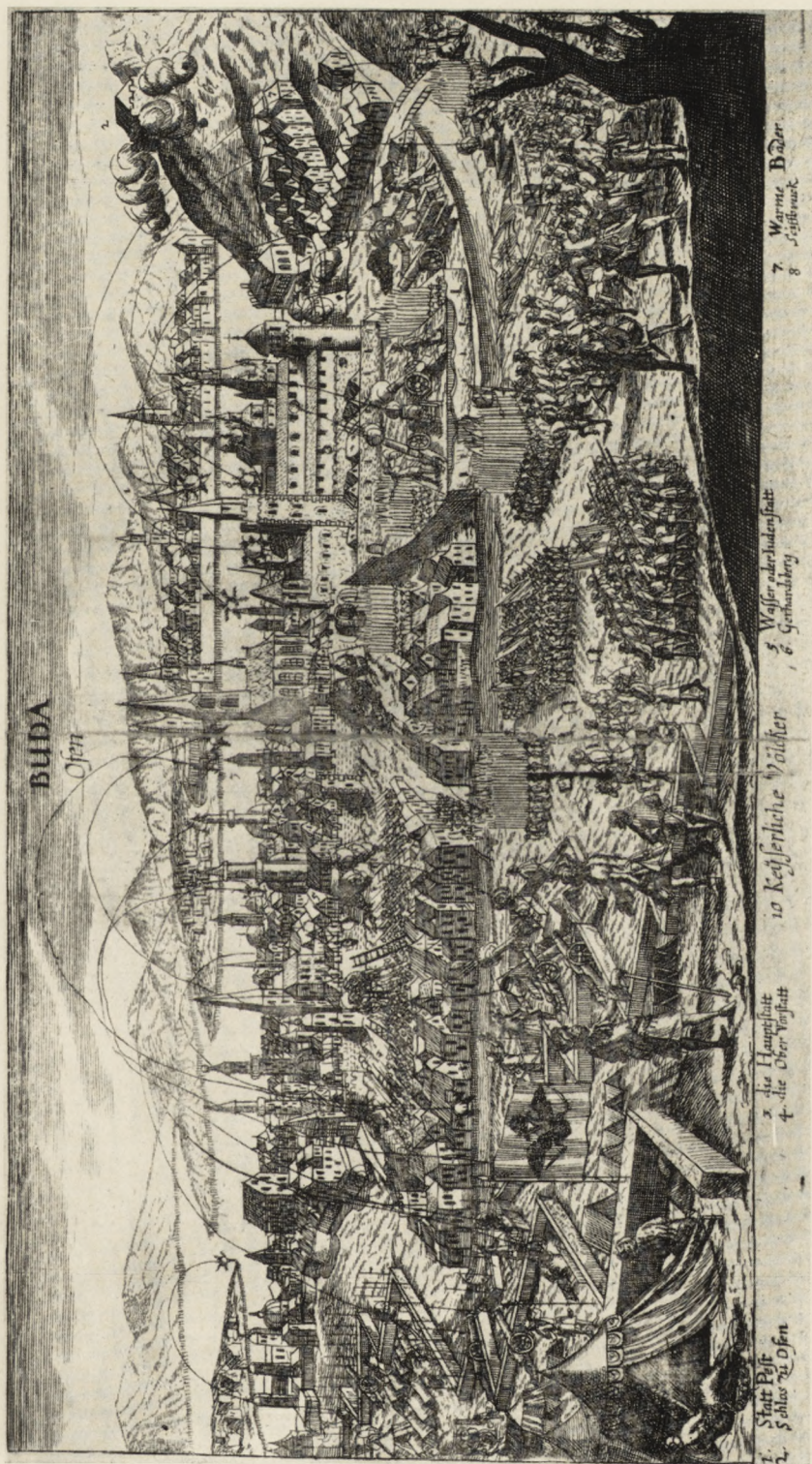

a császárhoz és Buonvisi bíbornokhoz intézett leveleiből tudjuk. Panaszos leveleiben elmondja, hogy milyen rosszul áll az ügy, mekkora a rendetlenség, mennyire felkészületlenül fogtak hozzá a vezérek az ostromhoz. Mélyen lesújtva ment vissza Budáról először Bécsbe, azután elkeseredve Buda ostromának kudarca miatt visszatért hazájába. Visszautazása előtt bölcs tanácsokat adott a császárnak, rámutatva az udvar és az intézőkörök nem egy hibájára és visszaélésére. Tanácsai nemcsak az erkölcsi életre, hanem magára a hadvezetésre is kiterjedtek. És erkölcsi tanácsai valóban megszívlelhetők voltak; a folytonos háború elrontotta az erkölcsöket. Ez a kor, amely mint már mondtuk, átmenet az újkor és a középkor között, barbárságban, kegyetlenségben messze felülmúlta a középkort. Az állandó háború, a katonák garázdálkodása, az akkori zsoldos katonaság kegyetlenkedései, elvadították az alsóbb néprétegeket, megrontották a közerkölcsöket.

Marko d'Avianonak nagy tekintélye s befolyása volt a pápai udvarnál is és Lipót császár jelentékeny részben az ő buzgalmának köszönhetette, hogy XI. Ince pápa megnyitotta a török hadjárat költségeire erszényét. Lipót nem tudta őt nélkülözni, a császári követ közbenjárására a pápa ismét engedélyt adott neki, hogy visszatérhessen a császárhoz és már 1685. júniusában Bécsben időzött, de csakhamar Érsekújvár ostrománál temett. A harci kedv Bécsben olyan nagy volt, hogy a császár már ekkor Buda alá akart vonulni, csak Buonvisi bíbornok rábeszélésére változtatta meg szándékát. Az előrehaladott idő miatt ugyanis már nem volt tanácsos hozzáfogni az ostromhoz. Marco d'Aviano szeptemberben visszatért Olaszországba, de már 1686. májusában ismét Bécsben van. Onnét ment a sereghez, amely ekkor már felvonulóban volt Buda alá és egymásután intézte leveleit a császárhoz, amelyekből bizakodó hangulat és reménység árad. Meggyőződése, hogy Buda rövidesen elesik és a császári seregek egymásután elfoglalják majd Péterváradot, Nándorfehérvárt és szabaddá válik az út számukra Konstantinápoly felé. Az osztrák imperialista politikának az a gondolata, hogy az osztrák császár ne álljon meg a Szávánál és az Aldunánál, hanem terjessze ki a birodalom határait egészen a konstantinápolyi szorosokig, a fantáziával bőségesen megáldott Marco d'Avianótól származik.

A szeptember 2-i rohamnál Máriaszoborral a kezében haladt a csapatokkal és ő értesítette először a császárt a vár bevételéről. A császárt biztatja a háború tovább folytatására és jelen volt 1687-ben Károly herceg egyik legnagyobb hadi sikerénél, a második mohácsi ütközetnél, amikor a törököt újra megverték és a nagyvezér serege futva menekült. Az ő biztatására határozta el a császár a következő esztendőben Belgrád ostromát, melynek végrehajtását az akkor már nagynevű vezérre, Miksa Emánuel bajor választóra bízta. Belgrád után Marco barát visszatért hazájába és sohasem látta többé Magyarországot, melynek felszabadításában oly nagy része volt.

A vár ostroma a Kis Svábhegy felől nézve.
(J. Sübmacher 1598-ból való rézmetszete után.)

A magyar nemzeti törekvéseket Marco d'Aviano nem értette meg. Ő a központosított, Bécsből kormányzott nagy Habsburg-keresztény-monarchia híve, de mégis hálásak lehetünk neki, mert Magyarország visszahódításában elvülhetetlen érdemeket szerzett. A Bécs elleni hadjárat talán egészen másképp ütött volna ki, ha nincs Marco d'Aviano, aki közvetített mindig a viszálykodó vezérek között és aki segítette összekovácsolni Buonvisinek Sobieski és Lipót császár szövetségét. Nagy tetteinek színhelyén, Bécsben halt meg 1698. augusztus 13-án. Emléke később feledésbe merült; osztrák történetírók ásták fel homályba merült emlékét ötven évvel ezelőtt, az 1683-i török megszállás kétszázéves ünnepe alkalmából.

III.

Buda ostroma.

Miksa Emánuel bajor választó június 17-én, Lotharingiai Károly herceg június 18-án érkezett Óbuda alá. Miksa Emánuel, miután meghallotta, hogy a török az összes élelmiszereket Pestről Budára vitte át, gyors iramban a város alá vonult, hogy a hajóhidat elfoglalja és a pesti őrségnek a Dunán való visszavonulását megakadályozza. De elkésett; a törökök már áthajtották az összes marhákat, átvitték az összes élelmiszereket és egy kisebb csetepatét nem számítva, az ellenséges csapatokkal nem is volt komolyabb összeütközés. A bajor választó ezután a Margit-sziget északi csúcsánál Óbudára kelt át.

Károly herceg megérkezése után másnap körülvette Budát, megszállva a vár alját nagy félkörben a Dunától a Naphegyig. A vár ostromát június 20-tól kezdve lehet számítani. Pontosan hetvenöt napig tartott az ostrom, amelynél szerepelt az akkori haditechnikának minden vívmánya, az akkori hadművészetnek minden fogása, a csapatok pedig ragyogtatták az összes katonai erényeket. Valóban Európa akkor legjobb katonaanyaga volt itt együtt. Nem hiányzott a csapatokból a kitartás, a veszélyes pillanatokban a lelkingyugalom, a nagy lendület, lelkesedés, erő kifejtés a rohamokban. A várostrom ebben az időben már fejlett haditechnikával, szinte azt mondhatnók, modern eszközökkel ment végbe. Az állóharcban az ásonak és lapátnak ugyanolyan fontos szerepe volt, mint a világháború lövészárk-harcaiban. Az ellenséges falakat, bástyákat az úgynevezett közeledőárkokkal vagy rohamárkokkal közelítették meg, amelyeket cikk-cakkos futóárkokkal kötöttek össze. Az árkok jó szélesek voltak, egyes helyeken ki voltak bővítve a támadás céljait szolgáló gyülekező helyekkel. Már alkalmazták a világháború egyik rettenetes támadó módját, az ellenséges állás vagy bástyák aláaknázását és felrobbantását.

Az Óbuda és a Viziváros közötti Dunapartot Starhemberg Rüdiger szállta meg a császári csapatokkal. A Margit-szigetet Lotharingiai Károly kórházak számára rendezte be s itt helyezték el az élelmiszer- és lőszerkészleteket is. A keresztény csapatok már másnap arattak egy kis győzelmet.

A vár tulsó oldalán a szekerekre rácsapó török csapatot a várba szorították vissza. A második győzelmet, amely a csapatokat nagyon fellelkesítette, Bottyán János, a később oly híressé vált kuruc generális, az esztergomi huszárok kapitánya aratta. Vagy ötszáz főnyi török lovasságot vert szét, amely Fehérvár felől közeledve, a Gellért-hegy alatt akart bejutni az akkor már nagyjából körülzárt városba. A következő napon Bottyán újabb, még fényesebb győzelmet aratott. Abdurrahman pasa, a vár védője és a várban lakó gazdagabb polgárok nőiket és kincseiket hajóra rakták, azzal a szándékkal, hogy a Dunán Belgrádba szállítják őket. A hajórakományt a Duna mellett jó ezer főnyi török lovasság kísérte. Bottyán vakmerő támadással Érd táján rajtaütött a török lovascsapaton és azt teljesen szétverte, az egész hajószállítmányt elfogta. Rengeteg zsákmány, pénz, szőnyeg, drága keleti szövetek és egyéb kincsek jutottak a győztes huszárok kezére. Az elfogott nők között volt Abdurrahman pasa fiatal felesége is.

Lotharingiai Károly fővezér Óbudán a Császárfürdőtől északra, körülbelül a mai Zsigmond-tér táján rendezte be főhadiszállását. Tőle délre a Zsigmond-utca mellékén Starhemberg foglalt helyet. Csapatai megszállva tartották a Mátyás- és a József-hegy közötti egész nagy területet, minden pillanatban felkészülve arra, hogy a török felmentősereg hátba támadja őket. Starhembergen kívül Caprara tábornok és Souches, Rabatta vezérhadbiztos és a Neuburgi herceg ütötték fel sátraikat a fővezéré közelében. Ez alatt az idő alatt helyezkedett el a vár déli oldalán Miksa Emánuel bajor választó is, aki a Gellért-hegy déli oldalán rendezte be a főhadiszállást. Neki is igen nagy és erős csapatokat kellett elhelyeznie a Gellért-hegy déli oldalán, a mai Lágymányoson és a kelenföldi oldalon, nehogy a Székesfehérvár felől közeledő felmentő török sereg az ostromlókat meglepje. A bajor választó katonái június 23-ról 24-re virradó éjjel kezdtek árkot vonni, körülbelül a mostani Ráczfürdő mellől le a Dunáig és innét kezdve kiépítették a szokásos nagy árokrendszert, egészen fel a falakig.

A várat Abdurrahman pasa védelmezte, kiről menekülők és szökevények azt ujságolták a fővezéreknek, hogy a vár megerősítésével semmitsem törődő, hanyag, részeges ember. Az albán származású Abdurrahman azonban korának egyik legkiválóbb várszakértője volt, aki már Lengyelországban és Kandiában kimutatta várvédő tudását és katonai képességeit. 70 éves kora dacára friss, fiatalos, erőteljes volt és a szeptember 2-i utolsó rohamig hőiesen, fáradságot nem ismerve, mintaszerűen vezette a vár védelmét. A védősereg létszámát az egykorú jelentések tízezer főre becsülik. Abdurrahman pasa minden lehető megtett a védelemre. A várat az 1684-i sikertelen ostrom óta mindennel felszerelték, ami szükséges volt a védelem céljaira; a bástyákat kijavították, rengeteg mennyiségű puskaport, hadi- és élelmiszert halmoztak fel. A várparancsnok maga osztotta be a csapatokat; ő maga személyesen

adta ki nekik a munkát s éjjel-nappal fáradságot nem ismerve, résen állt, és személyesen vezetett minden fontosabb akciót.

Starhemberg Rüdiger kapta június 20-án azt a feladatot, hogy zárja körül a Vizivárost és közelítse meg annyira, hogy a fővezér a rohamot mennél előbb elrendelhesse. A munkálatokat körülbelül a Ferenciek mai zárdájánál kezdték meg, onnét haladtak előre, még hozzá olyan gyorsan, hogy Lotharingiai Károly már június 24-én megtette a szükséges előkészületeket a rohamhoz, amely rögtön megtörtént. Dieppenthal és Souches tábornok vezették a csapatokat, amelyek rövid harc után az alsóvárost egykettőre elfoglalták. Ez volt a keresztény csapatoknak első nagyobb és jelentékenyebb veszteség nélküli győzelme. A törökök a Vizivárost szinte feltűnő könnyel védték. Az első kis győzelem a keresztény csapatokat olyan lelkesedéssel töltötte el, hogy az őket szüntelenül lelkesítő Marco d'Aviano kapucinus atya már a vár egészen közeli eléstét jósolta. A győzelmes roham után rögtön sáncárkot ástak, hogy a törökök esetleges ellentámadásától védve legyenek. Souches tábornok 25-én a Vérmező felől kezdte meg az ostromárok építését. A következő nap, június 26-án, Abdurrahman pasa a Duna felőli részen ellentámadást intéztetett, amelyet azonban a keresztény csapatok szerencsésen számottevő veszteség nélkül vertek vissza. Most már javában folyt a párhuzamos ostromárok építése. A munkálatokat Dieppenthal vezérőrnagy vezette. Az első árok a Margit-körút táján haladt, a másodikat ezen belül vonták, körülbelül a mai Csalogány-utca táján, az előbbivel párhuzamosan, vagy háromszáz lépésnyire a falaktól. Ezekben a napokban érkezett meg Rabatta tábornok az ostromágyúkkal, amelyeket részben az esztergomi rondellával, részben pedig a Bécsikapuval szemben állítottak fel, s amelyek működésüket azonnal megkezdték. A csapatok nemsokára hozzáfogtak újabb árkok építéséhez. Egyet a Batthyány-utca táján vontak, a negyediket pedig a mai Ilona-utca mellékén.

Június 29-én egy váratlan esemény zavarta meg az ostromlókat, amely megmutatta, hogy igen erős, elszánt, a végsőkéig kitartó ellenféllel állanak szembe. A Fehérvári-kapun, a vár nyugati részén, amely már Miksa Emánuel arcvonalszakaszához tartozott, Abdurrahman parancsára 400 spáhi és 6—700 janicsár tört keresztül. Céljuk valószínűleg az volt, hogy az ostromlók között nagyobb zavart idézzenek elő, hogy azután a fővezér siker reményében rendelhessen el egy nagyobbarányú általános támadást. A spáhik és a janicsárok körülvették az egész Naphegyet és rávettették magukat a bajor tartalékokra, amelyek 200—300 gyalogosból és vagy 300 lovasból állottak. Ebből is látszik, hogy a vár még nem volt ebben az időben teljesen megszállva, mert különben lehetetlenség, hogy a kitörő török csapat így, nagyobb ellenállás nélkül a Naphegy mögé kerülhetett volna. Bádeni Lajos őrgrof rögtön felverte a tartalékokat és Savoyai Jenő herceg kapta a parancsokat, hogy két lovasszázaddal a spáhik ellen támadást kezdjen. A csapat

hősiesen verekedett; Jenő herceg alól a lovat lötték ki és rövid csetepaté után a Fehérvári-kapu felé szorították vissza az ellenséget, amely igen súlyos veszteséggel, jól megtizedelve húzódott vissza a várba. Ez a június 26-i komoly csata volt a bajor választó csapatainak erőpróbája.

Június 30-án és július 3-án érkeztek meg a vár alá a sváb és a brandenburgi csapatok. A svábokat — 4000 embert — a baden-durlachi herceg vezette és a fővezér a mai Svábhegyet jelölte ki számukra táborhelyül, amely innét kapta a nevét. A brandenburgiak, akik a Mátyás-hegyen kaptak táborhelyet, a vár északi része ellen foglaltak állást, a harmadik rondellával szemben. Július 5-én a vár északi részén nagyobb véres csata zajlott le. A törökök ismét kitörték és a várostromhoz kellőképp nem szokott brandenburgiakat meglehetősen nagy zavarba hozták és csak érzékeny veszteségek árán sikerült a dühösen előretörő török csapatokat a várba visszaszorítani. Július 7-én, 8-án az ostromművek már annyira előrehaladtak, hogy a vár északi részén a támadási pontot 30 lépésnyire megközelítették. Ezekben a napokban értesültek a fővezérek arról, hogy Szeged felől nagyobb török és tatár csapat közeledik és az a veszély fenyegetett, hogy a szolnok-debreceni élelmezési vonalat elvágják. Ugyanakkor a Dunát is kellett figyelni. A pesti oldalt Petneházy és Barkóczy csapatai figyelték, vigyáztak arra, hogy a várost meglepetések ne érhessek. Magyar katonák kapták azt a parancsot is, hogy nagy és erősebb sáncot építsenek a Duna mellett, amely körülbelül a mai Ferenc József-tér és a Kossuth Lajos-tér között húzódott.

A július 9-e nehéz és veszteségteljes nap volt. A törökök hajnali négy órakor felrobbantottak egy ellenaknát, melyet a két körbástya (rondella) között építettek a brandenburgi csapatokkal szemben. 400 török rontott elő, — mint egykorú jelentések írják — rettenetes sakálüvöltéssel a brandenburgiak balszárnyán. A váratlan támadás a meglepett császáriak között nem kis zavart idézett elő, szerencsére azonban a Starhemberg-ezred egyik tisztje nem vesztette el lélekjelenlétét és sikeres ellentámadással visszaűzte a janicsár-csapatot. A császáriak így is harmincegy halottat és 119 sebesültet vesztettek. A hadműveletek a rossz idő, vihar, esőzés miatt néhány napra fennakadtak, de ennek elmultával teljes erővel s megszokott tempóban folytak tovább.

A hadászat és fegyverek Budavár visszafoglalása korában.

Az európai hadügy az 1648 és 1763 közötti korszakban mélyreható átalakuláson ment keresztül. Ebben az időszakban újjászerveződnek Európa hadseregei a zsoldos-rendszer alapján s átalakulnak a hadseregek úgy fegyverzetüket, mint szellemüket és szervezetüket tekintve. A modern militarizmust körülbelül ettől az időtől fogva számíthatjuk. A középkori formák a XVII. század folyamán hovatovább eltűnnek és a hadseregek abba a fázisba lépnek, amelyekből a XIX. és a XX. századbeli hadászat

és hadseregek kialakultak. A nemesség fegyverviselési kötelessége a nyugat-európai országokban már régen megszűnt s a nemesi és hűbéres katonák helyére a toborzott zsoldos hadsereg lépett. Elméletben ezek a csapatok önként jelentkező katonákból állanak, de csak elméletben, mert minden országban a katonafogdosás, a kényszer-újoncozás a divatos. Önként jelentkezőkből úgylátszik nem lehetett volna megszervezni az akkori nagy százezres hadseregeket. Ez így van minden európai országban: Franciaországban, Spanyolországban, Poroszországban, Svédországban, a Habsburg-birodalomban. Nincsen általános védkötelezettség, de a valóságban mégis van. A parasztot elszakítják az ekétől, a molnárt a malmától, a kézműiparost műhelyétől, valósággal az ágyból cibálják ki vagy a templomokból ragadják el az embereket. A kényszer sorozás tiltva van, de a toborzással megbízott tisztek ezzel semmit sem törődtek. A katonák erkölcei, szokásai ebben az időben durvák, a tisztek fegyelmet csak a legbrutálisabb eszközökkel tartják fenn. Az egyház és a papság próbáltak javítólag hatni a katonák durva erkölceire és szokásaira, de úgylátszik nem sok sikerrel.

Önálló magyar hadsereg Budavár visszafoglalásának időpontjában nincsen. Zrinyi Miklósnak, a költőnek és nagy hadvezérnek álma: a nagy, önálló, erős magyar hadsereg soha sem vált valóra. Zrinyi Miklós tudatában volt annak, hogy az önálló magyar hadsereg a magyar nemzet jövője szempontjából mit jelentett volna. Ő maga kétségkívül korának egyik legkitűnőbb hadvezére és legelőrehaladottabb szellemű katonája. Azt a módszeres, lassú, túlóvatos stratégiát, melyet ebben az időben a maga nevében egyébként kiváló Montecucolli képviselt, elítélte és megvetette. Megelőzte Savoyai Jenőt, a zseniális hadvezért, aki a gyors elhatározások embere volt s sikereit épen azzal érte el, hogy pillanatok alatt felismerte a helyzetet és az ellenségre villámgyorsan rácsapott. A hadi erények nem haltak ki a maradék magyarságból s a magyar huszár, meg a magyar hajdú egész Európa elismerését kivívta. Zrinyi Miklósnak azonban nem engedték meg Bécsben, hogy az önálló magyar szellemű és elsősorban a magyar nemzeti célokat szolgáló magyar hadsereget megszervezze. Pedig talán Bécs is hasznát látta volna. Zrinyi, aki az offenzív szellemű stratégiának volt híve, mint csapatvezér, a harmincéves háborúban és a török elleni harcokban kiválóan bizonyult s rá lehetett volna bízni az ország fővezérletét.

Mi volt az akkori magyar hadsereg? Ezt pontosan kimutatni nem könnyű feladat. A régi középkori eredetű bandériális hadrendszer a török hódoltság alatt majdnem teljesen felbomlott. Még megvannak a megyei bandériumok, illetve azoknak gyenge maradványai, de az egész magyar hadászat szintén átesett azon az átalakuláson, mint a külföldi. Thököly hadserege állandó jellegű hadsereg, önként jelentkezőkből álló néphad. Szintén ilyen állandó jellegű katonák a császári hadseregben szolgáló magyar hajdúk és huszárok. A honvédelem alapelemeit a török hódoltság alatt egészen

Budavár visszafoglalásáig az úgynevezett végvárok alkották, melyeknek fenntartásához a vármegyék járultak hozzá nagyobb összegekkel. Ezeknek a katonasága legnagyobb részben magyar. 1655-ben a felsőmagyarországi végvárokból 1600 lovas és 1500 gyalogos magyar katona szolgált, a dunán-inneniekben 2900 lovas, 2090 gyalogos, a dunántúliakban szintén néhány ezer főnyi lovas és gyalogos, összesen 10.270 katona. Az 1670-es évek elején a végvárokból 6031 katona szolgált. A magyarok jelentékeny számban vettek részt a 30 éves háborúban is. Nyáry Ferenc 1200 huszárral együtt verekedett a schmalkaldeni háborúban s a 30 éves háború különböző csatáiban a magyarok többször kitüntették magukat.

Az a rendi szellemű magyar hadsereg, amely 1526-ban Mohácsnál Szulejmán szultán akkori »modern« hadseregével szemben csatát veszített, nincsen meg többé. A nemesi felkelés nem számít az állandó zsoldos hadseregek korában. Két magyar fegyvernem ismeretes ebből a korból, egyik a hajdú, akiket darabontoknak (trabanten) is neveznek az egykorú források. A hajdúság a török hódítás után keletkező irreguláris csapatokból alakult ki s rendszeren nagy urak vezérlete alatt a határvédelmet alkotta. Bocskay István 1695-ben Szoboszlóban telepítette le őket s valamennyit megnemesített, adófizetéstől mentesek voltak, csak katonai szolgálatra kötelezhették őket, ugyanúgy, mint a nemest. Egészen különleges katonai rendként szerepel a hajdúság Budavár visszafoglalása korában. Bátor, rettegett, kegyetlen katona volt a hajdú. A kor kútfői elismerik mind bátorságukat, mind fegyelmességüket. Viseletük a parasztkérra emlékeztetett, fegyverük kard, balta (fokos) és valami kisebb puska vagy mordály-féle löfegyver. Budavár ostrománál minden ütközetben, minden rohamban kitüntették magukat.

A másik magyar fegyvernem a huszárság, melynek eredetét Mátyás király koráig viszik vissza. A kor legjobb könnyű lovassága a huszárság, melyet a világ összes nemzetei utánoztak és átvettek. Az ostromnál, legalább tudtunkkal, csak a szeptember 2-i nagy rohamban vettek részt, de úgy, hogy Lotharingiai Károly leszállította őket a lóról, ugyanúgy, mint a fővezér késői utódai a világháborúban az ő késői utódaikat.

A 15—20.000 főnyi magyar gyalogság és lovasság részben Thököly Imre átpártolt hajdúiból és huszáraiból állott s részben azokból a magyar hajdú- és huszárcsapatokból, amelyek már Budavár visszafoglalása előtt a császári csapattestekben szolgáltak.

A harcoló katonaságnak talán soha sem volt annyi mindenféle fegyvere, mint Budavár visszafoglalása korában. A szúró fegyvereken kívül használtak különféle puskákat (nem is tudjuk, hány félért) és több fajta ágyút. A puska-port már a XIV. század óta használták hadászati célokra, a XV. századtól kezdve pedig általánosan elterjedtek a löporos fegyverek, amelyeket állítólag Olaszországban használtak először. Franciaországban a XIV. század első

évtizedeiben (állítólag 1338-ban) készítették az első puskaporral töltött fegyvereket. A kanócos pusokák a XV. század végefelé kezdtek divatba jönni és folytonosan tökéletesedtek. Igen nagy haladás volt a kovás puska, melynek elmés závarzata francia találmány s amely a haditechnikában igen nagy haladás. A kornak híres fegyvere a muskéta, a nagy 6 kg súlyú, 18 mm-es kaliberű kanócos puska. Voltak ezenkívül még könnyű pusokák is és kisebb revolverszerű, szintén lőporral töltött fegyverek. Ezek közül híres volt a francia haquebuse, melyet Budavár ostrománál valószínűleg szintén használtak. Volt egy nagyfajta puska, amely szinte átmenet a puska és az ágyú között.

Forrásaink megemlékeznek arról, hogy a lóról leszállított dragonyosok a szeptember 2-i nagy rohamnál szuronyos pusokát használtak. A pusokára erősíthető szuronyt minden nyelven bayonette-nak nevezik a francia Bayonne városról, ahol az első pusokára erősíthető szuronyok készültek. A nagy Vaubant is emlegetik, mint feltalálóját. A XVIII. században a szuronyos puska lesz a gyalogság főfegyvere s egészen máig az.

A kor ágyútechnikája szinte meglepően fejlett, már századok óta használatban van az ágyú és a tüzérség tudományos megalapozása is erre az időszakra esik. A puskapor robbantó ereje meg sem közelíti a mait, a csőben lassan égett el és hajító ereje nem túlságosan nagy. A várostromoknál mégis a tüzérségnél a főfegyvernem. A hadtudományi munkák és a források legtöbbet a mozsarakat emlegetik, a kis tömzsi, rövid csövű nagy kaliberű ágyukat. Maradt egy 2·5 méter hosszú, 1·10 rész méter kaliberű mozsár, amely 134 font puskaport nyelt el és 1100 font súlyú kőgolyót röpített ki magából. Nem régen Budán nagy 60—70 cm kaliberű kőgolyókat találtak egy ásatásnál; ezeket valószínűleg mozsarakból lötték ki, talán nem Buda ostrománál, hanem előbb valamelyik ostromban. Voltak óriási méretű mozsarak, melyek terjedelemre a világháború nagy mozsaraival, a 30 és felesekkel, meg a 42-esekkel vetekedtek, és szállításuk rendkívül nehezen ment az akkori útviszonyok mellett. Háromszáz fontos golyókról is tesznek az egykori feljegyzések említést. Orbán nevű magyar ágyúöntő óriás mozsara állítólag 300 métermázsát nyomott és 12 mázsás lövedékeket dobált 1453-ban Konstantinápolyra. A vasból vagy bronzból öntött ágyú vontescövű s használatos még a rövid csövű ágyú, a tarack; ennek és a mozsárnak volt Buda ostrománál nagyobb szerepe. Az ágyúk nem igen vittek messzebre 1200—1300 lépésnél. A haditechnikában, a puska- és ágyúkészítésben a franciák vezetnek.

A puskaporgyártás a XV. századtól kezdve egész Európa-szerte mindenütt szerepelt. Nyolc rész salétrom, három rész kén, két rész szén keveréke s lisztszerű és szemcsés állapotban állították elő.

A szúró és vágó fegyverek sok félék: kard, szurony, dsida, alabárd. A páncélt, amióta a tüzi fegyverek tökéletesedtek, elhagyták, csak a mellvért

van meg, melyet főleg a lovasság használt. Az a páncélöltözet, amelyben a hadvezéreket ebben az időben ábrázolják, díszpáncél.

Ez a kor a várépítésnek, várvívásnak szinte fénykora s nagy mesterei az olaszok; világszerte az olaszrendszerű várakat utánozzák. Az olasz rendszert tökéletesítette a zseniális Vauban, aki Franciaország háborúiban 53 várostromot vezetett, azonkívül 33 új várat építtetett és 300-at újjáalakított. A várak vívásánál gyakori az aknakészítés — a fal vagy sánc aláaknázása és felrobbantása, amiben a Vauban iskolájához tartozó árkászok és a törökök vezettek.

A július 13-i sikertelen roham.

Lotharingiai Károly első nagyobb vállalkozása kudarccal végződött, de annyi hasznos és üdvös tanulsággal járt, hogy megérte a súlyos áldozatokat. A fővezér és alvezéreinek tévedését az idézhette elő, hogy a falakon már nagy rések támadtak, gyakran észleltek a várban nagyobb tüzeket és valószínűleg lebecsülték az ellenség erejét. A török, ha szorult helyzetben van, mint azt Törökország egész története mutatja, halálmegvető hős katona és a végsőig kitart. Budánál is így volt. Szerencsére ugyanez a hősiesség, önfeláldozás, győzelmi akarat és hit a keresztény seregnél is megvolt ugyanilyen mértékben.

A bástyákon és a védősáncokon ejtett rések és a körbástya rossz állapota azt a hitet keltették a vezérekben, hogy a helyzet már rohamra érett; és egy más váratlan esemény is közbejött. Július 13-án a törökök felrobbantottak egy ellenaknát; a robbantás a császáriak aknájának bejáratát tönkretette maguknak az ostromlottaknak is jelentékeny károkat okozva. A középső körbástya egy részét leszakította és egy tornyot is megrongált. A balsikerű robbantás olyan ijedelmet keltett a törökök között, hogy Abdurrahman visszavonta a Bécsikapunál már rohamrakészen álló csapatot. Ez az esemény indította a fővezért arra, hogy a vár északi részén támadást kíséreljen meg.

A támadási terv szerint az esztergomi körbástya ellen Starhemberg Guido, a későbbi nagyhírű hadvezér vezette a rohamot, a kis körbástya ellen gróf Auersperg; a köztük fekvő mellvéd (kurtina) ellen gróf Herberstein; a tartalékok parancsnoka gróf Oettingen volt. Résztvettek ezenkívül a rohamban a különböző nemzetiségű önkéntesek is, akik között nagyszámmal voltak franciák, olaszok, spanyolok, angolok. A keresztény érzület, a nagy eszméért való lelkesedés hozta őket Lipót császár táborába, még a protestánsokat is. Mennyien voltak, nem lehet pontosan tudni. Egyesek 7000 főre becsülik az önkéntesek számát, de ez valószínűleg túlzás. Volt köztük hatvan barcelonai polgár is. Zieglaue osztrák történetíró szerint spanyolok voltak legtöbben, köztük fényes nevek, mint de la Veja herceg, Escalona

hercege, Valero márk, Zuniga Gáspár. A spanyolokat Starhemberghez osztották be, az angolokat Taaffehez. Ezek között is voltak kiváló előkelő családok sarjai, mint Bervick herceg, Kerr skót nemes, Rupert, Dalbott, Monjoy, az említett Richards, a kiváló hadmérnök, akinek rendkívül értékes naplófeljegyzései maradtak az ostromról.

Július 13-án egész nap szóltak az ágyúk és törték a rohamra kijelölt részen a falakat. Estefelé gyors ágyúlövéseket adtak le, ez volt a jeladás a rohamra. Három rohamoszlop indult az említett erődrészek ellen. Elöl mindenütt ötven gránátos haladt élükön egy kapitánnyal, utánuk 50 puskás szintén egy-egy kapitánnyal, majd mérnökök száz-száz utással. Utánuk következett az 500 főből álló első tartalék főtisztek vezetésével.

Herberstein gróf volt az első halott, ki a középső rohamoszlopot vezette. A roham roppant lendülettel indult meg s a győzelemnek biztos reményével. A középső kurtinák résein a támadók az ellenség rettentő tüzelése dacára gyorsan behatoltak és eljutottak a cölöpsáncokig és ott egy órahosszáig tartották magukat. Ugyanakkor Starhemberg csapatai is halálos elszántsággal rohamozták meg a sarokrondellát. Roham közben a rondellától jobbra egy akna robbant fel, mely sokakat eltemetett a támadók közül, de legnagyobb hatása az volt, hogy megzavarta a rohamot. Starhemberg ekkor megrohamozta a középső mellvédet; ez sikerült is és elszánt emberei eljutottak a cölöpsáncig és ott a legveszélyesebb helyzetben jó darabig tartották magukat. Starhemberg szinte példátlan bátorságával maga szorgáltatott katonáinak jó példát. Háromszor is megsebesült, de nem távozott, hanem vérezve tovább osztogatta a parancsokat. A harmadik rohamoszlop is megakadt a kis rondellával szemben; a gránátosok feljutottak, fent azonban iszonyú kő- és golyózápor fogadta őket. Itt verekedtek az angol, spanyol önkéntesek, akik fel is jutottak a magasba, de aknarobbanás következtében kénytelenek voltak visszavonulni. Auersperg gróf látva a leküzdhetetlen nehéz helyzetet, visszavonulást rendelt el és a kurtina ellen küldte embereit, de ez a roham is fennakadt. Közben maga is megsebesült, de ugyanúgy kitartott, mint Starhemberg. A cölöpsáncok áttörése neki sem sikerült, hiába volt minden hősiesség, erőfeszítés, áldozat. A vezérek tűzvonalba dobták a tartalékot is, de az ostromlók visszaverték minden támadást.

A visszavonulásnál majdnem baj történt. A törökök, amikor a visszavonulást észrevették, a Bécsikapun kirohantak, szerencsére a futóárkokban összegyűlt brandenburgiak nem veszítették el fejüket s Marwitz tábornok és a kurlandi herceg parancsnoksága alatt visszaverték a támadást. Amikor beesteledett, már mindenütt rend volt, a rohamárkokat, a futóárkokat pihent csapatok szállották meg és a nagy árokrendszernek minden pontja el volt foglalta.

A császári csapatok veszteségei néhány óráig tartó harcban igen súlyosak voltak: 30 tiszt, 1000 közember, 50 önkéntes lelte halálát a Bécsi-

kapu és a sarokbástya között, a fővárosnak ma talán egyik legcsendesebb, szinte idillikus tájékán. Az angolok 4 halottat vesztek. Elesett Piccolomini herceg, itt lelte halálát De la Veja spanyol herceg is. A spanyol herceg dúsgazdag ember volt, odahaza nagy méltóságok, fényes, pompás, kényelmes élet várt volna rá s lelkesedésből Magyarországra jött, hogy meghaljon a főváros falai alatt. A forró júliusi nap elesett hőseit a legfényesebb gyászpompával temették el, valahol Óbudán. Súlyos veszteségek érték a brandenburgiakat is, akik a Bécsikapunál kirohanó törököket feltartóztatták. Három kapitány, egy hadnagy, egy zászlós, negyven közlegény esett el. Elesett ezenkívül Dohna Emil az anhalti ezred parancsnoka is. Egykorú kútfők a törökök veszteségét a szökevények jelentései alapján 200 halottra és 600 sebesültre becsülik.

Bádeni Lajos őrgróf kissé szomorú hangú levélben értesítette a császárt a sikertelen rohamról és hibáztatja Lotharingiai Károly fővezér — szerinte — meggondolatlan eljárását. Levele, melyet Röder közöl, lemondást árul el; ha Isten csodát nem tesz — írja — nem fogjuk Budát bevenni. A július 13-i páratlan hősiességgel megvívott, de visszavert roham a vezéreknek azt a tanulságot nyújtotta, hogy Buda bevétele korántsem olyan egyszerű s könnyű feladat, mint az kezdetben hitték.

Bádeni Lajos panaszos levelének sokban igaza volt. Lotharingiai Károly valóban követett el igen nagy hibákat; a legfőbb hiba az volt, hogy félreismerte a helyzetet, amely még nem érett meg a rohamra, sem maga a fővezér, sem tábornokai nem hitték el, hogy a török a megrongált külső falakat olyan makacsul védi.

A veszteségteljes és sikertelen roham után Károly herceg csapatai tovább építették teljes erővel az árkokat, egészen a résekig, kiépítették a gyülekezőhelyeket és a sikertelen roham tanulságait levonva, építették tovább az ostromműveket. A tűzéség teljes erővel dolgozott e közben tovább. Gonzales Antalnak, a híres spanyol tűzermesternek a találmányai, a »hegyes bombák« most már kezdtek beválni.

Miksa Emánuel, a déli arcvonat parancsnoka azzal kezdte meg az ostromot, hogy elfoglalta a Gellért-hegy tetején levő kis várat, melyet a törökök ellenállás nélkül feladtak és ő is megkezdte az ostromművek építését ugyanaz szerint a séma szerint, mint amelyet Lotharingiai Károly arcvonatán láttunk. A választó mellett a gondolkodó értelem, a tanácsadó, szinte azt mondhatnók, igazi fővezér Bádeni Lajos őrgróf volt. Azt látjuk a levelekből és jelentésekből, melyeket Röder említett munkájában kiadott, hogy ő a tulajdonképeni vezető és a különben kiváló és buzgó bajor választó fővezérsége majdnem névleges. Az ostromárkok készítését de la Verne altábornagy és Fürstenberg ezredes vezették s az első közeledő-árok a Gellért-hegy és a Naphegy összekötő pontján indult ki és körülbelül a mai Hadnagy-utca vonalán húzódott végig. Egy másik vonalat a Gellért-hegy lejtőjén

építettek; ez körülbelül Hegedüs Lóránt villája alatt vonult el és a Rác-fürdő felett kibővült annyira, hogy ágyúkat helyezhettek el benne. A parallel vonal felett földvárat építettek, melyben 500—600 ember fért el. Hasonló földvárszerű építmény készült a tűzörség számára a Naphegy lejtőjén, a királyi palotával szemben. A harmadik parallel, a mai Fehérsas-tértől a Dunáig húzódott; a negyedik a régi Szarvas-tértől (Szebeny Antal-tér) húzódott lefelé. Lent a Dunaparton, Károlyi Árpád megállapítása szerint még volt egy nagy ovál-alakú ostrommű. Ezek csak a fontosabb vonalak, de a bajor választó csapatai is ugyanolyan hatalmas, szövevényes nagy árok-rendszert építettek ki, mint Károly herceg csapatai a vár északi oldalán. Közelítő árkok, futóárkok, gyülekezőhelyek, redoute-ok, ezekből állott egy akkori ostrommű, amely élénken emlékeztetett a világháború állóharcaiban az úgynevezett támaszpontokon kiépült árokművekre. Miksa és Bádeni Lajos különben fáradhatatlanul dolgoztak, szinte versengtek abban, ki a bátrabb, ki a buzgóbb, szakatlanul kint voltak a munkálatoknál, ott álltak a katonák sarkában. A bajor választó csapatai július 9-re készültek el az ostromművekkel. Július 16-án a fővezér elrendelte, hogy új nagy összekötő vonalat kell vonni északnyugati irányban, hogy teljessé váljék a közlekedés a közeledővonalak és a Szent Pál-völgyben épített redoute között.

A választófejedelem, aki nagy tervekkel és reményekkel jött Buda alá és túl akart tenni nagynevű vezértársán, Károly hercegen, eddig nem mutatott fel jelentékeny sikert, ezért most merész vállalkozáshoz fogott, amely szerencsén sikerült.

Július 16-án reggel 5 órakor a bajorok két aknát robbantottak fel először. A cél az lett volna, hogy a cölöpsáncot, amely a déli nagy rondella contrescarpját védte és az árkot tönkretégye. A robbantás azonban nem a legfényesebben sikerült. A saját ostromműveikben tett kárt és a közeledő-árokból meg a futóárkokban elhelyezett csapatok érzékeny veszteségeket szenvedtek. Ezután a nem sikerült robbantás után este 10 órakor hajtották végre a támadást, mégpedig a következő erővel: egy őrmester haladt elől 10 gránátossal, ezeket 40 lövész (fusilier) követte egy hadnaggyal, azután egy kapitány haladt előre 40 muskétással, ezeket 50 munkás követte. Éjjel csendben, nesztelenül közeledtek az úgynevezett retranchementhez vagy négy lépésnyire. Ezt szétrombolták és beleugráltak a sáncárokba és egykettőre levágták a török őrséget. A törököket pillanatok alatt kiűzték és sikerült befészkelni magukat az árokba. Most a vezér egy másik különítményt küldött, egy hadnagyból, 50 lövézből állót; a következő csapat egy káplár és 40 lövézből állt, ezeket egy mérnök, két tiszt és 100 ember követte, hogy az árokban férőhelyet csináljanak. A meghódított árokban ezután ágyúkat és egy sajátságos védelmi eszközt helyeztek el, melyet, úgy látszik, ebben a korban találtak fel és amely különösen

emlékezetes azoknak, akik a világháborúban megfordultak. Ezek voltak a spanyol lovasok (vagy spanyol bakok), vaspálcikákkal televert fadarabok, amelyeket kecskebakra helyeztek. Az árkok eltorlaszolásánál igen jól beváltak.

A merész és sikeres vállalkozásban császáriak, bajor csapatok és szász katonák vettek részt. Jó néhány napi nehéz munkába került az ágyúüteg elhelyezése az újonnan elhódított árokban.

Miksa Emánuel e közben tudta meg, hogy Szulejmán nagyvezér nagyobb felmentő sereggel megindult és már az eszéki hídnál áll. Az eszéki híd ebben az időben, az akkori útviszonyok mellett Budától 10—12 napi járóföldre lehetett. Egyes híradások szerint a felmentősereg 40.000 emberből állott, mások szerint 70.000 főre rúgott s megközelítette nagyságra nézve az ostromló sereget. Az ostromló hadsereg annak a veszedelemnek volt kitéve, hogy két tűz közé szorul. A császári seregnek ebben az időben már jelentékeny veszteségei voltak: a közeledőárkok, a parallelárkok megépítése, az ütegek elhelyezése, a katonák éjjel-nappali munkája mind jelentékeny emberveszteséggel járt. A törökök folyton lőttek s ahol az ostromlók közel voltak, közáport zúdítottak a fejükre. Már ekkor felmerült az a gondolat, hogy Buda alá vonják valamelyik megszálló csapatot s a vezérek Scherffenberg tábornok Erdélyben állomásozó hadseregére gondoltak. A vezérek a szökevényektől arról is értesültek, hogy a várbeliek türelmetlenül várják a felmentő sereget és el vannak szánva arra, hogy megérkezésükig a várat semmiféle áldozattól vissza nem riadva, a végsőkéig tartják. Miksa Emánuel és Lotharingiai Károly hosszabb tanácskozás után azt határozták, hogy a megszálló csapatok egy részével hátat fordítanak a várnak és felkészülnek arra, hogy a közeledő felmentősereggel szembeszálljanak. Ugyanakkor Pálffy János tábornokot nagyobb lovascsapattal útnak engedték Ercsi felé, hogy a török csapat előőrseit feltartóztassa. Ugyanezen a tanácskozáson érlelődött meg az a terv is, hogy még a felmentősereg megérkezése előtt végrehajtanak egy nagyobb, általános rohamot.

Buda ostromának egyik igen jelentékeny részét alkotta az aknaharc. A várépítés és a várvédelem technikája Vauban óta óriásit haladt előre. Sajnos, a császáriak a várostromnak ezt a módját nem értették eléggé. Láttuk az előzményekben, hogy az aknarobbantások nem sikerültek, legtöbbször több kárt tettek az ostromlókban, mint az ellenségben s a jelentések alapján meg lehet állapítani, hogy a törökök árkászai sokkal jobban értették mesterségüket, mint az ostromlók. Milyen rosszul voltak az aknakészítésben kiképezve, legjobban mutatja a július 19-i szerencsétlenség.

Az északi támadott szakaszon az ostromlók négy aknát fúrtak: egyet az esztergomi rondella irányában, egyet az esztergomi és kis rondella között levő kurtina ellen, harmadikat a kis rondella felé, negyediket a kis

rondella és a harmadik (a Bécsikapu felé eső) rondella közötti kurtina ellen. Július 19-én történt a szerencsétlenség a negyedik aknánál. A törökök a földalatti munkálatokat megneszelték, ellenaknát építettek, melyet július 19-én éjjel 11 órakor robbantottak fel. A robbantás következtében egy Liberius nevű kapitány elesett. Most már új aknát kellett építeni, de a munka nehezen ment. Mégis július 22-re valahogy elkészült, a szapörök ügyetlensége miatt azonban előbb robbant, mint kellett volna. A balsikerű robbantás sok emberáldozatot követelt. Az esztergomi (nagy) rondella elleni munkák kezdetben jól haladtak előre és úgy látszott, hogy itt sikerül az aláaknázás. Július 21-én a császári csapatok árkászhai elérték a föld alatt a nagy rondella falát, de a törökök ezt is jókor észrevették és egy ellenaknával lehetetlenné tették a további munkálatokat. A középső rondella elleni munkálatokat Borgsdorf nevű mérnök vezette, de ezt is a többi aknák balsorsa sujtotta.

A nagy robbanás július 22-én.

Július 22-én a hajnali szürkületben a törökök nagyobbarányú kitérést kíséreltek meg Miksa Emánuel frontján az ellen az árokrész ellen, melynek elfoglalását az iméntadtuk elő. Egy sereg embert lemészároltak, több ágyút tönkretettek és a császáriak csak nagyobb, veszteségteljes ellentámadással tudták viasztörítani őket s közben vagy 100 embert vesztek halottakban és sebesültekben.

Reggel 6 órakor, nemsokára ez után az esemény után, borzalmas robbanás reszkettette meg a levegőt. A föld megmozdult, iszonyú mennyiségű törmelék, kődarabok, vasszilánkok hullottak alá, a füst és por mindent elborított. Mi történt itt, biztosat nem tudni. Csak annyi biztos, hogy a törökök nagy puskaaporos raktára, amely Zsigmond király egykori palotájában volt elhelyezve, felrobbant. Vagy 1500 ember, többnyire asszonyok és gyermekek lették halálukat a romhalmazban és állítólag 8000 métermázsas puskaapor vált semmivé. Olvashatunk arról, hogy a Duna kicsapott medréből és olyan megrázkódtatást idézett elő a robbanás még Pesten is, hogy egy házban az összeomló falak három dragonyost maguk alá temettek. A megrémült bajor katonák még Miksa Emánuel fejedelmet is legázolták, aki éppen kint járt az árkokban.

A bajor választó magának tulajdonította a robbanás érdemét, amely közel sem okozott a töröknek olyan veszteséget, mint kezdetben hitték. Haszna nem volt sok belőle az ostromló seregnek, olyan retentő rés tátongott a pesti oldalon, hogy azt rohamra felhasználni nem lehetett. Abdurrahmannak még mindig elég puskapora maradt, amit megmutatott azzal, hogy nemsokára az eset után általános ágyúzás kezdett. A robbantás

A július 22-iki nagyrobbanás.
(Egykorú rézmetszet.)

helyét különben a törökök cölöpsáncokkal rögtön védelemre képes állapotba hozták.

A vezérek a szökevények túlzott és hazug jelentéseiből tévesen azt következtették, hogy a várbeliek igen rosszul állanak és elhatározták, hogy Abdurrahman pasát megadásra fogják felszólítani. Lotharingiai Károly főhadsegédét, Königsegget küldte az esztergomi rondella részéhez a levéllel, melyben a basát megadásra szólítja fel és szabad elvonulást ígér neki magának és csapatainak, ha a felszólításnak engedelmeskedik. A törökök a fehérvári kapunál fogadták a főhadsegédet és csak hat óra múlva érkezett meg a basa elutasító válasza. Abdurrahman többek között azt felelte, hogy a várat nem adhatja át; többször megkísérelték már az ostromlók a rohamot, de Isten megbüntette őket. A gőgöseknek ellenségük és bosszúállójuk az Isten — így végződik a basa válasza, s most már tovább tartott a harc, sőt a rettenetes küzdelemnek most egy újabb, az eddiginél sokkal izgalmasabb és véresebb fázisa kezdődött.

Előkészületek az első nagy rohamra.

Miksa Emánuel ágyúi tovább rontották a körbástyát. A bajor választó egyik ütege olyan jól működött, hogy összeomlott a nagy rondella egész mellvédje. A törökök azonban szinte hihetetlen bátorsággal a gyorsan földbevert cölöpsáncsal mindent egy-kettőre helyrehoztak. Ekkor szerepel először a sokat emlegetett Gabrieli Rafael, a nizzai származású ferences szerzetes, akit a magyarok Tüzes Gábornak neveztek. Sikerült neki valami anyagot előállítani, amely a cölöpsáncot gyorsan felgyújtotta. Mi lehetett ez az anyag, nem tudjuk. Egykorú feljegyzésekből látjuk, hogy ennek a kornak már igen fejlett pirotechnikája van. Töméntelen sokan törték a fejüket ebben az időben gyújtó- és robbantószerkezetek feltalálásán. A bajor választó ágyúi nagyon jól működtek, az aknaharcban, mint már az előzményekből látjuk, ő sem volt szerencsés. Ágyúi olyan károkat tettek a nagy körbástya falaiban, hogy július végén már minden elő volt készítve a nagy és általános rohamra.

Ez alatt az idő alatt tovább folyt az ostrom, ugyanazzal a buzgalommal, mint délen, Lotharingiai Károly arcvonala is. A brandenburgiaknak s a császári csapatoknak a legtöbb bajuk a francia találmányú cölöpsáncokkal volt. Sajátságos, hogy ezek a gyatrának látszó fakészítmények jobban ellenálltak az akkori ágyúgolyók hatásának, mint a téglavagy kőfalak. Ezeken akadott meg, mint már elbeszéltük, Lotharingiai Károly első nagy rohamára. Az aknaharccal Károly herceg továbbra sem volt szerencsés. Borgsdorf mérnök hosszú folyosót épített a középső rondellához és július utolsó napjaiban már a végében épült kamra is elkészült. A császáriak rendkívül sokat

vártak Borgsdorf mérnök művétől. Vagy 40 métermázsa puskaport töltöttek bele az aknába és július 24-én meggyújtották. Hatása borzalmas volt; de nem az lett a hatása, amit vártak, hanem épen az ellenkezője: hatalmas földdarabok, kövek, kő- és földtörmelékek, vasdarabok szóródtak vissza az ostromlókra, akiknek rohamcsapatai összegyülekeztek az árkokban, hogy a rondellát a sikeresnek remélt robbantás után megrohamozzák. A császáriak közül 150, a brandenburgiak közül vagy 20 ember részben meghalt, részben megsebesült. Ismét kitűnt, hogy az ostromlók a borzalmas harci módszer alkalmazásában járatlanok; ezt a dolgot értő francia árkászokra lett volna szükség. A rohamra felgyülekezett katonaság között 2000 főnyi magyar gyalogság is volt, — hajdúk — akik július 23-án érkeztek meg Eörményesi Fiáth János vezetésével.

Károly herceg szinte kétségve volt esve. Ebben az időben foglalkozott ismét Goulon-nak, a világhírű francia hadmérnöknek szerződésével, akivel megbízottai már több ízben tárgyaltak. Goulon valamikor Vauban mellett dolgozott és a várostromok előkészítésében világszerte elismert szaktekintély volt. Hosszú tárgyalások után augusztus 12-én kötötték meg a híres hugenotta francia hadmérnökkel a szerződést, Budánál való szerepéről azonban bővebbet nem tudunk.

Közben azonban a császári seregeket nem kis szerencse érte. Petneházy Dávid huszárai Ozmán egri basát, aki az ostromlókát folyton háborgatta, kicsalták az egri várból, csapatait szétverték, őt magát megölték.

Július 25-e a legválságosabb és legnehezebb napok egyike az ostrom izgalmakkal teljes történetében. Ekkor győződhetek meg az ostromlók arról, hogy milyen hatalmas, elszánt erővel állnak szemben. A török délután 4 órakor aknát robbantott a nagy sarokrondella közelében, valószínűleg azzal a céllal, hogy a császáriaknak a közelben működő mozsárütegét tönkretegye, de szerencsére a robbantás nem okozott nagyobb károkat. Robbantás után a törökök rohamcsapatai előtörték és egyik a sarokrondellánál a császáriak jobbszárnyára rontott rá. Körülbelül 200 janicsár tódult az ostromlók árkaiba, de rövid harc után szerencsésen visszaverték őket. Ugyanakkor a Bécsikapu felől a brandenburgiak árkára vagy 1000 ember csapott rá, de ezeket is csakhamar viaszorították. A brandenburgiak ennekibátorodva, a visszavonuló janicsárok után nyomultak és elfoglaltak két összelőtt házat, melyek a Bécsikapu felőli lejtőn feküdtek. De alighogy ez megtörtént, a törökök még nagyobb erővel és nagyobb számú csapatokkal zúdultak rá az ostromlókra. A két házat elvették és jó hátraszorították a brandenburgiakat, akik jelentékeny veszteségeket is szenvedtek, miközben Löschbrand nevű igen bátor és kiváló alezredesük elesett.

Még nagyobb erővel törtek ki a törökök a Vizivárosba, a Dunapart felől. Ezen a helyen a magyar hajdúk álltak őrt Fiáth Jánossal az élükön és itt zajlott le az ostrom egyik legelkeseredettebb és legvéresebb viadala.

A hajdúk elszántan, magyar szívóssággal küzdöttek és verték vissza az Allah ordítással előretörő janicsárok minden rohamát. A hajdúk, mikor hátraszorították őket, ismét előrerontottak és már-már megtántorodtak, amikor két tartalékszázalóaljjal megerősödve sikerült az ellenséget viasszaszorítaniok. Az est beállta vetett véget a nagy harcnak, melyben mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. Az ostromlók közül elesett báró Hohenwald zászlós, báró d'Asti súlyosan megsebesült.

Mialatt a vár falainál ezek a jelenetek lezajlottak, egyre aggasztóbb hírek érkeztek a felmentőserég közeledéséről. Pálffy János lovastábornok jelentette, hogy a nagyvezér 10.000 lovast küldött előre és azok útban vannak Buda felé. Az a veszedelem fenyegette az ostromlókat, hogy rövidesen két tűz közé szorulnak és a helyzet mindenkép nehéz volt. Dünwald és Pálffy 20 század huszárt kaptak, a vezérek pedig rövid tanácskozás után elhatározták, hogy még mielőtt a felmentő csapatok megérkeznének, végrehajtják a vár ellen az első általános rohamot.

A nagy roham július 27-én.

Budát már egy hónapja lötték. A vár északi részén és a déli sarkán a kor legtükéletesebb ostromművei húzódtak el. A század legnagyobb hadvezérei, legkitűnőbb katonai elméi irányították az ostromművek építését és vezették a csapatokat rohamra.

Egy jól előkészített általános roham gondos végrehajtása tanácsosnak látszott. A vezérek a nagy feladat végrehajtására 12.000 embert szántak, jelentékenyebben többet, mint a várőrség létszáma: 6000 császári és porosz támadott volna északon, 4000 bajor és szász délen az egykori királyi palota ellen. A déli oldalra bevonták még Esterházy János vicegenerálist, a győri várparancsnokot 700 hajdújával és azt a feladatot bízták rá, hogy a dunai oldalon egy nagyobb szabású álrohamot hajtson végre.

Ha a vezérek diszpozícióit olvassuk, a világháború nagy és fontos vállalkozásai jutnak eszünkbe. Itt is kiválogatták az első rohamcsapat számára a legénységet, előre betanítottak úgyszólván minden embert. A császáriak két rohamoszlopot alakítottak. Az elsőnek a sarokrondella, a másodiknak az attól balkéz felé elterülő mellvéd (kurtina) ellen kellett felvonulnia. A brandenburgiak azt a feladatot kapták, hogy rohamozzák meg a Bécsi-kapu felé eső, középső rondellát. A császáriak közé beosztottak még egy nagyobb hajdúcsapatot is, melynek hasznavehetősége s rettenthetetlen bátorsága kitűnt az imént már ismertetett vizivárosi harcokban. Igen nagy feladat várt Gábor atya szerszámaira is, amelyeknek használhatósága már bebizonyult. Az ő gyújtó instrumentumainak olyan hatásuk volt, mint a görögtűznek, melyet a görög császárság harcainak és Konstantinápoly

elfoglalásának történetéből ismerünk. Rendkívül fontos volt a cölöpsáncoknak, Buda félelmetes védőműveinek felgyújtása. Gábor barát Budára érkezése után műhelyt kapott valahol Óbudán, itt gyártotta félelmetes gyújtóbombáit.

A júliusi nagy hadműveletben a következő tábornokoknak volt elsőrangú szerepük: Schöning porosz tábornoknak, Starhemberg Rüdigernek, gróf Serényinek, a bajor csapatok vezérének és végül gróf Esterháznak, aki a dunamenti részen a hajdúkat vezette. Az északi sereg rohamcsapata két oszlopban vonult fel. A jobboldali rohamoszlop beosztása a következő volt:

Elöl haladt 40 gránátos, 50 hajdú, 50 könnyű lövész (fusilier), 50 szűrőfegyverekkel felfegyverkezett harcos, utánuk 200 muskétás és 100 ember, különböző sánckészítő eszközökkel.

A baloldali rohamoszlop felosztása a következő:

Elöl haladt 50 gránátos, utánuk 100 hajdú, ezek után 100 lövész (fusilier), ezek után megint 100 ember szűrőfegyverekkel. Ezeket követte 200 muskétás, majd 150 ember vonult utánuk különböző sánckészítő szerzeszámokkal. A rohamozók mögött a futóárkokban 1600 főnyi tartalék foglalt helyet, ezek mögé a vezérek még 1200 főnyi külön tartalékot állítottak. A jobboldali rohamoszlop parancsnokságával Károly herceg Lajos neuburgi herceget bízta meg, aki mellett Nigrelli tábornok, Keth ezredes és Röderer alezredes működtek. A baloldali parancsnok gróf Souches altábornagy volt, be voltak hozzá osztva: Dieppenthal vezérőrnagy, gróf Oettingen ezredes, Jörger alezredes. A tartalék parancsnokává Károly herceg Thüngen vezérőrnagyot tette meg; mint ellenőrzők pedig Starhemberg Rüdiger és Croy Károly tábornok vezérlete alatt állottak, aki a roham alatt szintén nagyobb segédlettel dolgozott. Ez volt röviden a csapatok beosztása az északi hadseregben.

Ugyanakkor, a roham előtt való napon Miksa Emánuel és Bádeni Lajos is gróf Serényivel, a bajor csapatok fővezérével együtt kidolgozták a diszpozíciókat. A nemrég elfoglalt contrescarpe-on levő üteg mellett jobbra, balra mély s jó széles árkot ástak, hogy azon közvetlenül a rondella alá felvonulhassanak a csapatok. A rohamosztatok szintén két oszlopban, ebben a két árokban haladtak előre, mégpedig a következő beosztással: elöl 20 lövész (fusilier), 10 gránátos, 6 önként jelentkező katona, 6 fejszével felfegyverkezett katona. Ez utóbbiak feladata az volt, hogy elpusztítsák a felgyújtott cölöpsáncokat. Utánuk 100 muskétás haladt, ezeket pedig 100 sánccső követte. A futóárkokban helyezkedtek el a tartalékok. A parancsnoksággal a fővezérek gróf Aspremont és báró Beck tábornokokat bízták meg, azonkívül Esterházy János működött még az említett hajdú-csapattal. Az álroham, melynek végrehajtásával a győri kapitányt bízták meg, a világháború történetéből is eléggé ismert. Célja az, hogy zavart keltsen és az ellen-

séges haderőket megossza. Esterházy János az ő 2000 főnyi hajdújához még jelentékeny számú, körülbelül 300 német katonát kapott. A németeket a győri kapitány a Dunán csónakokon helyezte el, azzal a paranccsal, hogy támogassák a Duna felől támadó és a falakat megközelíteni igyekvő hajdúkat. A feladat, melyet Esterházy kapott, korántsem volt könnyű. A törökök könnyen kitörhettek a várból a hajdúkra s az is könnyen megtörténhetett volna, hogy ketté vágják a Dunaparton hosszan elhúzódó hajdúk vonalát.

Rendkívül fontos lett volna, hogy a török az ostromló csapatok készülődését észre ne vegye, de bármily óvatos is volt az előkészítés, nem sikerült elleplezni a támadó szándékot. A bajor választó szakaszán július 26-án, 27-én éjjel megkísérelték elégetni a cölöpsáncokat Gábor barát tűzszerszámaival, ami érthető módon felkeltette az ellenség gyanuját. De a török észrevette a készülődést az északi arcvonalon is és a rondellákon és a falakon levő réseket szurokkévékkel tömték tele, felgyújtották őket és a tűz 26-án éjjel szinte nappali világosságot árasztott. Károly herceg a tábor parancsnokságát Caprara tábornokra bízva, kivonult az állásokba, hogy szemtanuja legyen mindennek.

Reggeli órákban kellett volna végrehajtani a gondosan előkészített rohamot, a bajor választó azonban elhalasztását kérte. A cölöpsáncok ugyanis Gábor barát gyújtó lövedékeitől lángbaborultak és lehetetlenség volt megközelíteni őket. Károly herceg tűzérsege e közben teljes erővel lőtte a falakat. Július 27-én délután 5 órakor a pesti oldalon 12 ágyúlövés jelezte a roham kezdetét. Rögtön megindultak a rohamcsapatok az előírt tagozódás szerint és egy nagyarányú, a július 13-inál sokkal nagyobb, izgalmasabb és véresebb harc fejlődött. Az egykorú híradások valószínűleg nem túloznak. Ez a harc, mely július 27-én Buda falai körül lezajlott, az egész hadtörténet legelkeseredettebb, legnagyobb bátorsággal és elszántsággal megvívott csatái közé tartozik. Mind a két fél érezte, hogy a harc kimenetele korszakot fog jelenteni a történelemben. Rettenthetetlen bátorság, az étellel semmit sem törődő hősies önfeláldozás volt tapasztalható mind a két oldalról. Látszik a Buda falai alatt lezajlott élet-halálharcban, hogy a vallásos indítókok ösztönözték mind a két felet minden erejének kifejtésére s a körülbelül négy óra hosszáig tartó öldöklő küzdelemben a keresztény és a mohamedán gondolat ütközött össze.

Lássuk először, mi történt Lotharingiai Károly seregénél, a vár észak-részén?

Alig dördült el a 12 ágyúlövés, a már ismertetett sorrendben megindultak a rohamosztagok. A jobboldali oszlop csakhamar elérte a rondella réseit, itt azonban az ostromlók szinte nem várt ellenállásra találtak. Puskatűzzel, nyilakkal, közáporral árasztották el a bátran felfelé haladó császáriakat, hullottak a kövek és a lövedékek jégeső módjára. A törökök gyújtócsővel ellátott puskaporos zsákokat dobáltak a rohamozó csapatok közé. Mekkora

volt a törökök fanatizmusa és milyen óriási hatványra csigázódott a szenvedély, mutatja az, hogy a védelemben még nők és alig felserdült fiatalok is résztvettek. A nők biztatták a férfiakat — egykorú tudósítás szerint — és cipelték a puskaforos zsákokat. Közben egy akna is felrobbant, melynek igen nagy volt a hatása, úgyhogy a császáriak pillanatra visszavonultak, de gyorsan összeszedték magukat.

Ugyanekkor a második (a baloldali rohamoszlop) az esztergomi rondelláktól balra eső kurtinát és cölöpsáncokat elfoglalta, rettenetes véres küzdelem után, amelyben a tisztek maguk jártak elől, a legénységnek jó példát mutatva. Most már együtt harcoltak a jobboldali rohamoszloppal és a cölöpsánc elfoglalása után az árokba szorították az ellenséget, amelyet a kurtina mögött a törökök nemrégiben emeltek. E mögött az árok mögött emelkedett az első erős fal. Ebben a rohamban a gránátosok és a magyar hajdúk jártak legelől. Grimani feljegyzései szerint, melyet Károlyi Árpád idéz, a harcoló törökök között nagyszámban voltak zsidók is, kik vitézül kitartottak és a törököket ellenállásra lelkesítették. A középrondellánál a törökök olyan ellenállást fejtettek ki, hogy a császáriak hátrálásra kényszerültek, de csakhamar előrerontottak. E közben tüntették ki magukat a magyar hajdúk, akik elkeseredett, szintén igen véres küzdelem után kitűzték a baloldali mellvédre (kurtinára) a magyar nemzeti lobogót. A látvány a kissé csüggedő császáriakat új harcra lelkesítette.

A középső rondellát, melynél a császáriak meghátráltak, gyilkos harc után a brandenburgiak foglalták el. A sarokrondella ellen pedig új roham indult meg, amely most már sikerrel járt. A vár egyik legfontosabb pontjának meghódítása rendkívül nagy feladat volt. Abdurrahman basa janicsár-csapatot helyezett a fontos pont védelmére. És közben az aknászok a bástya egész felszínét felrobbantották. A robbanás az ostromlókat erősen megtizedelte, de nem tántorította meg őket; az a szinte páratlan győzelmi akarat, amely a császári katonákat, a brandenburgiakat, a magyar hajdúkat egytől-egyig eltöltötte, itt is kicsikarta a győzelmet. A hallatlan erőfeszítést siker koronázta: a császáriak jobboldali rohamosztaga az annyira fontos sarokbástyát birtokba vette. A bevonuló tartalékok a sarkot halálos elszántsággal tartották. E közben a brandenburgiak birtokba vették a középső rondellát és hőiesen vertek vissza minden ellenséges támadást.

A véres nap eredményei: a kurtinák, a középső rondella — és ami még ennél is sokkal fontosabb —, az esztergomi (sarok) rondella elfoglalása. A cölöpsáncok elfoglalása után a császáriak és a brandenburgiak haláltmegvető bátorsággal az első falig jutottak. Az egész korszak egyik legnagyobb és legveszteségteljesebb rohama tehát sikerrel végződött.

Az ádáz küzdelemből ugyanígy kivette a maga részét a déli saroknál a bajor választó serege is. A harc ott is hasonló hevességgel, haláltmegvetéssel és súlyos veszteségekkel folyt mind a két fél részéről.

A bajor választó két rohamoszlopa gyorsan bejutott az árokba és innét tovább haladva felfelé, elfoglalta a rondella faláig húzódó keskeny falközt (zwinger) és innét támadta a rondella kerítését; a baloldali rohamoszttag rögtön elfoglalta a nagy rondellától körülbelül északkeleti irányban levő kisrondellát és tovább ment felfelé és birtokába ejtette az egykori királyi kertet és a felette levő út falát s iszonyú küzdelem után és nagy veszteségekkel jutott el a királyi várpalota alatt a déli oldalon levő nagy falig. Ennek a falnak megmászása már nem volt programmba véve és az ostromlók ezt meg sem kísérelték. Így most már be volt kerítve és birtokukba jutott az egész budai vár egyik legfontosabb pontja, a Várhegy déli csúcsán fekvő nagy rondella. Az ostrom természetesen nem ment símán. A várpalota ablakából törökök iszonyú közáporral árasztották el a felfelé tóduló bajorokat és több-órás, iszonyú küzdelem után jutott a várnak ez a fontos pontja a bajorok kezére.

Esterházy János csapata ez alatt az idő alatt áltámadást hajtott végre a Lánchídtól a Ferenc József-kapuig terjedő várrészen. Ezt a szakaszt három kiszögelő körbástya védte. Ez sem volt könnyű feladat. A támadás ugyanis itt tűzérsséggel nem volt előzőleg elkészítve, közeledőárkokat és egyéb ostromműveket nem ástak. A célt azonban Esterházy hajdúcsapata az áltámadással elérte: sikerült megosztani az ellenséget, amely az áltámadást valódi támadásnak vette és nagyobb csapatokkal volt kénytelen a Pestre néző keleti bástyákat megszállni. A várnak különben ez a része a legjobban védhető. Bayer József, Görgey vezérkari főnöke (Némedy József néven) leírja Buda 1849-i ostromát és ő is kifejti, hogy miért kellett Görgeynek a másik oldalon támadni. Miksa Emánuel és Lotharingiai Károly ostromművei Görgeiére emlékeztetnek. A vár keleti oldalát védte a Duna, amely a nagyobb mozgást és előkészületeket csaknem lehetetlenné teszi, azonkívül megnehezíti a közeledést a meglehetősen meredek hegyoldal. Mennyire nem volt könnyű vállalkozás Esterházyé, legjobban az mutatja, hogy a hajdúk halottakban és sebesültekben 600 embert vesztek.

A veszteség mindkét részről rendkívül súlyos volt. A szökevények jelentései alapján a vezérek Abdurrahman basa veszteségeit halottakban és sebesültekben 2500 főre becsülték. Összesen öt és félezer német katona és 600 hajdú elvesztésébe került a kegyetlen július 27-i nap. Maguk a hősiessen küzdő brandenburgiak 50 tisztet, 450 közembert veszítettek el; a déli hadsereg sebesültekben 1171, halottakban 187 embert veszített.

A győzelmet maga Bádeni Lajos írta meg július 29-én Bádeni Hermannak, a haditanács elnökének, egy hosszabb levélben, melyet Röder könyvében olvashatunk. Lajos örgróf dicsekedve említi a katonák példátlan hősiességét, akadályt nem ismerő kitartását, melyet a zwingerek és a nagy körbástya elfoglalása közben tanúsítottak. A bajorok 8—9 ágyút és 5—6 mozsarat is zsákmányoltak. A sebesülések nagyrészt égéstől származtak. Marco d'Aviano a császárhoz intézett levelében a következőképen jellemzi

az ostromot: »Ha magam saját szemeimmel nem láttam volna, a tudósításoknak nem adnék hitelt. A törökök folyvást dobálták a lőporos zsákokat a mieinkre, úgyhogy azok a lángoktól körülnyaldosva, úgyszólván pokolban voltak. És még ebben a tűzben is oroszánok módjára küzdöttek.« A bajoroknak voltak a legnagyobb veszteségeik, aránytalanul súlyosabbak, mint a császáriaknak. Alig maradt épkezláb emberük a nagy harc befejezte után. A brandenburgiak is remekül verekedtek annyira, hogy másnap Lotharingiai Károly fővezér az összes tábornokok előtt fejezte ki csodálatát és elismerését hőselekkü parancsnokuknak, Schöning tábornoknak. De veszteségeik is súlyosak voltak: a fényes siker, a második rondella elfoglalása, az ő művük, de több, mint 500 emberük elvesztésébe került.

Feltűnően nagy az egész ostrom alatt a tisztekben való veszteség. A hadsereg előkelőségei közül alig maradt valaki a július 27-i nagy ostrom után. Elestek többek között a brandenburgiak közül: a Kurlandi herceg, gróf Dohna Dietrich, Bronstedt alezredes, Elsnitz őrnagy, megsebesültek Croy herceg, de la Verne tábornok, gróf Aspremont, báró Dieppenthal és Thüngen. Ezek valamennyien ott voltak azok között a parancsnokok között, akik a legénységet az esztergomi körbástya és a kurtina ellen rohamra vezették.

Taktikai szempontból a legnagyobb sikert a bajor választó hadai érték el. Őket már csak az egyetlen fal választotta el a királyi várpalotától. Ha ezt sikerül átluggatni vagy ledönteni, egy-kettőre birtokába jutnak Mátyás egykori palotájának. Abdurrahman basa maga is látta, hogy a helyzet felette veszélyes. Éjjel-nappali munkával új erősítési műveket építtetett. A győzelem különben egy pillanatnyi nyugalmat sem jelentett az ostromló seregek számára. A közeledő árkokat, a futóárkokat a nagy veszteségek után meg kellett tömni pihent emberanyaggal, a tartalékokból pótolni kellett a veszteségeket. A kurtinák, a két északi rondella meghódítása csak kezdete volt a sikernek és tovább kellett őket tartani teljes erővel, minden pillanatban felkészülve arra, hogy az elszánt védők dühös ellentámadást intézzenek. A törökök a második fal mögé vonultak vissza, de meggyújtottak minden éghető anyagot, a vállvédőket, a cölöpöket, egész éjjel lángolt a tűz, iszonyú füstöt árasztva. A győztes csapatoknak tovább kellett folytatniuk az ostromművek építését, kijavítani az ostromműveket, kiépíteni, megerősíteni az elfoglalt várrészeket, ami nehezen ment és nagy veszteségekkel járt. Azt mondhatnók, hogy a július 27-i nagy roham után kezdődik meg az ostromnak egy új fázisa, amely az addigiaknál sokkal izgalmasabb, eseményteljesebb. Az ostromlók nemcsak hogy nem csüggedtek, hanem ellenkezőleg, bátrabban, céltudatosabban, fokozottabb lelkiezővel harcolnak; most már igazán ismerték az ellenséget és a várívásba beletanultak.

Annak ellenére, hogy az aknaharc az ostromlókra nézve nem egyszer szomorúan végződött, Lotharingiai Károly csapatai új aknákat kezdtek

ásni, hogy megközelítsék a második falat. Három helyen kezdték fúrní az aknaalagutat s a munka szinte hihetetlen gyorsasággal haladt előre. Az új aknák már július 28—29-én éjjel készen állottak. Az első kettőt felrobbantották — ez egyszer sikerrel — és mind a kettő alaposan megrongálta a második falat, a harmadik azonban szerencsétlenül végződött. A rosszul sikerült robbantás vagy 100 brandenburgi katonát temetett el, kiket csak nagy munkával sikerült kiszedni a földhányás alól s természetesen igen sokan megsebesültek közülük. Hogy az ostromlókat magukat meglepetések ne érhessek, kiéptítették most már saját védelmükre az elfoglalt kurtinát és a rondellákat védelemre képes állapotba hozták. Ez is néhány napig tartó, szinte hősies erőfeszítéssel sikerült. Rendkívül nagy munkát adott az árok, melyet az előzményekben említettünk. Ez a széles és mély akadály két falat választott el egymástól és a fővezér sokáig találgatta, mitévő legyen, áthidalja-e, vagy pedig betömösse-e, hogy a második fal megközelíthető legyen. Közben a török kitartóan védekezett. A vár egyik tornyában, valószínűleg a mostani helyőrségi templom tornyában ágyúkat helyezett el és onnét lőtték az esztergomi körbástyát. A császáriak csak néhány nap mulva tudták a két ágyút a torony összelövetésével elhallgattatni.

A július 27-i siker, a két legfontosabb védelmi pontnak elfoglalása — a török szökevények előadása szerint — nagy riadalmat idézett elő az ostromlottak között. Ezeknek előadásai indították a vezéreket arra, hogy ismételve felszólítsák Abdurrahman basát a vár átadására. Közben hírek érkeztek arról is, hogy a nagyvezér átlépte a Drávát és nagy sereggel most már valóban megindult a vár felmentésére. Mindent el kellett tehát a vezéreknek követniök, hogy a vár még a felmentősereg megérkezése előtt birtokukba jusson. Július 31-én Lamberg grófnak, Lotharingiai Károly főhadsegédének vezetésével ment egy küldöttség a basához, aki meglepő szívéllyességgel fogadta őket. Átadták a levelet, melyben a vezérek figyelmeztették a basát, hogy minden erőlködése hiábavaló, az ostromlók a várat rövidesen beveszik, hagyja tehát abba a védelmet. Ha Budát átadja, mind neki, mind pedig csapatainak szabad elvonulást biztosítanak. Minthogy az este már beállt, Abdurrahman azt kérte, hogy másnap válaszolhasson. A vár átadása — írja válaszában — a mindenható Isten és nem az ő kezében van. Ha a vérontásnak véget akarnak vetni, úgy a legjobb volna, ha a két uralkodó tartós békét kötne és egy másik várat adnának át a császárnak. A követség a választ nem fogadta el, mire a harc újból fellángolt.

A következő napokban Abdurrahman basa kísérelte meg a békét. Két agát küldött követségbe nem Lotharingiai Károlyhoz, hanem a bajor választóhoz, aki Kreutz báró hadsegédét küldte többedmagával, köztük egy tolmáccsal Abdurrahmanhoz. A küldöttséget a basa ismét nagy udvariasággal és tisztelettel fogadta, nem régi palotájában, hanem egy deszkaépületben, amely belül szőnyegekkel volt bevonva. Hosszabb eszmecsere fejlődött.

A beszélgetés folyamán Abdurrahman Kara Musztafa volt nagyvezérre és Thökölyre hárította a török birodalom és a német császár közötti esztendő óta dúló küzdelmet, majd kijelentette, hogy nincs felhatalmazva a fontos vár átadására. Ezt a felelősséget csak az esetben merné vállalni, ha ugyanakkor általános békét kötnének. A küldöttség nem azért ment, hogy alkudozék a basával; választ várt arra a kérdésre, hogy átadja-e a várat vagy nem. És minthogy erre választ nem kapott, a többszörös figyelmeztetés után sem, távozott, mire a harc újra kezdődött.

Július 31-én este Lotharingiai Károly seregét igen nagy, szinte pótolhatatlan veszteség érte. Starhemberg Rüdiger, a kitűnő hadvezér, kint a védőművek közt jártában egyik kezén olyan súlyos sebet kapott, hogy gyógyulás végett távoznia kellett. Starhemberg nem tért vissza többé Budához, ahol pedig nagy feladatok vártak volna reá, gyógyulása után újabb, más beosztást kapott a császártól. Mueth kapitány, a kitűnő tűzér pedig ugyanekkor elesett, ami szintén igen súlyos, csaknem pótolhatatlan veszteség volt Lotharingiai Károly hadseregére nézve.

A július 27-i események Bécsben igen nagy, szinte túlzott reményeket ébresztettek. Lipót császár, aki nap-nap után kapta a jelentéseket, meg volt győződve arról, hogy a vár néhány nap leforgása alatt elesik. Károly herceg viszont pesszimista volt; most már tapasztalatból tudta, hogy a várvédők mire képesek és az ő meggyőződése szerint gyors sikerre nem volt remény még augusztus első napjaiban sem. A fővezér látta, hogy a védők utolsó csepp vérükig védik a várat s minden talpalatnyi teret csak nagy, súlyos áldozatok árán lehet tőlük elhódítani. A császári sereg különben is már legyengült. Sok volt a halott, rengeteg a sebesült, sokakat elvittek a mocsárrá vált magyar Alföld betegségei. Újabb csapatokat kellett bevonni azok közül, amelyek Felső-Magyarország és Erdély megszállásával voltak megbízva.

IV.

Az ostrom eseményei a szeptemberi nagy rohamig.

Augusztus 1-én és 2-án a vezérek új rohamot terveztek, főleg azért, mert a visszatérő Pálffy tábornoktól megtudták, hogy a felmentő sereg már veszedelmesen közelg.

A két hadsereg mérnökkara óriási sáncvonal — cirkumvalláció — terveit készítette el, amely a Gellért-hegy déli sarkától, illetve a Dunától nagy köralakban a Sashegy déli oldalán, a Németvölgy és a Svábhegy mögött elvonulva, a Szent Pál-völgyön, a Rókus-hegyen s Óbudán keresztül ért le a Dunához. Említettük már, hogy a veszteségek igen súlyosak voltak és a vezérek a sebesültek, a betegek, az elesettek pótlására a kintlevő csapatok közül többet Buda alá rendelték. Augusztus 2-án érkeztek meg Caprara és Heissler tábornokok, kiknek csapata Barkóczy Ferenc lovasságával együtt körülbelül 4500 főnyi lehetett.

Augusztus 3-án kora reggel már készen voltak az összes előkészületek új rohamra; a tervek, diszpozíciók kidolgozva és az új, döntőnek készülő vállalkozásra kiválogatott legénység már felvonult. Mintának a július 27-én lezajlott nagy rohamot vették, melynek lényege az egyidőben, egyetlen jeladásra végrehajtott támadás volt a várnak összes előkészített részein.

Lotharingiai Károly az előkészületek közben három aknát ásatott. Egyiket a középső rondellától balra, a másodikat a középső rondellánál, a harmadikat közvetlenül az esztergomi rondella mellett. A robbantásokkal a fővezérnek ezúttal szerencséje volt; mind a három sikerült és szemmel látható károkat tett a második falban, csak az újabb robbantás — a brandenburgiaké — végződött szerencsétlenül. A felrobbant akna olyan hatalmas földmennyiséget dobott vissza, hogy vagy 80 embert temetett el a rohamra kivezényelt katonák közül. Az ismét gondosan kiválasztott csapatok három helyen támadtak: az első rohamoszlop a rondellától a kurtinán levő ütegig; a második a kurtinától balra, a harmadik, amelybe a császáriak mellé magyarok is voltak nagyobb számmal beosztva, a második és a harmadik rondella között vonult fel. Ennek a csapatnak parancsnoka magyar ember volt, nevét azonban nem tudjuk. A rohamozó összes csapatok parancs-

nokává Lotharingiai Károly Croy Károly herceget tette meg. A csapatok a következő módon beosztva támadtak: elől ment 50 gránátos, 3 tiszttel az élükön; utánuk 20 gránátos és 50 lövész, ezek után 50 ember kaszákkal s egyéb vágó, szűrő eszközökkel felfegyverkezve, majd 50 magyar gyalogos, akiket 100 munkás követett árokkészítő szerzeszámokkal. A rohamra induló csapatok után ugyanilyen nagyságú tartalék haladt.

A fővezér és a csapatok is túlságosan bíztak egy új aknában, mely közvetlenül balra készült az esztergomi körbástya falánál. A robbanás azonban nem sikerült; olyan kevés kárt tett a falban, hogy Károly herceg elhatározta a roham elhalasztását. Épen ki akarta adni a parancsot a visszavonulásra, amikor megérkezett Miksa Emánuelnek egy segédtisztje, azzal a jelentéssel, hogy a déli oldalon már megkezdődött a roham, még hozzá olyan sikerrel, hogy az egyik rohamoszlopnak sikerült a királyi várpalotába is behatolnia. Károly hercegnek nem volt más mit tennie, mint végrehajtani a diszpozíciókat, bármibe kerül is. Este 6 órakor a vár északi oldalán is megkezdődött a roham.

A csapatok a július 27-i rohamban tanusított rettenthetetlen bátorsággal nyomultak saját védősáncaikból előre, hogy bevegyék a második falat. Idáig szerencsésen átjutottak a már többször említett árkon keresztül, de itt visszaverték őket. Minden visszavert roham után megújult erővel támadtak s törtek előre. Károly herceg és Schöning brandenburgi tábornok az első falon állottak állandó életveszélyben és személyesen bátorították csapataikat, de hiába. Az árokban előretörni akaró katonákra úgy, mint az előző rohamoknál, a törökök iszonyú kő- és golyózáport zúdítottak. Így dúlt egy rettentő elkeseredett küzdelem körülbelül négy órán keresztül. Károly herceg látván, hogy a csapatok emberfeletti erőfeszítése hiábavaló, visszavonulást rendelt el. Ezt nyugodt lélekkel megtehetette, mert közben Miksa Emánuel egy küldöncétől megtudta, hogy a déli sarkon támadó csapatok szintén kénytelenek voltak visszavonulni. Lotharingiai Károly veszteségei súlyosak voltak: 15 tisztjébe, 8 altisztjébe, 150 közemberébe került a sikertelen roham. Maga a fővezér is könnyebben megsérült.

A déli saroknál ugyanígy dúlt a harc. Miksa Emánuel csapatainak rohama a várpalota előtt levő, már többször említett nagy fal ellen irányult. A jobb-oldalon támadó rohamcsapat, melyet Aspremont tábornok vezényelt, a fal jobbsarkát tűzte ki célul, a baloldali rohamcsapat az épület egyik szárnya ellen támadott. A rohamcsapatok ugyanolyan szívós ellenállásra találtak itt is, mint északon. Golyók, gránátok, kövek özöne repült a támadókra, a törökök itt is puskaporos zsákokat dobáltak, melyet gyújtózsínórral gyújtottak meg; a gránátok, golyók, nyilak állandóan röpكدtek és a fanatizált asszonyok, gyermekek ugyanúgy résztvettek a harcban, mint a július 27-i nagy roham alkalmával. A baloldali rohamcsapat gyorsan elfoglalta

a várpalota nyugati oldalán levő udvart, ahonnét bejutott a várkastélynak két udvarába is, de olyan gyilkos ellentámadással találta magát szembe, hogy néhány perc múlva kénytelen volt visszavonulni. A rettenhetetlen bátorságú hős bajor csapat elmondhatta legalább, hogy látta Mátyás király egykori palotájának belsejét. A jobboldaliak semmire sem mentek a nagyfallal s végeredményben a bajor választó csapatai sem értek el eredményt. De a veszteség itt nem volt súlyos: 3 tisztt, 10 közember elesett, 4 tisztt és 20 közember pedig megsebesült. Savoyai Jenő herceg egy nyíllövéstől jobbkarján kapott könnyebb sérülést s megsebesült, szerencsére könnyebben, a hadműveletek tulajdonképeni intézője, Bádeni Lajos őrgróf is.

A kudarc nem hatott lehangolólag a csapatokra. Csüggedésnek, kétségbeesésnek nyoma sem látszott rajtuk, a harcikedv, elszántság semmit sem csökkent, sem a csapatoknál, sem vezéreiknél. A választó, alig hogy vége volt a rohamnak, rögtön új ágyúütegeket állíttatott fel, majd megkezdte egy új akna fúrását. A törökök, hogy megmutassák erejüket, augusztus 4-én ellentámadást kíséreltek meg, amely azonban nagy veszteségekkel omlott össze az ostromlók ellenállásán. Alig helyezkedtek el a friss csapatok a közeledőárkokban és a futóárkokban, Károly herceg csapatai azonnal megkezdtek az előkészületeket az új rohamra; földdel, galyakkal, rőzsével kezdték betömni az árkot, amelynek előkészületlen volta idézte elő az augusztus 3-i kudarcot. A csapatok rengeteget szenvedtek. Magyarországon 1686-ban iszonyú volt a szárazság, országszerte aszály pusztított és a tikkasztó, esőtlen magyar nyárhoz nem szokott nyugateurópai csapatok kidőltek a munkában. Annyian távoztak el betegen, hogy Lotharingiai Károly Buda alá rendelte Scherffenberg tábornoknak körülbelül 12.000 főnyi csapatát.

Az első ütközet a felmentő török sereggel.

Szulejmán basa felmentő csapatai veszedelmesen közeledtek. Mekkora volt a török sereg, az ellentmondó jelentésekből megállapítani lehetetlenség. A keresztény sereg vezérei a felderítő jelentések alapján 40, 60, majd ismét 100.000 főre becsülték Szulejmán nagyvezér dél felől közeledő csapatát. Valószínű az, hogy a sorkatonaság nem volt túl nagy, de annál nagyobb lehetett a nagyvezér tatár hordája és egyéb irreguláris, csak a számot szaporító csapata. A 10.000 főre becsült elővéd július utolsó napjaiban Újpalántánál állott. Maga a nagyvezér csak augusztus 4-én lépte át a Dráva-hidat Eszéknél.

Augusztus 1-én jelentették a felderítő lovascsapatok parancsnokai, hogy a török lovasság már közeledik a várhoz, Érd felől, ezért a vezérek siettettk az említett hatalmas cirkumvallációnak a kiépítését. A sánc bámu-

latos gyorsasággal elkészült. Ha egy pillantást vetünk Juvigny francia hadmérnök egykorú térképére, azt látjuk, hogy a katonák aránylag rövid idő, alig néhány nap alatt egy több kilométeres átmérőjű, nagystílű védőművet vontak a felmentő sereg feltartóztatására. A cirkumvalláció augusztus 7-én már készen várta az ellenséget. A vezérek úgy osztották meg egymás között a védővonalat, hogy a Dunaparttól a Sashegyig terjedő részt Miksa Emánuel csapatai kapták; a Sashegytől északra vonuló és a Szent Pál-völgynél derékszögben megtört és a Dunáig lefutó arcvonalrész Lotharingiai Károly fővezérnek jutott. Az új helyzet miatt a fővezérek táborhelyüket is megváltoztatták. Miksa Emánuel a Gellért-hegy déli oldaláról leköltözött Lágymányosra és a fővezéri sátor körülbelül a mai Horthy Miklós-híd budai hídfőjénél lehetett. Lotharingiai Károly Óbudáról átköltözött a Sváb-hegyre, ahonnan könnyűszerrel beláthatta az egész terepet. A bajor választó balszárnyát lent a Dunánál a magyar csapatok: Batthyány és Bercsényi Miklós csapatai alkották és innét húzódtak nyugat felé a bajor választó zászlóaljai és ezredei a Sashegy déli lejtőig. Lotharingiai Károly balszárnyát szintén a magyar csapatok, Esterházy János lovasai foglalták el. Amennyire lehetett, néhány nap leforgása alatt a katonák a cirkumvallációt ellátták az akkori legtokéletesebb erődművekkel. Juvigny térképe fent északon két csillagalakú erődöt mutat és el van látva a védősánc egész végig kiszögelésekkel és oldalazó sáncokkal.

Augusztus 2-án megérkezett Lotharingiai Károly táborába Caraffa tábornok, az északmagyarországi csapatparancsnok, jelentékeny számú, körülbelül 4000 főnyi, nagyrészből magyar csapatával, amely huszárokból s hajdúkból állott. Ezek közé volt beosztva Petneházy Dávid ezredes 800 főnyi huszárcsapata. Caraffa bevonulásával körülbelül 8000 főre emelkedett a magyar katonák száma az ostromló seregben.

A törökök előcsapatai augusztus első napjaiban tűntek fel legelőször a budafoki fensíkon, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy meglássák őket a várból és Abdurrahman basa szorongatott csapataiba bátorságot öntsének. Batthyány Ádám, a kanizsai főkapitány a vezérek, Miksa Emánuel és Lotharingiai Károly szemeláttára vert meg a Sashegytől délre egy nagyobb portyázó török csapatot.

A felmentősereg közeledése még sürgősebbé tette az újonnan tervezett általános rohamot, melyre azért is szükség volt, hogy a támadást Abdurrahman basa meg ne kísérelhesse. Augusztus 11-től kezdve Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel a szokásos gonddal s körültekintéssel készülődtek az új általános, ismét döntőnek szánt rohamra.

Az aknakészítők lázasan dolgoztak. Augusztus 5-én az északi sarkon súlyos baleset érte az ostromlókat: a kurtinán elhelyezett üteg löporkészletébe becsapott egy ellenséges bomba, az Oettingen-ezrednek több embere meghalt, sokan megsebesültek. Augusztus 9-én a törökök egy jól találó bombája

egy gránáthalomba vágódott bele, ez is rettentő detonációt idézett elő és egész sereg embert ölt meg s tett harcképtelenné. Megfeszített munkával augusztus 11-re készültek el az új robbantóaknak. Az ostromlók ismét túlzott reményeket fűztek ahhoz a harcnemhez, amelyben már oly sokszor csalódtak. A főakna üregébe vagy 50 métermázsányi lőpor fért el és a vezérek azt hitték, hogy romhalmazzá változtatja a második falnak ideeső részletét és készültek teljes erővel a rohamra. Összeállították a rohamosztagekat, minden harcra készen állott, de az akna felrobbantása nem hozta meg a várt eredményt. Az elsőnek és a harmadiknak nem volt úgyszólván semmi hatása, a másodiknak nagyon kevés, még szerencse volt az, hogy magukban az ostromlókban nem tettek nagyobb kárt. Ilyen körülmények között új rohamra, bármennyire is célszerűnek látszott a felmentő sereg közeledése miatt, még gondolni sem lehetett. Miksa Emánuel és Károly herceg visszavonták a rohamra kiadott parancsot.

Az igazán nehéz napok, amelyek a legerősebben próbára tették a legénység kitartását és bátorságát, meg a vezérek idegeit, csak most következtek el. Kívülről hatalmas felmentő sereg fenyegetett, amely megközelítette az ostromlók létszámát, bent a várban még mindig erős, töretlen ellenség, amely csak a legnagyobb véráldozat árán engedett át minden talpalatnyi teret, azonkívül a várháborúban, legalább eddig, az ostromlókval szemben nem kis fölényt mutatott. Ahhoz, hogy a vezérek és a csapatok ebben a veszélyes helyzetben kitartsanak, valóban megfeszített győzelmi akarat kellett; kishitű vezérek megtorpantak volna Szulejmán nagyvezér hadseregének láttára. Valóban az egész ostrom a hadászat történetében szinte példátlanul álló kitartás, bátorság és kötelességtudás hőskölteménye.

Lotharingiai Károly herceg, Miksa Emánuel és Bádeni Lajos lélekjelenléte szinte bámulatos. Egyik egykorú emlékirat Szulejmán nagyvezér felmentő seregének létszámát 70.000 főre becsüli. Az ostromlókét megközelítő létszámú friss csapattal kellett a császáriaknak nap-nap után megverekedniök, s attól fogva, hogy a budafoki fensíkon az első török lovasoszttag megjelent, két oldalon harcolt a császári hadsereg. Augusztus 9-én, 10-én a törökök egyre közelebb nyomultak a védőművekhez. Szulejmán nagyvezér 10-én Adonyt érte el, 11-én már Érden van, 12-én pedig Tétényben; augusztus 13-án Budafok és Budaörs között helyezte el seregének zömét. A vezérek megkezdték a tanácskozásokat, hogy mitevők legyenek. Bádeni Lajos terve az volt, hogy elébe kell menni az ellenségnek és megverni, még mielőtt a város alá érkeznek. Lotharingiai Károly terve más volt; szerinte első a roham, bevenni Budát és azután menni teljes erővel Szulejmán ellen. Károly herceg terve az aknarobbanás szerencsétlen kimenetele után természetesen füstbe ment. Eredeti elgondolását most már megváltoztatta, jobbnak látta ő is felvonulni a nagyvezér ellen. Milyen súlyos volt a helyzet, kitűnik

Bádeni Lajos örgróf leveléből, melyet augusztus 13-án nagybátyjához, Bádeni Hermannhoz, a haditanács elnökéhez intézett; többek között ezeket írja: »Néhány rövid szóval jelentem Kegyelmességednek, hogy az ellenség a tábortól néhány puskalövésnyire tanyázik és nem kételkedem abban, hogy néhány óra múlva ütközetre kerül vele a sor és azt hiszem, az ostrom sorsa ennek kimenetelétől függ.«

A szökevényektől megtudták a vezérek, legalább főbb vonalakban, Szulejmán nagyvezér tervét. Szulejmán tudva, hogy a végsőkig elszánt ellenféllel áll szemben, kerülni akarta a döntő ütközetet, terve az volt, hogy az ostromlókat háborgassa, a védősánc gyengébben védett részein betöréseket kíséreljen meg és ha lehetséges, nagyobb csapatot bejuttasson a várba az ostromlók záróövének keresztül. A janicsárok, akiket valószínűleg erre a célra a nagyvezér kiválogatott, a cirkumvalláció három helyén is megkísérelték az áttörést, de a császáriak minden alkalommal visszaverték őket.

Miksa és Lotharingiai Károly egy-két nap alatt készen voltak az új védelmi tervekkel. Most már jelentékeny erősítéseket kaptak és a Felső-Magyarországról megérkező friss csapatok pótolták a másfél hónapos harc veszteségeit. Megállapították az új csapatbeosztást, mégpedig a következőképpen: 16.000 német lovast, 10.500 német gyalogost, 2000 huszárt, 2500 hajdút a tábor védelmére fordítottak; 2000 német lovast, 1000 huszárt, 4500 német gyalogost, 1500 hajdút a vár ostromára tartottak. Augusztus 13-án a reggeli órákban Szulejmán nagyvezér a Kamaraerdő mögött levő síkon jelent meg és csatarendbe állította seregét. E közben Abdurrahman basa a várból kísérelt meg kitörést, de ezt visszaverték az ostromlók, így a kritikusnak ígérkező nap komoly ütközet és nagyobb esemény nélkül telt el. Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel az előjelekből azt várták, hogy Szulejmán másnap kísérel meg nagyobb támadást és sejtelmek valóra váltak.

A reggeli órákban a törökök teljes erővel felvonultak a déli oldalon a bajor választó arcvonala ellen; egy nagyobb csapatot pedig a nagyvezér északnak küldött, Lotharingiai Károly védővonala felé. A haditerv nyilvánvalóan az volt, hogy ez a csapat, amely főleg spahikból és janicsárokból állt, elkerülve Budakeszi felé, a mai Lipótfőzön keresztül támadja meg az északnyugati sarkon Lotharingiai Károly csapatainak védőműveit. A janicsárok és spáhik száma 8000 főnyi lehetett. A közelgő török csapatot Dünnewald vette észre, aki éppen Károly herceg fővezérrel együtt terepszemlét tartott a budaörsi hegyeken a kora reggeli órákban. A fővezér rögtön kiadta a parancsot. Közben arról értesült, hogy Miksa Emánuel hadserege veszélyben forog — maga Szulejmán nagyvezér vonult fel ellene a török hadsereg zömével, — erre vezértársához vonult egész táborkarával. Dünnewald a védelemben remekül megállta helyét. Petneházy huszáraiból és

gróf Lodron horvátjaiból rögtön különítményt alakított a spáhik és janicsárok ellen. Rettentő heves és véres harc fejlődött ki, amelyben néhány percig a rettenthetetlen bátorságú Petneházy ezredes is életveszélyben forgott. A magyar és a horvát csapat kicsiny, gyenge volt a sokkal nagyobb-számú spáhikkal és janicsárokkal szemben; Dünnewald segítséget kért. Károly herceg, minthogy a gyalogságra magának volt szüksége, több lovas-ezredet küldött a szorongatott huszárok és horvátok támogatására s azonnal felvonultak a Carpara-, Pálffy-, Taaffe-, Neuburg- és a Fürstenberg-ezredek.

A Jánoshegy északi oldalán és Budakeszi között nagyobbarányú, s roppant heves harc fejlődött, amelyben az angol önkéntesek is résztvettek. A császári lovasság és a huszárok a támadást olyan bravúrral és lendülettel hajtották végre, hogy a spáhik megfutamodtak és a janicsárok magukra maradtak. Egykorú feljegyzések (Richards angol hadmérnök feljegyzései) szerint páratlan heveségű véres közelharc zajlott le a spáhik megfutamodása után. A janicsárok elhajítva puskáikat, görbe kardjaikkal védekeztek a rájuktörő lovasság ellen. A győzelem hírére Miksa Emánuel felbátorodott és meg akart indulni a nagyvezér ellen, amit Károly herceg is helyeselt. Szulejmán most, hogy a támadók figyelmét elvonja, újabb nagyobb csapat-testet küldött Dünnewald arcvonalára. A császári vezér 1500 huszárt adott segítségül, kik a megfutamult török csapatot Törökbálint irányába kergették. A nagyvezér ismét új erősítést menesztett Dünnewald ellen, Károly herceg most Mercy tábornokot küldte a szorongatott jobboldal támogatására. Dünnewald végül teljes győzelmet aratott. Szulejmán nagyvezér látva, hogy a császáriak jobbszárnya ellen küldött csapatai mind futva hátrálnak, maga is visszavonulást rendelt el. Miksa Emánuel és Lotharingiai Károly a visszavonulókat nem üldözték.

Az augusztus 14-i volt a keresztény seregek első nagy és fényes győzelme, amely az ostrom történetében rendkívül nagy jelentőségű. A törökök súlyos veszteséget szenvedtek: 3000 janicsár esett el, 500 jutott fogságba, ezenkívül igen sok löveg és vagy 40 zászló jutott a győzők kezére. A nagyvezér, amidőn megvert csapatainak maradványait összeszedte, a Kamaraerdő mögötti fennsíkra elvonult Székesfehérvár felé. A császáriak, a hajdúk és a huszárok mindössze 50 halottat és sebesültet vesztek. Gróf Lodron Girolamo horvát parancsnok, aki Petneházyval együtt a török támadás elején oly hőiesen küzdött, halálát lelte.

Külön meg kell emlékeznünk Petneházy Dávid ezredesről, a korszak legvitézesebb magyarjáról, aki oroszán módjára harcolt az előbb leírt csatában, a Jánoshegy északi részén, azon a térségen, melyet az ő nevére nevezett el az utókor. Származásáról, élete körülményeiről édeskeveset tudunk. Petneházy Istvánnak, egy szendrői végvári tisztnek volt a fia és állítólag 1645 körül született. Iskoláit a kálvinista kultúrközpontban, a debreceni kollegiumban végezte, de már egész fiatalon katona lett s beállt Thököly

kurucái közé. Az 1678—79-i felvidéki hadjáratban tette legelőször ismertté nevét; 1683-ban ő vezette a kurucvezér előhadát. Amikor a török Thököly Imrét Nagyváradon letartóztatta, Petneházy többedmagával a császár pártjára tért át. Láttuk az előzményekben, hogy a török elleni harc megindításának legfőbb mozgatója, Buonvisi bíbornok, milyen nagy súlyt fektetett a vitéz magyar lovasvezér megnyerésére. Petneházy ott verekedett a császár hadseregében a tiszántúli csatákban; részt vett Szolnok, Szarvas, Arad visszafoglalásánál.

Buda ostromakor Petneházy már európai hírnű lovasvezér. 1685. januárjában Lipót császártól olyan kitüntetést kapott, amely csak a legkiválóbb, elismertnevrű, nagy katonáknak jutott osztályrészül; az uralkodó aranynyakláncot küldött neki ajándékba és egy saját képével díszített érmet. Caprara tábornokkal együtt ment Buda alá és attól fogva részt vett a cirkumvalláció körüli harcokban. Cserei nyomán került be a magyar történetírásba az az állítás, hogy ott volt Buda ostrománál a szeptember 2-i nagy rohamban is és elsőnek jelent meg hajdúival a várfalakon, de ezt az állítást a későbbi kutatások megcáfolták, ami nem kisebbítése Petneházy érdemeinek.

A császári vezérek kiakarván használni Szulejmán vereségének lélektani pillanatát, újból felszólították tolmács útján Abdurrahman pasát a vár átadására. Abdurrahman azzal válaszolt, hogy rálövetett a tolmácsra.

A török felmentő sereg megjelenésétől a bécsi körök nagyon megijedtek és nem alaptalanul. Az ostromló sereg nap-nap után ki volt téve az augusztus 14-hez hasonló meglepetésnek. Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel a fényes győzelem dacára aggódtak. Látták azt is, hogy a nagymérföldes csak nem akar végetérni, sőt még kilátás sem igen van arra, hogy gyorsan befejeződjék. Attól is tarthattak, hogy nagyobb török seregek nyomulnak majd Buda felé délről, Temesvárról, Nándorfehérvárról és Szulejmán felmentő csapatai annyira megerősödnek, hogy nehéz lesz a cirkumvallációt tartani. A fővezérek ezeknek a híreknek hallatára kezdték megerősíteni a pesti oldalt is és hogy Pest felől se éri őket meglepetések, nagyobb lovascsapatot küldtek át Petneházy és Barkóczi vezetésével.

Abdurrahman basát a felmentősereg megjelenése felbátorította. Augusztus 16-án aknát robbantatót a brandenbúrgiak előtt és utána egy nagyobb csapat tört elő a Bécsikapun keresztül, de visszaverték őket. A nagyvezér augusztus 15-én és 16-án egyáltalán nem mutatkozott a déli oldalon, csak 17-én jelent meg újból nagyobb csapattal a Kamaraerdő mögött, de csak tüntetésképen. Lotharingiai Károly látva, hogy közvetlen támadás veszélye nem fenyeget, új nagyszabású roham tervét készítette elő. Először felgyújtatta Gábor barát tűzszerszámaival az árok mögött elhúzódó cölöpsáncot. Ezzel a vakmerő vállalkozással tizenkét önként jelentkező katonát bíztak meg, akik fejenként tizenkét birodalmi tallér jutalmat kaptak. Augusztus 17-én este 10 órakor hajtották végre az önként vállalt parancsot igen csekély

veszteséggel — mindössze egy halott és egy sebesültjük volt ; utána az ostromlók erős bombázást kezdtek, hogy a török az új cölöpsáncokat fel ne építhesse, de minden erőfeszítésük hiábavalónak bizonyult. A vakmerő, semmitől vissza nem riadó török katonák az új cölöp-védősáncot a leggyilkosabb tűz dacára felépítették.

Lotharingiai Károly támadást rendelt el. Először két aknát robbantott fel, de egyik sem ért célt ; a harmadik akna felrobbantását a törökök egy ellenakna fúrásával megakadályozták. A roham, melynek végrehajtására 400 embert szemeltek ki a Neuburgi herceg vezetésével, — résztvettek benne a belga gránátosok és a brandenburgiak is — nem sikerült : a csapatok nem tudtak bejutni a réseken, mire a fővezér nemakarva hiába pocsékolni az emberéleket, elrendelte a visszavonulást. A kudarccal végződött roham 120 ember feláldozásába került. A csapatok törhetetlen erejét és hitét mutatja, hogy a vereség után a csüggedésnek vagy fáradságnak a legkisebb jelét sem mutatták.

Miksa Emánuel a déli sarkon már meglehetősen eredményt ért el, ami nagyban megnövelte a csapatok harcikedvét és bizalmát. A bajor választó csapatainak sikerült megvetniök a lábukat a királyi palota nyugati oldalán levő zwingerben. Ez igen fontos volt, mégpedig azért, mert megkönnyítette a már többször említett nagy és erős fal ostromát, amely a királyi palotát a déli oldal felől védte. Ugyanekkor megkezdte Miksa Emánuel a palota ágyúzását összes ágyúival. Egykorú leírás szerint a királyi várat augusztus folyamán úgy összelőtték, hogy egy nagy köhalmazhoz hasonlított és úgy tűnt fel, mint egy szétrombolt Jeruzsálem. A bajor választó katonái valóban vaserővel és makacs kitartással dolgoztak. Az ágyúk törték a palota falait, közben a katonák egy tizennyolc láb mélységű bevágást készítettek a rondella és a nagy fal között, amely arra való volt, hogy a törökök ellentámadással vissza ne szerezhessék a nagy áldozatok árán elfoglalt déli körbástyát.

Ezek voltak a felmentő török csapatok második nagy támadása előtt az ostrom fontosabb eseményei.

A török felmentő sereg második támadása.

Az augusztus 14-i csúfos kudarccal nem csökkentette Szulejmán nagyvezér támadó kedvét. A nagyvezér a végleges vereség esetén ugyanúgy fejével játszott, mint Abdurrahman basa, a vár hős védője. Az egész török államrend az uralkodói deszpotizmuson s az egyén jogainak teljes semmivételén épült fel ; mindenki vak eszköz volt az államhatalmat kifejező, korlátolt hatalmú szultán kezében. Szulejmán szinte megújult erővel támadt újra néhány napi pihenő után. Az ostromlók vezérei kémektől, meg szökevényektől azt az értesülést kapták, hogy Szulejmán nagyvezér 6000 főnyi oláh megerősítést kapott délről és azonkívül bevonult hozzá 3000 főnyi török végvárbeli katona. Ezekkel az új csapatmegerősítésekkel a keresztény

vezérek 60—70.000 főre becsülték a cirkumvallációt fenyegető ellenséges sereget. A helyzet ilyenformán jóval veszélyesebb volt, mint az augusztus 14-i nagy csata napján.

A nagyvezér csapatai most is, mint augusztus 14-én, a Kamaraerdő mögötti síkon vonultak fel s innét először Budafok előtt a Dunához kanyarodtak le. A császáriak joggal tarthattak valami ravasz fondorlattól, esetleg attól, hogy a hegyek között egy nagyobb török különítmény az éj leple alatt besurran. A vezérek élve a gyanúval, el is rendelték a cirkumvalláció előtti völgyek fokozottabb őrizetét és éjjel az őrségeket minden gyanús helyen megerősítették, mindenütt őrzáratok cirkáltak. És mégsem voltak eléggé elővigyázatosak. Az éjtszaka nyugodtan, eseménytelenül telt el; augusztus 20-án az őrzáratok bevonultak csapataikhoz s aznap ütközetre vagy nagyobb eseményre senkisémet számított. Szinte csodálkoznunk kell a csapatparancsnokok könnyelműségén. Gondolhatták volna, hogy a török a titokban legjobban megközelíthető helyen a Lipótmező felől kísérli meg a betörést és itt kell őrködni a legéberebb figyelemmel. Heissler vezérőrnagy, aki a Lipótmező őrizetével volt megbízva, huszárcsapatát a reggeli órákban visszavonta a vár alá. A gondatlanság szinte meglepő egy olyan fegyelmezett, kitűnő s a kornak egyik legjobb hadseregében, mint amilyen Lotharingiai Károly hadserege volt.

A törökök még az éj folyamán előrenyomultak Budaörsön keresztül és a Budakeszi felőli rejtett utakon. Mennyi lehetett a török csapat? Pontosan nem tudhatjuk. Állítólag több volt 2000 főnél, valamennyien önként jelentkező, lovasított janicsárok. Reggel felé a Lipótmezőhöz érkeztek, a cirkumvallációnak ahhoz a részéhez, melyet éppen a brandenburgiak tartottak megszállva. Mire a brandenburgiak felszedelőzködtek, a lovas janicsárok rettentő gyorsasággal berontottak a cirkumvalláció őrizetlen hagyott kapuján, s innét csaknem akadálytalanul gyors iramban vágattak a vár felé. A huszárok már hajnalban visszavonultak, ami feltétlenül a vezérek könnyelműségének tulajdonítható és a janicsárok előtt nem volt akadály. A gyenge őrségek mindenütt elmenekültek előlük. Mire a trombitákat megfújták és az ostromlók lóra kaptak, az ellenség nemcsak a völgyben volt, hanem már el is hagyta messze az ottan táborozó brandenburgiakat — olvasható egyik jelentésben. Szélvészsebességgel átvágtattak a Lodron-féle horvát ezred és a brandenburgiak között.

A táborozó csapatok végre felébredtek. Először Caprara tábornagy küldte rájuk a Heissler-ezrednek három századát, amelyek le is kaszaboltak hamarjában egy csomó janicsárt. De azok nem vették fel a harcot, hanem vágattak előre. Egy nagyobb akadály állta útjukat: az összekötő árok, amely az ostromművek és a Kissvábhegy között húzódott. A janicsárok átugráltak az árkokon. Caprara lovasai mindenütt a nyomukban, majd Heissler tábornok lovasai fogták őket oldalba s közben oldalbakapták őket,

még mielőtt a Vérmező felé lekanyarodtak volna, Königsmarck gróf bajorjai is. De azok példátlan vakmerőséggel, a három oldalról jövő támadásra rá sem hederítve, több mint háromszázan áthágták az ostromműveket és a Fehérvári-kapun keresztül besurrantak a várba.

Elképzelhető, hogy a kívülről jövő janicsárokat a vár őrsege milyen üdvözléssel fogadta. Az ostromlók számát ugyan nem nagyon szaporították; azok ugyanis, kik a Vérmezőn és a mai Délivasút állomásnál-lezajlott harc után életbenmaradtak, súlyos sebekkel elborítva kerültek be a várba. Az esetnek inkább erkölcsi jelentősége volt, de nem jelentett erőgyarapodást az ostromlókra nézve. Erkölcsi jelentősége viszont rendkívül nagy volt: egy elszánt kis csapat be tudott jutni az ostromlott várba, hasonlóan bátor csapatokon átvágva, jól kiépített, hatalmas védelmiműveken keresztül. A törökök egykorú híradása szerint, igen sokat vagy 500 embert veszítettek az augusztus 20-i csatában. A cirkumvalláción kívül rekedt csapatok vissza is vonultak. Tagadhatatlan, hogy egy kis csorba esett Lotharingiai Károly fővezér presztízsén. A fővezér szigorú vizsgálatot rendelt el, amely megállapította, hogy Souches hanyagsága idézte elő a kellemetlen meglepetést, amiért őt Károly herceg meg is büntette.

Szulejmán nagyvezér valószínűleg sokkal nagyobb sikert várt a janicsár-csapattól. Azt hitte, hogy jelentékeny részének sikerül majd átvágnia magát az ostromlókon és behatolni a várba és akkor majd egy általános támadást kísérel meg a cirkumvalláció déli (bal) szárnya ellen. Ez kitűnik abból, hogy a nagyvezér a Kamaraerdő táján megkezdte az előrenyomulást, de mikor megtudta csapatainak szomorú végét, visszavonulást rendelt el.

Abdurrahman basa a Fehérvári kapu felől nagy tüntetést rendezett, vörös zászlókat tüzetett ki és leadatott több ágyulövést. De mindez nem komoly akció kezdete volt, hanem jeladás Szulejmán nagyvezérnek a visszavonulásra. Délután 1 órakor Lotharingiai Károly, aki a cirkumvalláció északnyugati részén még nagyobb támadást várt, visszavonta seregét a sánc mögé és utána Miksa Emánuel is ugyanezt tette. A nagyvezér az érdi magaslaton ütötte fel táborát, előcsapatai azonban Budafokon maradtak, ahol megerősített állást rendeztek be. A török egyelőre nyugodt maradt. Csak kisebb, nagyobb csapatok nyomultak nap-nap után előre a cirkumvalláció felé, ámde ezek csak mutatták a támadó szándékot, céljuk az volt csupán, hogy a cirkumvalláció mögött levő csapatokat nyugtalanítsák s ily módon is gyengítsék. Komoly ütközetre nyolc napon át nem került a sor.

Az ostrom folytatása.

Az ostromlók buzgalma, kitartása még ezekután sem csökkent, a robbanóaknáknak építése s az ágyúzás, a falak rombolása fokozott erővel folytak. Abdurrahman basa majdnem leszerelte Lotharingiai Károlynak egyik leg-

fontosabb üteget, azt, amely a Vérmező felőli oldalon az esztergomi rondellától délre eső kurtinát törte. A herceg emberei vállvetett munkával néhány nap alatt erős epaulement-t (vállvédet) építettek és nyugodtan folytathatták tovább a falrész ágyúzását, aminek nagy jelentősége csak később tűnt ki, a szeptember 2-i nagy roham napján. Lotharingiai herceg emberei a közelgő általános roham előkészítésén szinte megkettőzött erővel és buzgalommal fáradtak. A tüzerek, az aknakészítők, az árkászok mind egyszerre, egy időben dolgoztak. Lotharingiai Károly okult az augusztus 20-i janicsár-betörés tanulságain, s hogy a szégyenletes eset többé meg ne ismétlődhessen, a cirkumvallációnak azon a részén, ahol a janicsárok betörték, ágyúállást építettek két ágyú számára és ellátták megfelelő számú megszálló csapattal. A Rókushegyen épült redoute-ot egy-kettőre befejezték és erősebb őrséggel rakták meg. A rondellától délre eső kurtinán és a mögötte levő falakon Lotharingiai Károly ágyúi olyan nagyszerű eredményeket értek el, hogy még az is szóba került, nem volna-e tanácsosabb, ha Miksa Emánuel otthagyná a vár déli részét, ostromló csapataival felvonulna és itt kísérelné meg az együttes támadást. A bajor választót azonban, akit az a becsvágy sarkalt, hogy a királyi palotát önállóan maga foglalja el, erre nem lehetett rávenni.

Itt emlékezünk meg külön a leleményes ferencrendi szerzetesről, Gábor atyáról, akinek nagyszerű találmánya nem kis mértékben járult hozzá a végső győzelemhez.

Neki az augusztusi napokban, különösen a második török támadás visszaverése után igen nagy szerep jutott. Gábor barát — Némethy Lajos előadása szerint — július 18-án érkezett meg az ostromló sereghez és Lotharingiai Károly parancsnokságának vetette magát alá. Újlakon berendezett műhelyében, ahol minden anyag rendelkezésére állt, nagy buzgalommal dolgozott saját találmányú gyujtóbombáin. Gábor atya feladata az volt, hogy a rések elé vont cölöpfalakat leégesse, megsemmisítse. Erre a célra az ő gyujtóbombái, melyeknek anyagát és kémiai összetételét egyáltalán nem ismerjük, igen alkalmasnak bizonyultak, noha a kísérleteket még a júliusi napokban valami fényes siker nem koronázta. Említettük, hogy 16-án, 17-én éjjel 12 muskétást tanítottak be, akik a bombákat rárakták a falakra és gyujtószerszerrel meggyujtották. Sikerült is teljesen elégetni a törökök védő cölöpfalait.

Gábor barát augusztus 26-án a pesti oldalon állított fel részletesen nem ismert készülékeket, hogy megrongálja a törököknek a Dunán közlekedő hajóit és hogy őket nyugtalanítsa. Mi volt ez a készülék, a részletek ismeretlenek. Augusztus 27-én egy másik vállalkozásba fogott. A Gellért-hegytől délre a két partot hajóhíd kötötte össze, amely rendkívül nagy jelentőségű volt a csapatok élelmezése miatt. A törökök igyekeztek a hidat elpusztítani vagy legalább is járhatatlanná tenni. A páter úszógátákkal próbálta meg a török hajók közeledését megakadályozni olymódon, hogy két-két vastag fát

vaskarikákkal összekapcsolt, azokat horganyokra erősítve helyezte el a Dunán. Ezek Gábor szerzetes kisebbjelentőségű dolgai voltak. A legnagyobb és szinte döntőjelentőségű szolgálatot gyújtóbombáival végezte. Többször megemlékeztünk arról, hogy milyen veszedelmes és nehezen megközelíthető védőművek voltak a törökök francia mintájú fából készült cölöpsáncai. Úgy látszik, hogy az akkori gömbölyű bombák, amelyeknek megközelítőleg sem volt akkora hatásuk, mint a huzagolt csövű ágyúból kilőtt mai gránátnak, a cölöpsáncnak nem sokat ártottak. A páter bombái olthatatlan tűzű anyaggal voltak megtöltve és a facölöpöket teljesen porrá égették. A szeptember 2-i nagy rohamban az ő találmánya tette lehetővé, hogy a rések előtt levő cölöpök leégtek és az ostromló csapatok a várba behatolhattak.

Gábor barát Budavár ostroma alatt nagy és híres emberré lett. Buda bevétele után Győr várába tette át műhelyét, ahol a legfelsőbb rendeletre annyi löport kapott kísérleteihez, amennyit akart. Bécsben, egyik krónika tanulságai szerint, találmányát Lipót császár előtt is be kellett mutatnia. Magyar volt-e Gábor barát, mint Némethy Lajos állítja, nem tudjuk; egyetlen hiteles bizonyíték sem merült fel arra nézve, hogy magyar lett volna.

Miksa Emánuel, kit nagyobb ambíciók fűtöttek, mint Lotharingiai Károlyt, a lehiggadt stratégiát, újabb nagy előhaladást tett az ostromban: egyik ütege, melyet a Dunapart felől állított fel a Várpalota jobboldalán, olyan nagy károkat tett az épületben, hogy újabb rohamkísérlettel kezdett foglalkozni. Az ostrom itt a bajorok oldalán jóval előrehaladottabb állapotban volt, mint északon. Augusztus 21-én annak dacára, hogy a török egy nagyobb kitörést kísérelt meg, a bajor választó készült újabb vállalkozásra, melynek végrehajtására három rohamoszlopot alakítottak a vezérek. Az első a baloldali a palota előtt a már többször említett fal balsarkát tűzte ki célul, a középső rohamoszlop a fal közepét, a jobboldali pedig a fal jobb sarkát. A cél az volt, hogy áttörjenek a már eléggé megrongált falon és behatoljanak Mátyás király egykori palotájába.

A diszpozíciók a következők voltak: elől haladt 6 gránátos, utánuk 20 lövész, ezeket két kapitány vezetése alatt 60—60 lövész kísérte; utánuk 70 munkás, majd 8 ács következett. Ez volt a beosztás a középső rohamoszlopnál is. A jobboldalon elől 30 gránátos haladt, akiket 50 lövész és 50 munkás követett. A rohamoszlopok mögé a vezérek nagyobb számú tartalékot sorakoztattak fel. Az összes rohamosztagekat az Aspremont-ezred és a Rummel-féle bajor ezred adták. A bajorokat közvetlen a roham előtt való este igen súlyos veszteség érte: a kiváló Rummel tábornok, amikor egyik közeledőárokban épen szemlét tartott, egy ellenséges golyótól találva elesett.

A vezérek Lotharingiai Károlyval abban állapodtak meg, hogy mialatt a bajorok és a császáriak a várpalotát megrohamozzák, azalatt ő az északi oldalon cseltámadást rendel el, hogy az ellenség erejét megossza. Reggel 7 órakor indultak meg a rohamoszlopok, pontosan betartva az említett sor-

rendet s nagy erővel és lendülettel vágtak neki az árkokon és kötörmelékeken keresztül a kitűzött célnak azzal a szilárd elhatározással, hogy a királyi várpalotát még aznap beveszik. A baloldali és a középső rohamoszlop szerencsésen be is jutott az épületbe, ahol irtózatos élethalálharc kezdődött. A törökök a régi szívóssággal állottak ellen és meg kellett küzdeniök a császáriaknak és a bajoroknak minden lépésért. A rommá lőtt királyi palotának nem volt olyan kődarabja, amelyet embervér nem áztatott volna. Rengeteg erőfeszítésbe és sokszor megismétlődő véres közelharcba került, amíg hátra tudták szorítani az újra, meg újra vadul támadó janicsárokat. Végre eljutottak a toronyig. Tovább már nem tudtak előrehatolni, de így is birtokukban maradt az épületnek a toronytól jobbra, balra eső két szárnya s ez is igen nagy eredmény volt.

A jobboldali rohamoszlop, amely a várpalota keleti szárnya irányában támadt, sokkal nehezebben haladt előre. A katonák a fal keleti sarkától felfelé menve egy bevágáshoz jutottak, ahol a török ellenállt, közben aknát is robbantott, ami nem kis mértékben megzavarta előrehaladásában a rohamoszlopot. Csak igen erős harc után az esti órákban sikerült az ellenséget kedvező állásából hátraszorítaniok és megvetni lábukat a palota keleti sarkánál levő térségen.

Miksa Emánuelék augusztus 22-i rohama sok ember feláldozásába került. Az izzó küzdelemben vagy 200 ember sebesült meg és lelte halálát. Elesett az előkelőségek közül Paul Bertrand Chastel de la Perouse tábornok, Henrik, Sachsen-Wiessenfels hercege, Fürstenberg gróf ezredes pedig megsebesült. A palotába való bejutás nagy örömmel és büszkeséggel töltötte el a bajorokat és a velük együtt harcoló császáriakat; abban a reményben ringatták magukat, hogy már csak egy lépés hiányzik a várpalota teljes meghódításához és a dicsőség az övék lesz. Bécsbe Bádeni Lajos optimista jelentéseket küldött, melyeknek az volt a tartalmuk, hogy a vár közeláll az eleséshez, az ostromlóknak azonban csakhamar csalódniok kellett. Abdurrahmanra és Ismail basára a bajor győzelem leverő hatást gyakorolhatott, de meg nem törte őket. Ezt mutatja legalább egy félelmetes erejű ellentámadás, melynek az lett volna a célja, hogy a bajorokat a palota keleti oldalán levő zwingeren hátraszorítsák. A dühös török támadást, amely augusztus 25-én zajlott le, csak igen jelentékeny, körülbelül 200 főnyi veszteséggel tudták visszaszorítani. Másnap augusztus 26-án a janicsárok intéztek igen erős támadást és kiszorították a bajorokat a 22-én elfoglalt István-toronyból. A bajorok hátrább, az épületben, a kőhalmaz között foglaltak nagynehezen állást. A hátborzongató közelharc nap-nap után folytatódott, a bajoroknak meg kellett verekedniök minden kis kőkupacért, amely a szakadatlan közelharchan takarásul szolgálhatott. A fanatikus janicsárok kardja sok derék bajort elpusztított az augusztus végi véres és izzó napokban. Miksa Emánuel közben tovább lövette az István-tornyot, amely néhány nap alatt kötörmelékké változott.

Az augusztus 22-i sikerrel annyira eltelt bajoroknak helyzete nem volt valami fényes. A török ismét bent volt az egész várpalotában, kivéve az István-torony környékét, illetve a tornyot körülvevő romhalmazt. De a basa és várvédők önbizalma most már megingott. Ezekben a napokban elfogtak egy levelet, melyet Abdurrahman basa küldött Szulejmán nagyvezérhez, melyben feltárja a várbeliek szomorú helyzetét, s amely azzal végződik, hogy ő maga és a várvédők Isten irgalmára bízzák magukat.

Károly északon tovább tömte az árkot, amely az első és a második falat elválasztotta. A hidakkal, amelyet hadmérnökei először terveztek, úgy látszik nem ment semmire és most földdel tömték a jó széles, körülbelül 30 méter széles árkot, amely a középső rondellától jobbra kezdődött és egészen az esztergomi rondella faláig húzódott. A katonák annyi földet tömtek bele, hogy most már meg lehetett könnyűszerrel közelíteni a résekkel átluggatott második falat. Fokozott figyelemmel és éberséggel kellett Lotharingiai Károlynak közben ügyelni arra is, hogy kívülről Szulejmán ne törje át a császári csapatok külső vonalát. Egy török szolgálatban levő huszár, ki szerencsésen átszökött a császáriakhoz, előadta Szulejmánnak azt a szándékát, hogy ismét 3000 válogatott janicsárt próbál majd becsempészni a várba. Ugyanezekben a napokban elfogták Abdurrahmannak egyik levelét, melyben arról panaszkodik, hogy már elvesztette csapatának jelentékeny részét és azok, akik megmaradtak, fáradtak és ha kívülről segítséget nem kapnak, nem bírnak már ki több ellenséges rohamot. A fővezér a cirkumvalláció gyengébb pontjaira új csapatokat állított, a rókushegyi csillagalakú erődhöz 300 hajdút rendelt, majd nagyobb német csapatot küldött az alsóváros mentén örökdő magyarok megerősítésére. Azt a kis arcvonalszakaszt, ahol a multkor a janicsárok áttörtek, erősebb csapatokkal látta el.

Augusztus 25-én Szulejmán nagyvezér ismét mutatkozott a Kamara-erdőnél, portyázó tatárjai pedig Győr felé száguldoztak. Az ostromlók a legszigorúbb készenlétben töltötték az egész éjszakát. Most jól felkészült a védelemre a két fővezér, akiknek bizalmát nem kis mértékben fokozta az, hogy Scherffenberg tábornok Erdélyi hadteste már közel volt. Egyik küldönce augusztus 26-án azt jelentette Károlynak, hogy a körülbelül 10.000 főt számláló erdélyi hadtest három nap elteltével már ott lesz a vár alatt.

Szulejmán nagyvezér harmadik felmentő kísérlete.

Szulejmán nagyvezér taktikája a kifárasztás volt: nyugtalanítani az ostromlókat, s amikor kimerültek, általános támadást intézni ellenük. Augusztus utolsó napjaiban a nagyvezér új nagyobb akciót készített elő. Az ostromlók ismét elfogták Abdurrahman basa levelét, melyben gyors segítséget kért, arra hivatkozva, hogy emberei teljesen ki vannak merülve, ő maga — írja

a levélben — hajlandó karddal a kezében halálig küzdeni, de már nem tudja sokáig tartani a gondjaira bízott várat. A szökevények elárulták, hogy Szulejmán nagyvezér igen jelentős, körülbelül 12.000 főnyi erősítést kapott és szilárd elhatározása, hogy a szorongatott várvédőknek segínyt nyujt. Készülni kellett tehát a nagyvezér fogadására. A keresztény sereg és vezérei tudatában voltak annak, hogy az ostromnak végső döntő napjai elkövetkeztek. Végrehajtottak minden rendszabályt: megerősítették legelőször a cirkumvalláció vonalát, majd Óbudára küldött Károly herceg erősebb csapatot, ahol az ellenség újabb betörését várták. Meg kellett erősíteni a Vízivárost is, nehogy a törökök, ha sikerül átvágni magukat, a Bécsikapunál a várba bejuthassanak. A vezérek annyira körültekintők s elővigyázatosak voltak s úgy felkészültek a védelemre, hogy a multkori szégyenletes eset most nem ismétlődhetett meg.

Augusztus 28-án a délelőtti órákban nagyobb ellenséges lovascsapatok ereszkedtek alá a budafoki magaslatról a síkságra és közeledtek Miksa Emánuel cirkumvallációja felé, de támadást nem kezdtek. Estére kelve a török csapat Budaörs felé visszahúzódott és óriási kerülővel Torbágyon, Nagykovácsin keresztül a Húvösvölgybe jutott, onnét Óbudára érkezett. Most már sejthető volt, hogy megismétlődik a multkori kísérlet. A császári csapatok ezért védekezőállásban maradtak; a törökre való kirohanást seholy sem kísérelték meg. Körülbelül 3000 janicsár — most is válogatott, önként jelentkező katonák — igyekezett Óbudára és a reggeli órákban vették észre a budai csapatok előőrsei, hogy az ellenség megjelent. Már az előbbi napokban felvonultatott védőcsapatokat rögtön alarmírozták.

Körülbelül 1500 főnyi tatár had kint maradt Óbudán, mint tartalék s a többi janicsár percek alatt áttörte az előőrsvonalat és iszonyú vad vágatással indult meg a óbudai Dunaparton ott, ahol most a szentendrei helyiérdekű vasút vonala húzódik. Vágtattak a Víziváros felé szinte elképesztő vakmerőséggel s hanyathomlok rohanva vonultak el a mostani Császár- és Lukács-fürdők és a Juvigny térképén látható kis erőd előtt, hogy a Vízivárost elérjék. Céljuk az lehetett, hogy az úgynevezett Kakaskapun keresztül, ha sikerül az ostromlókon átgázolniok, befurakodnak a várba. A Víziváros körbástyájánál azonban hatalmas ellenállásra találtak. A Kakaskaput védő hajdúk és németek fogadták őket, akik a kiváló d'Asti alezredes parancsnoksága alatt állottak. Percek alatt visszaverték a janicsárokat. A török csapat most két részre szakadt. A kisebb rész az alsóvárosban haladt tovább a falmentében és néhányan a magukkal hozott létrák segítségével próbáltak bejutni a várba, de állítólag csak négynek sikerült; a többieket a hajdúk lepuskázták vagy levágták. A második, a nagyobb csapat, elkanyarodott nyugat felé és a nagy redoute irányába vágatott, amely a Városmajor-utca déli végében lehetett. Kitért közben a Bécsikapun egy nagyobb csapattal Abdurrahman is, de a császáriak és

brandenburgiak percek alatt viasszaszorították őket. A redoute felé vágató janicsárok szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy ugyanazon az útvonalon, mint a multkoriai, eljutnak a Vérmezőig és azon keresztül megpróbálnak a Fehérvári-kapun keresztül a várba hatolni. A Retek-utcánál levő nagy battéria-állásnál igen erős csapatokkal: Cornsfeld gróf ezredes, Mercy és Heissler tábornokok, Serau ezredes lovas csapataival ütköztek össze, melyek oldalbakapták őket s egy kisebb részüket felszorították a Rózsadombra, a másik pedig odaszorult arra a helyre, ahol a janicsárok a mult alkalommal kétségbeesett harc után a Vérmezőre áttörtek. A Városmajor és a Délivasút-állomás között most is roppant heves és véres harc fejlődött. De a janicsárok közül egy sem tudott a várba feljutni. Pálffy Ferenc alezredes támadt most rájuk öt lovasszázaddal s a kétségbeesetten küzdő janicsárok négyfelé szakadtak. A három kisebb csapatot a császári lovasság egy-kettőre megsemmisítette, a nagyobbik csapat a Szent Pál-völgy felé menekült, ahol Schöning brandenburgi tábornok állotta útjukat. Most már üldözött vad módjára csak menekülni igyekeztek és a Svábhegyen ismét egy roppant heves és véres csetepaté kezdődött. Egyik csapatban volt Lotharingiai Károly fővezér is, akinek de Lamoll nevű istállóimesterét agyonlőtték és ő maga is életveszélyben forgott. Most már kifelé is el volt minden út zárva, a janicsárok kisebb csapatokra bomolva próbáltak menekülni, de talán egy sem jutott ki közülük a cirkumvalláció vonalán; a császáriak utolsó szál emberig levágták őket. Foglyokat nem is ejtettek. Az elesett janicsárok számát jó 500 főre becsülik, ezenkívül 18 zászló és egyéb zsákmány jutott a győztes keresztény seregek kezére.

A császáriaknak nem voltak súlyos veszteségeik. Legérzékenyebb veszteségük az volt, hogy a kiváló Mercy tábornok, akinek csapata a Városmajor mellett vívott igen véres harcot a janicsárokkal, súlyos fej sebet kapott, úgyhogy el kellett vinni a harctérrel. Még megérte a vár bevételét, de nemsokára, október 5-én meghalt.

Déli egy órakor Scherffenberg tábornok 12.000 főnyi erdélyi hadteste a pesti hídfőhöz érkezett. A császáriak jelentékeny pihent hadsereggel megerősödve most már még nagyobb bizalommal nézhettek az ostrom győzelmes befejezése elé. Szulejmán nagyvezér, miután a cirkumvallációba bétört janicsárjait tönkre verték, Érd felé vonult vissza csapataival.

A bétörő janicsárok leveretése és a nagyvezér csúfos visszavonulása fokozták a császári hadsereg harcikedvét és a vezérekben megérlelték azt a gondolatot, hogy minél előbb ki kell erőszakolni a döntést. Scherffenberg csapatainak megérkezése is sokat javított a helyzeten. A cirkumvalláció ugyanis eddig gyengén volt megszállva. Ha Szulejmán nem habozó, nem lassú elhatározású hadvezér, a külső sáncvonal áttörése nem került volna túlnagy megerőltetésébe. Most már a nagyvezér elkésett, valóban leghelyesebb volt visszavonulnia Érd felé. Hagyott hátra ugyan a Kamaraerdőnél egy nagyobb

különítményt, hogy Abdurrahmant és a várbelieket bátorítsa, de a keresztény sereget, amely tudatában volt saját erejének, többé nem nyugtalanította.

Augusztus 30-án érkezett meg Scherffenberg hadtestének még hátralevő része: a Csáky László parancsnoksága alatt harcoló magyar huszárok és hajdúcsapatok. Az erdélyi hadsereg megérkezése körülbelül eldöntötte Buda sorsát. Lotharingiai Károly fővezér olyan türelmetlenül várta Scherffenberg hadtestét, hogy egyik feljegyzés szerint 200, sőt 400 (Károlyi Árpád szerint 500) szekeret küldött eléje, hogy a gyalogos katonák ne túlságosan elfáradva érkezzenek Budára. A hadtest 5 kürasszir századból, 2 dragonyos századból, 2000 huszárból, 3 császári gyalogezredből és 200 magyar gyalogosból állott; az egész csapat 12.000 főre rúghatott. Ott voltak Scherffenberg hadtestében az osztrák örökös tartományok akkor már elismert, kipróbált lovas- és gyalogosezredei, köztük a 25-ös és 35-ös számú gyalogezredek.

Scherffenberg csapatai először Pesten ütöttek tanyát, hogy a várban levő törökök előtt tüntessenek, majd átvonultak a hídon Budára és az összes csapatok, az egy Serényi-ezred kivételével, mely Miksa Emánuelnél maradt, a cirkumvalláció északi részét szállták meg. Csáky magyar csapatai Óbudán, lent a Dunaparton foglaltak állást. Most már a katonasággal jól megrakott, valóban erős vonal védte a császári csapatokat a külső támadás ellen. Szeptember 2-án, a nagyroham napján Lotharingiai Károly serege még megerősödött 1095 főnyi svédvel, akiket a Szent Pál-völgyi cirkumvalláció őrizetére osztottak be. Közben az ostrom tovább haladt teljes erővel. Lotharingiai Károly, a nagy rohamra kiválóan bevált ostromművekkel készítette elő az esztergomi rondellát, a várnak legveszedelmesebb és legfontosabb pontját. Ezeket a munkálatokat, melyeket a hadtörténet hadászati szempontból elsőrendűeknek tart, nem részletezzük. Olyan műveket, hidakat, bevágásokat, emelvényeket készíttetett a fővezér, amelyek a roham sikeréhez nagymértékben hozzájárultak. Így a rondella előtti fedett útban hatalmas lépcsőt emeltetett, amelyen a rohamra induló katonák könnyen feljutottak az építmény tetejét befedő gerendázatra.

Augusztus 30-án a vezérek haditanácsra gyűltek össze. Arról volt szó, mitevők legyenek a várral, megérett-e a helyzet egy nagy általános rohamra, vagy sem? Nem volt közöttük egyetértés. Miksa Emánuel és Bádeni Lajos azt javasolták, hogy az erdélyi hadtest bevonulása folytán megerősödött csapatokkal támadják meg és verjék tönkre Szulejmán nagyvezért, s míg ez az ütközet lezajlik, erős csapatok tartózkodjanak az ostromművekben és az árkokban, hogy Abdurrahman basa a kitörést meg ne kísérelhesse. Egészen más volt Lotharingiai Károly álláspontja. Kifejtette a tanácskozáson, hogy Szulejmán nagyvezér egyáltalában nem veszélyes többé, a cirkumvalláció olyan erős, hogy a kívülről való támadást játszi könnyedséggel fel tudja

tartani, felesleges tehát Szulejmán megtámadása; ez csak a takarmányhiány miatt meglehetősen leromlott lovakat tenné ki felesleges, megerőltető munkának; rögtön meg kell kezdeni az általános támadást.

Másnap, augusztus 31-én a vezérek új tanácskozássra gyűltek össze. Most már az az egyhangú nézet alakult ki, hogy meg kell rohamozni a várat egyidőben délen, meg északon, s csak ha elesik, azután kell üldözőbe venni a nagyvezér seregét. Szeptember 1-én megérkezett Strattmann gróf, Lipót császár főminisztere, azzal a megbízatással, hogy a vezérek között meg egyezést teremtsen és siettesse a készülő nagy vállalkozás mielőbbi végrehajtását. Most már elsímultak a vezérek ellentétei s megkezdtek az előkészületeket a végső nagy s döntő rohamra.

V.

A nagy roham szeptember 2-án.

A nagy dráma utolsó, legizgalmasabb fejezetéhez érkeztünk. Az egész nyugati keresztény világ szeme Budára volt szegezve, az egész nyugateurópai közvélemény érezte, hogy olyan harc folyik, melynek kimenetele el fogja dönteni Közép-Európa és ugyanakkor a Habsburg-birodalom sorsát. Budától délre egész Temesvárig és Nándorfehérvárig nem volt a töröknek számottevő erődje. A Tiszántúl fontosabb városai: Szolnok, Szarvas, Arad már meghódoltak a múlt évi harcokban, Székesfehérvár Budával együtt esik el és egyszeriben kezébe kerül a császárnak a történeti Magyarország másfél évszázad óta megszállott része. Az optimisták abban reménykedtek, hogy megvalósul esetleg Marco d'Aviagno atya álma, a Konstantinápolyig terjedő nagy Habsburg-birodalom.

Augusztus 31-e és szeptember 1-e az előkészületekkel telt el. Mind a csapatok, mind a vezérek biztosra vették a végső győzelmet. A bajorok ismét elfogták Abdurrahman basának egy levelét, amelyben a kétségbeesés hangján kér a nagyvezértől sürgős segítséget, mert a várat megfogyatkozott és legyengült embereivel nem tudja tovább tartani.

Augusztus 27-én már minden elő volt készítve a végső nagy rohamra : a királyi palotát Miksa Emánuel ágyúí rommá lőtték, Lotharingiai Károly kitűnően működő tűzérsege hatalmas réseket vágott az északi falakon ; csak az esztergomi rondella és környéke ellen öt üteg szórta egyidőben lövedékeit. A Kis-Svábhegyről Gonzales, a spanyol tűzmester »messzehordó« ágyúival láncos golyókat röpített a várba. Lotharingiai Károly az esztergomi körbástya belső sarkánál aknát furatott, hogy a törökök gyanítható aknáját hatástalanná tegye ; befejeződött az ostromhíd, melyet a nagy rondellától az árkon keresztül a törökök cölöpsáncáig vontak. A hidat Lotharingiai Károly földdel takartatta el, hogy a törökök fel ne gyujthassák. Új logement készült ugyanezen a helyen 10 lövész számára, majd az esztergomi rondellától két sappét vontak, végre augusztus 31-én éjjel még egy új logement-t készítettek az ellenséges cölöpsánc közvetlen közelségében. Ezek a munkálatok voltak a nagyroham közvetlen előzményei s ezzel be is fejeződött a közel két hónapja tartó, hősies kitartással végzett előkészítés. A kisebb munkákat : a sappe kibővítését, a lajtorják előkészítését, a török ágyúk leszerelését utolsó napra hagyták.

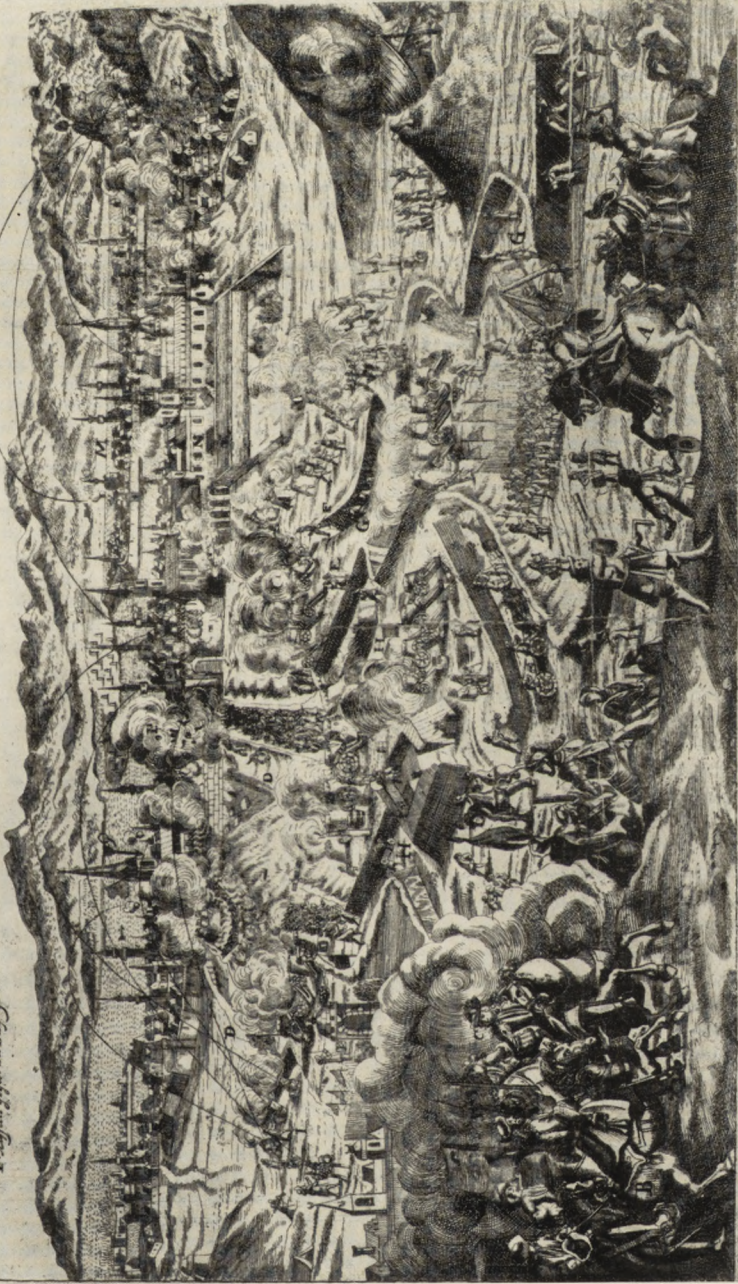
Ausführlicher Bericht / wie und welcher Gestalten die Königl. Haupt- Stadt Wien in Ungarn von denen Kaiserlichen und Alliirten belagert und ange- griffen worden.

A. Von Churfürst. Friedrich von Bayern.
B. Der Herr von Leiningen.
C. Der Herr von Salm.
D. Der Herr von Ostein.
E. Der Herr von Hagen.
F. Der Herr von Bock.

G. Der Herr von Leiningen.
H. Der Herr von Salm.
I. Der Herr von Ostein.
K. Der Herr von Hagen.
L. Der Herr von Bock.

M. Der Herr von Leiningen.
N. Der Herr von Salm.
O. Der Herr von Ostein.
P. Der Herr von Hagen.
Q. Der Herr von Bock.

R. Der Herr von Leiningen.
S. Der Herr von Salm.
T. Der Herr von Ostein.
U. Der Herr von Hagen.
V. Der Herr von Bock.

Az ostrom a Kis Svábhegy aljáról nézve.
(1686-ból való rézmetszet.)

A diszpozíciók.

Az újkor egyik legnagyobb haditényye szinte iskolás példája a tervszerűségnek, az átgondoltságnak, a hadvezéri előrelátásnak. A nagyrohamnál bebizonyult, hogy Lotharingiai Károlynak minden elgondolása helyes volt. A lépcsők, a sappék, az összekötő hidak a nagyrondelta tetején, mind kitűnően beváltak. Közvetlen az ostrom előtt való nap készültek el a hadvezérek a diszpozíciókkal a következőképen:

Az északi oldal megrohanására három rohamoszlopot állítottak a vár előkészített részének három pontján. A jobboldali rohamoszlopnak az esztergomi körbástyától délre, a Vérmező felől kellett behatolni a réseken. Lotharingiai Károly fővezér ezen a részen még nem kísérelt meg rohamot; csak augusztus hónap második felében kezdte meg a falak törését. A hadvezér teljesen igazolódott: a Vérmező felőli falak ostromra való előkészítése nélkül a nagyroham aligha járt volna sikerrel. A középső rohamoszlop azt a feladatot kapta, hogy másszon fel az esztergomi körbástya említett lépcsőjén és a rondella befedett részein támadjon. A harmadik rohamoszlop parancsa úgy szólt, hogy a körbástyától balra, az árok fedett részén hatoljon át a második fal résein. A jobboldali rohamoszlop vezetésével gróf Oettingen ezredes és Malovitz alezredes bízta meg; a nagyrondelta ellen indított és a baloldali oszlopot Spinola ezredes parancsnoksága alá helyezték. Ezt a csapatot különben két részre osztották: az egyik rész vezényletét d'Asti alezredesre, a másikat Fürstenberg gróf alezredesre bízta.

A terv az volt, hogy a Bécsikapu felőli oldalon a brandenburgiak cseletámadást rendeznek, oly módon, hogy 600 ember felkapaszkodik a falakra, hogy odavonja az ellenségnek mennél nagyobb erejét. A rohamoszlopok 2200 embert tettek ki s mögéjük a fővezér körülbelül ugyanilyen erősségű tartalékcsoportot rendelt, Souches és Dieppenthal tábornokok parancsnoksága alatt. Vagy 1000 huszárt és dragonyost szállítottak le a lóról és osztották be őket a rohamozó gyalogság közé. Egykori feljegyzések a dragonyosokkal kapcsolatban fontos hadtörténeti mozzanatról emlékeznek meg: ezek a gyalogosított dragonyosok használták először Vaubannak, a várak nagymesterének korszakos találmányát, a máig meglevő szuronyos puskát. Vauban találmányának nagy előnye az, hogy két fegyvert egyesít magában; a lö- és szúrófegyvert, a puskát és a dárdát, ami a harcoló katonára nézve igen nagy teherkönnyítést jelent. Mint maga Lotharingiai Károly jelentette a nagyválasztónak, a diszpozíciók elkészítésében résztvett a kitűnő Schöning tábornok, a brandenburgi csapatok parancsnoka is.

Miksa Emánuel 3000 főben állapította meg a rohamozó csapatok létszámát: 1500 főnyi volt a tartalék, 900 embert osztottak be az első rohamoszlopba, 600-at tartottak fenn a rohamoszlop esetleges megerősítésére. Ezt a 600 embert Fürstenberg ezredes vezette, az egész támadó csapat parancsnoka de la Verne tábornok volt.

A szeptember 2-i nagyrohamot ugyanúgy, mint a világháború nagy hadiakcióját, a vihar előtti csend és nyugalom előzte meg. A diszpozíciókat betűszerint, legnagyobb rendben és nyugalomban hajtották végre.

Mennyi volt a rohamban résztvevő magyarok száma? Ezt megállapítani pontosan csaknem lehetetlenség. Az Ordre de Bataille nem emlékszik meg külön magyar csapatokról, de más feljegyzések arról tanuskodnak, hogy a magyarok közül sokan önként jelentkeztek, hogy mint kombattánsok legyenek résztvevői és tanúi a nagy napnak, amelyen országuk fővárosa felszabadul az idegen uralom alól. Az önként jelentkező hajdúkat Eörményessy Fiáth János vezette, de a vezérek ezenkívül osztottak be magyarokat a különböző rohamoszlopokba is.

A csapatok szeptember 2-án, mielőtt megvirradt volna, a legnagyobb csendben helyezkedtek el a közeledőárkokban és a futóárkokban és az elhelyezkedés kitűnően sikerült: a törökök az előkészületekről semmit sem sejtettek. A vezérek, hogy Abdurrahman basa ne számítson rohamra, azt a hírt terjesztették, hogy a sereg zöme a nagyvezér ellen megy és ennek az elhitése végett a cirkumvalláció körül a legszigorúbb készenléletet tartották. A nagyroham napját először szeptember 1-re tűzték ki, de Miksa Emánuel az egy nappal való elhalasztást kérte. A bajor választónak, mialatt a diszpozíciók készültek, az az ötlete támadt, hogy előretolja a palota keleti oldalán levő logement-t, ami nagymértékben megkönnyítette volna a roham sikerét. De a kísérletet kudarc sújtotta. A törökök az épület romjain a kőrakások segítségével olyan jól eltorlaszolták s védték magukat, hogy az ostromlók egy tapodtat sem jutottak előre. Miksa Emánuel és Bádeni Lajos mégis a legvérmesebb reményekkel voltak eltelve, amit az mutat, hogy a közben Buda alá érkező Strattmann főminiszternek azt az indítványát, hogy mondjanak le a királyi palota ostromáról, megrökönyödve utasították vissza. A várat ők már rommá lőtték, ők maguk akarták elfoglalni Budát, hogy az övéké legyen a dicsőség.

Szeptember 1-e éjszakáját a csapatok a legszigorúbb készenléletben töltötték. Károly herceg a délutáni órákat tartotta a roham véghezvitelére a legelkalmasabbnak, abban a hiszemben, hogy a nagyvezér esetleges támadó szándékát napközben fogja végrehajtani. Eddigi viselkedéséből ugyan nem látszott valószínűnek s délután 3 óráig támadó szándékának semmi nyomát sem vették észre. Hogy Abdurrahman basa figyelmét még jobban eltérítsék a készülő megrohanásról, néhány ezred azt a parancsot kapta, hogy lépják át a cirkumvalláció vonalát s tegyenek úgy, mintha meg akarnák támadnia nagyvezérnek a Kamaraerdő mögött és Budafok táján tanyázó előcsapatát. E közben 41 ágyú törte-zúzta a falakat, úgy az északi, mint a déli oldalon. Abdurrahman mégis rosszat sejtett: a korareggeli órákban az esztergomi rondellánál aknát robbantott, hatásukat azonban teljesen semlegesítette Lotharingiai Károlynak óvatosságából készült ellenaknája, amelyről az imént megemlékeztünk.

A roham.

A sereg égett a harcivágytól ; az erő és a fölény tudata, a fanatizmusig fokozódott lelkesedés, a keresztény misszió hite megacélozták az idegeket és az izmokat. Az időjárás is kedvezett : szeptember 2-án az ostromlókra csodaszép, derült nap virradt. Délután öt órakor dördült el a Kis-Svábhegyen a rohamot jelző hat ágyúlövés, mire rögtön megindultak a csapatok.

Mindahárom rohamcsapat támadása olyan lendülettel, olyan fizikai erőfeszítéssel ment végbe, amelyhez hasonlóval csak a hadtörténet nagy, döntő jelentőségű csatáiban találkozunk. Ehhez hasonló lehetett Hunyadi János magyarjainak Nándorfehérvár ostrománál Mohamed szultán csapatai ellen intézett rohama. A középső rohamcsapat az esztergomi rondella falánál levő lépcsőn gyorsan felmászott az építményre és a tetőn levő hidakon egy-kettőre átjutott a rondella mögött levő cölöpsáncokig. A rohamcsapat élén az önként jelentkező hajdúk haladtak Eörményessy Fiáth János vezetésével s ők voltak az elsők a törökök cölöpsáncai mögött. A janicsárok ide összpontosították minden erejüket és iszonyú puskatűzzel fogadták őket. Elesett az első rohamcsapatból d'Asti Mihály alezredes, Lotharingiai Károly egyik legvitézebb és legkitűnőbb katonája. A baloldali rohamcsapat is egy-kettőre átkelt a betöltött árkokon, de szintén nagy ellenállásra talált. Ekkor jelentek meg Pálffy Ferenc gyalogosított huszárai és a középső rohamoszloppal egyesülve, a harmadik fal mögé szorították az ellenséget. Remekül verekedtek e közben a jobboldalon Oettingen emberei is. Villámgyorsan áttörtek a réseken és egy rendkívül heves kézitusa után átszorították az ellenséget a harmadik fal mögé. Most már mindahárom rohamcsapat egy vonalban egyesült. Szerencsájük volt a csapatoknak a falak mögötti cölöpsáncok tökéletlensége. A támadók egy-kettőre áthatoltak rajtuk.

Spinola és Oettingen most újabb rohamra vezényelték a mai helyőrségi templom és a törökök cölöpsáncai között összegyűlt katonákat, a janicsárok azonban ellenálltak : iszonyú közápor, puskatűz fogadta a rohamozókat, minden fegyver működött, amelyeket már az előbbi rohamokból ismerünk. A helyőrségi templom előtti téren esett el d'Asti mellett a másik legbátrabb és legkitűnőbb csapatvezető, Spinola Domenico ezredes. Közben benyomultak a brandenburgiak is, akik, mint említettük, azt a feladatot kapták, hogy a Bécsikapu felől cseltámadást hajtsanak végre. A legtöbb hadtörténet megállapítása szerint a csata sorsát a brandenburgiak benyomulása döntötte el. Hogy miként törték át a brandenburgiak a falakat, a részleteket nem tudjuk. Itt is úgy vagyunk, mint a hadtörténet több nagy eseményével. A világháború nagy fegyvertényeit is rendkívül nehéz rekonstruálnunk az ellentmondó és zavaros jelentések miatt. Minden nagy fegyverténynél csak egyet tudunk egészen határozottan és biztosan, az eredményt : azt, hogy kik a győzők és kik a legyőzöttek és mennyi az

emberben és hadianyagban való veszteség. Buda ostrománál is így vagyunk. Nincs két forrás, amely a nagy roham részleteit teljesen megegyező módon adná elő. A brandenburgiak szintén rettentő erőfeszítéssel átnyomultak a réseken, átmásztak a törökök cölöpsáncain és kevéssel a másik három rohamoszlop benyomulása után, ők is bent voltak a várban. A cseltámadás, amellyel Schöning tábornok meg volt bízva, ellenállhatatlan erejű, hatalmas lendületű, igazi és eredményes támadássá változott.

A janicsárok most már a császáriak, a magyarok, a brandenburgiak egyesült csapataival állottak szemben és vissza akartak vonulni a mai Ferdinánd-kaszárnya és a Werbőczy-utca közé eső coupure-jeik mögé. Attól a pillanattól fogva azonban, hogy meghátráltak, a császári csapatok kezében volt a végső, csaknem biztos győzelem. Ha egy csapat átesik a legnagyobb akadályon s észreveszi, hogy ellenfele hátrál, győzelemittassá lesz és nem ismer többé akadályt.

A világ egyik legfegyelmезettebb katonáinak, a janicsároknak ellenálló ereje egyszerre megtört, a fegyelem felbomlott, a házak romjai közé és a pincébe menekültek Abdurrahman basa hónapokon át, hősiesen kitartó harcedzett csapatai. A keresztény csapatok nem ismertek irgalmat. Nem kegyelmeztek meg keresztény módon a lábaik alatt fetregő, életéért esdő ellenségnek, könyörtelenül megölték mindenkit, nőket, gyermekeket, sebesülteket, aggokat. A győzelemittasság, az elfojtott düh, a keserűség most elemi erővel tört elő.

Abdurrahman basa, midőn janicsárjainak zöme teljesen demoralizálva a várpalota felé hátrált, összegyűjtött egy kisebb, a páni félelemtől még meg nem fertőzött csapatot. A basa nem gondolt menekülésre. Férfias elszántsággal szavának állt: amit leveleiben többször ígért, hogy magát meg nem adja és a gondjaira bízott várat utolsó csepp véréig védi, megtette. Az ősz szakállú vezér kis csapatával, amely az utolsó pillanatig kitartott mellette, bátran szembeszállt a rárohanó brandenburgiakkal és karddal kezében esett el.

Lotharingiai Károly fővezér a nagyrondella tetejéről figyelte csapatainak mozdulatait és amikor látta, hogy a janicsárok megfutamodnak, Croy hercegnek parancsot adott az elfoglalt várrészek megszállására. Croy elfoglalta az összes kapukat, megszállta az összes bejáratokat, birtokba ejtett minden fontosabb pontot, majd a mai Dísz-tér felé haladó diadalittas katonákat harci rendbe állította, hogy megrohamozzák a királyi palotát.

Sokkal nehezebben haladt előre a roham a vár déli részén, Miksa Emánuel csapatainál. A feladat kissé nehezebb volt: egy épületromot kellett bevenni, amely tele volt törmelékkel s egyéb akadályokkal s az ellenség sokkal könnyebben megvédhetett minden talpalatnyi teret, mint odafent. Miksa Emánuel és Bádeni Lajos, akik azt remélték, hogy az övéké lesz

Budavár elfoglalásának a babérja, nagyon csalódtak. Az eddigi vállalkozásaikban valóban nagyobb sikereket értek el, mint Károly herceg, akinek aknáí rendszerint felmondták a szolgálatot, de a nagy napon ő csikarta ki a végső győzelmet.

Miksa Emánuel rohamcsapatai a nagy falon akadály nélkül átjutottak, de Izmail basa bent a rommálőtt épületben visszavert minden támadást. Újabb csapatok indultak rohamra, köztük Pálffy Miklósnak, a későbbi nádornak csapata, ámde a védők kitartottak és a támadók véres veszteségei közben utasítottak vissza minden támadást. Miksa Emánuel és Bádeni Lajos ott állottak a falnál életveszélyes helyzetben. Egykori feljegyzés szerint szinte csodával határos, hogy a két vezér élteben maradt; nem kímélték sem a maguk, sem katonáik életét; már a tartalékokat is bedobták. Igazi ádáz harc dúlt. Ismét szerepelnek a rettegett puskaaporos zsákok, meg kellett verekedni minden talpalatnyi helyért. Már közelgett az este, de Miksa Emánuel rohamcsapatai még mindig nem értek el sikert. Ekkor tudták meg, hogy Lotharingiai Károly serege elfoglalta a vár többi részét és Croy herceg már ott áll rohamrakészen a Szent György-téren, a várpalota északi falai előtt. Ez a hír leírhatatlan lelkesedéssel töltötte el a bajorokat és a császáriakat s erejüket, bátorságukat megsokszorozta. Új rohamra indultak és haláltmegvető erőfeszítéssel Pechmann Günther Márton bajor alezredes jutott fel elsőnek hetvenedmagával az épületrom csúcsára.

Egy sereg török — néhány ezer ember — szorult a királyi palota Szent György-térre eső udvarába, részint katonák, de jelentékeny részben polgári egyének, asszonyok, gyermekek. Nem akartak tovább harcolni, fehér kendőket lobogtattak és kegyelemért esdekeltek. A kor barbár szokása az volt és az európai kultúrált népek sem kivételek, hogy a foglyokkal kegyetlenkedtek. Ez a kor különben az európai emberiségnek talán a legbarbárabb, legkegyetlenebb kora; az emberi élet egyáltalában nem számított. A török rendszerint lemészárolta a foglyokat vagy rabszolgáknak adta el őket. A bajor választó kérdést intézett Lotharingiai Károlyhoz, hogy a magukat megadó törökökkel mit tegyen. Lotharingiai Károly ő reá bízta a török sorsát s állítólag ekkor lépett közbe az ott levő Strattmann kancellár, aki a keresztény irgalom gyakorlását ajánlotta a bajor választó figyelmébe. Azt mondotta, hogy a foglyoknak barbár módon való legyilkolása nem illik keresztény sereghez, különösen akkor, amikor olyan ellenségről van szó, amely nem tett mást, mint kötelességét végsőkig teljesítette. Van egy feljegyzés arról, hogy Lotharingiai Károly nem engedte meg Croy hercegnek, hogy a várpalota udvarába menekült törökökkel kegyetlenkedjenek.

A bajorok és a császáriak dühből és túlbuzgalomból tovább lövöldöztek a törökökre még akkor is, amikor már azok meg akarták adni magukat, mire azok elkeseredésükben viszonozták a tüzelést. Miksa Emánuel, hogy a felesleges öldöklésnek véget vessen, először gróf Serényivel tárgyalt, majd

Du Heront és de la Vernet bízta meg azzal, hogy a várudvarba szorult törökökkel kezdjék meg a tárgyalást. Du Heron végre hosszabb tárgyalás után megegyezett velük, azzal a feltétellel, hogy leteszik a fegyvert. A foglyokat Miksa Emánuel parancsára egyik mecsetben helyezték el, a rommá lőtt királyi palotát Carmillon bajor kapitány szállta meg. Egyik egykorú írás szerint a katonák itt is legyilkolták volna az összes törököket, ha a bajor választó szigorúan meg nem parancsolta volna, hogy a foglyoknak bántódásuk ne legyen. Meg lehet állapítani, hogy a körülbelül hatezernyi török fogoly a vezérek lovagiasságának s keresztényi érzületének köszönhetette életét.

Buda vára az esti órákban a győztes keresztény seregek kezére jutott és a török birodalom elveszítette egyik legfontosabb várát, melyet gyakran neveztek ebben a korban a konstantinápoly—jeruzsálemi út bejáratának. Az egész várat a hetvenöt napig tartó ostrom alatt nem lőtték teljesen rommá, hiszen a vezérek csak kiválasztottak északon és délen egy-egy szakaszt, azt készítették elő a rohamra, a várban levő épületek jelentékeny része épségben maradt. A vezérek azonban három napig tartó szabadrablást engedtek csapataiknak. Elképzelhetjük, ha ennek a kornak barbár harci szokásait ismerjük, azt szörnyű rombolást, pusztítást, rablást, amit a csapatok véghez vittek a prédául elibük dobott várban. A hadviselés ebben a korban szörnyű barbár, kegyetlen. Nem sokkal Buda elfoglalása előtt XIV. Lajos csapatai Heidelberg várost úgy feldúlták, hogy a mint mondani szokták, a városban kő kövön nem maradt. Hajdú, vallon, tatár katona közt ebben a tekintetben alig volt különbség.

A várost a császáriak, a brandenburgiak, a hajdúk fosztogatni, dúlni kezdték s közben valahol tűz támadt. Hogyan, azt nem tudni, de lehet, hogy a katonák gyújtották fel győzelmi mámorukban, lehet hogy a lövöldözés közben tűz támadt. A vár házaiban sok éghető és könnyen tüzet fogó hadianyag volt felhalmozva. Buda szeptember 3-án valóságos tűztenger, oly rettentő füst borította, hogy a győzelmi Te Deumot meg sem lehetett tartani, hanem le kellett vonulni a győzelmes tábornokoknak Miksa Emánuel sátrába. A tűzvész csak szeptember 4-én csillapodott valamennyire. A város, Magyarországnak sokáig fővárosa, amely a tatárjárás után IV. Béla királynak köszönhetette létét, amely Nagy Lajos és Zsigmond alatt már fényes, európai-hírű főváros, amelyet később Mátyás alatt idegen utazók, mint Európa egyik legszebb városát emlegettek, mint üszkös romhalmaz került a győzők kezébe. A legdúsabb zsákmányt a brandenburgiak, a császáriak és a magyarok ejtették, a bajoroknak, kik sokáig el voltak foglalva a palota elfoglalásával, már csak maradék jutott.

Amikor a tábornokok szeptember 3-án szemlét tartottak, rettentő látvány tárult szemeik elé: szanaszét holttestek, égő üszkők, mindenütt rom, szenny, rettentő bűz. Az egykori Nagyboldogasszony-templomot kivéve, az egész vár elhamvadt.

A foglyok számát hatezer főre becsülték ; közöttük volt a janicsárok agája, sok nő és gyermek. Izmail pasa sorsáról, aki a királyi várat oly hősiessen védte, egykorú kútfőink nem emlékeznek meg.

A hálaadó istentiszteletet nagy pompával szeptember 3-án tartották meg. A velencei Grimani a következőképpen emlékezik meg róla :

»A Te Deum, mely a választó fejedelem táborában Lotharingiai herceg és az egész hadseregnek jelenlétében énekeltetett el, ünnepélyes volt : az öltözetek pompája, a tábor és a város valamennyi lövegeinek tüzelése s az aknák zaja által, melyeket a bajor körülférési vonalon robbantottak fel.«

Szulejmán nagyvezér az esti órákban megjelent a Kamaraerdő mögött, majd egy nagyobb lovascapatot küldött le, a kelenföldi síkságra. Fogadására Lotharingiai Károly rögtön megtette a készüléteket, de az Érd felé vonult vissza, majd a székesfehérvári őrség megerősítésére hátra hagyva vagy 1500 főnyi csapatot, Eszék felé vette útját.

A fővezérek szeptember 5-én, amikor a tűzvész megszűnt és a romokat, holttesteket eltakarították, báró Beck vezérőrnagyot nevezték ki Buda katonai parancsnokává és 4000 embert adtak melléje. Pest várost gróf Koháry István magyar vicegenerális szállta meg 2000 emberrel. A vezérek öröme szinte leírhatatlan volt. Megelégedés, lelkesedés árad a levelekből, melyben a diadalt a császárral, a pápával, a brandenburgi nagy választóval és a haditanács elnökével, Bádeni Hermann örgróffal tudatják. A délen küzdő Vecchi ezredes áradozó levelet írt rögtön Bádeni Hermannnak, amelyben természetesen a bajor választó fejedelem dicsőségét zengi. Strattmann gróf főkancellár, a brandenburgi nagyválasztóhoz írott nagy levélben megemlékezik a brandenburgiak nagyszerű teljesítményéről és kiemeli főleg Schönig tábornok érdemeit és kiválóságát. »A történet évlapjai« — írja többek között Strattmann — Fenségednek ezt az érdemét inter merita eminentia in rempublicam Christianam teljesített érdemei között fogják méltatni.« Marco d'Aviano atya, aki elejétől végig jelen volt az ostromnál és hol a vezéreket biztatta, hol a rohamozó katonákat lelkesítette, rögtön a roham győzelmes befejezése után levelet írt a császárhoz, amely így hangzik :

»Dicsértessék Isten és Mária! Budát rohammal bevettük! A részleteket még megtudja Felséged. Istennek igazi csodája. Nem hiszem, hogy a mieink közül százan elestek. Sietve írok . . .«

Richards angol mérnök, ki szintén jelen volt az ostromnál, többek között azt jegyzi fel naplójában, hogy »a vérfürdő kisebb volt, mint sejtjük, ámbár a csata első hevében nőket és gyermekeket is megöltek. Mégis több pardont adtak, mint a németek keményszívúsége mellett az ilyen esetekben szokásos volt, különösen azokon a helyeken, amelyeket rohammal vettek be.« Rendkívül érdekesek és megkapóak Grimani olasz önkéntesnek, Coraron velencei követ unokaöccsének szintén a helyszínről Bécsbe és Velencébe küldött jelentései. Ő Lotharingiai Károly hadseregében harcolt és termé-

szetesen a herceget dicsőíti. »Buda a császáré — írja szeptember 2-án az esti órákban — Isten megáldotta az ő ügyét; dicséret és elismerés illeti a mi legyőzhetetlen hercegünket. Bölcsesége és nagyszívűsége századunk hőségé avatják és méltán megilleti őt az általános tisztelet és nagyrabecsülés. Egy erőteljes rohammal sikerült a várost fegyver erejével elfoglalnunk. A törökök minden oldalról megtámadtatva, csak gyenge ellenállást tudtak kifejteni és nem a makacssághoz hasonló bátorság volt az, amit a hatalom legyőzött. Néhányszor előnyös állásokban erős ellenállást fejtettek ki és végre a váracs lön menedékhelyük. Ott ezernél többen, élénk önvédelem után fehér zászlót kitűzve megadták magukat, de csak későn, mert a választófejedelem nem egyezett belé. Nekünk igen kevés halottunk van, de a töröknek sok; rendkívül nagy a foglyok száma, gazdag volt a zsákmány, a város ég...«

Rendkívül jellemzők a helyzetre Grimani következő sorai is, amelyet szeptember 3-án intézett nagybátyjához a velencei követhoz, szintén a helyszínről: »... a város még mindig ég. A megöltek számát 1500-ra, a foglyokét 2500-ra teszik (sokkal több volt!). Számtalan ágyút foglaltunk el. A basa meghalt, a janicsárok agája él és a herceg hatalmában van. A budai vár fegyvert forgató legénységének számát 1500 főre becsülik... A dicsőség Lotharingiai Károly hercegé. Az ellenség menekül.«

Cornaro a következő napokban azt jelentette a velencei dogénak, hogy a császári sereg már útra készen áll és megindul az északi híd ellen. Mindössze négy napi előkészületre van csak szükség. A sereg — írja többek között Cornaro — 24.000 lovasból, 12.000 gyalogosból áll. Grimani szeptember 4-én újabb jelentést küld nagybátyjának Cornaro követnek, amelyben megkapóan, elevenen írja le a rohamot, melynek részvevője volt. 6000 gyalogos, 700 gyalogosított lovas vett részt a vár északi sarka ellen intézett rohamban (ami megegyezik a hivatalos számokkal) és a törökök legfőbb fegyverei: a kövek, nyilak, aknák. Megállapítja Grimani az ostromlottaknak bizonyos határozatlanságát is. Grimani is 400 főben állapítja meg a keresztény csapatok összes veszteségeinek számát. Külön megemlékszik ismét Lotharingiai Károly fővezéréről. »Az ő szava és jelenléte öntött lelket a csapatokba« — írja. Az elfoglalást Istennek lehet köszönni és a német erőnek. Nem feledkezik meg Grimani a másik fővezéréről, Miksa Emánuel fejedelemről sem. A választó fejedelem — írja többek között — nagy fejedelemnek mutatta magát. Grimani nem is túloz, Miksa Emánuel megközelítőleg sem volt ugyan olyan hadvezér, mint vezértársa, Lotharingiai Károly, de bátorságával, lélekjelenlétével, lelkesedésével, kötelességtudásával ő maga szolgáltatta a csapatoknak az utánzásraméltó példát.

Egykori források megemlékeznek arról, hogy egy sereg zsidó és rác az utolsó pillanatban lerohant a Dunaparra, hogy életét és vagyonát megmentse. Ezeket a hajdúk a vizivárosi rondellánál meglepték, valamennyiüket levágták, vagyonukat zsákmányul ejtették. A zsidók a török uralom alatt

Budán kereskedelemmel foglalkoztak, igen jól ment a soruk, vagyont gyűjtöttek és a török megszállásra nem igen lehetett panaszuk. Vallásukban a török nem igen háborgatta őket; ebből magyarázható, hogy a törökökkel együtt harcoltak az összes rohamoknál, buzgón résztvettek az erődítési munkálatokban. A vár bevételekor 500 zsidót találtak a foglyul ejtett törökök között és nekik sem esett bántódásuk.

A győztes keresztény csapatok rengeteg értéktárgynak és egyéb zsákmánynak jutottak birtokába. Arany- és ezüstnemű nem volt sok, de annál több ruhát és szőnyeget találtak; fel volt halmozva ezenkívül a várban rengeteg hadianyag. Több mint 200 ágyút, 182 öregágyút (Carthauen), 24 mozsarat, 8 tarackot, 1 petárdát zsákmányoltak a győztes csapatok. Találtak ezenkívül 100 métermázsa puskaport, 500 mázsa öntetlen ólmot, rengeteg rezet és 10 mázsa ként. El volt látva ezenkívül a vár még körülbelül két hónapra való élelmiszerral is.

A törökök vesztesége emberanyagban rendkívül nagy volt, jóval nagyobb, mint a keresztényeké. A halottak számát az egykorú kútfők s jelentések alapján 3000-re lehet tenni, a foglyokét 4—5000-re, de ezek közül csak 2000 volt a harcképes katona, a többi asszony volt és gyermek. Az ostromlók vesztesége szinte meglepően kevés, ami annak a bizonyítéka, hogy a roham rettentő erővel és gyorsasággal zajlott le és az ellenség északon gyorsan meghátrált. Északon, Lotharingiai Károlynál a halottak számát 50-ben, délen 200-ban állapították meg. De viszont kiváló és súlyos személyiségek veszttek el, mint Spinola márki, d'Asti alezredes. A súlyos sebesültek között gróf Magni és gróf Tattenbach a legkiválóbb személyiségek.

Műkincsek, képzőművészeti ritkaságok és ehhez hasonlók után a győztes csapatok hasztalan kutattak. Mátyás egykori palotája valamikor tele volt műkincsekkel, szobrokkal, festményekkel, ezekből hírmondó sem maradt. A szunnita mohamedánok gyűlölték a képzőművészeteket és minden képet, szobrot vandálok módjára elpusztítottak. Mátyás világhírű könyvtárát már 1541 előtt elherdálták, ellopkodták a Dobzse László és II. Lajos udvarában megfordult tudósok. A Corvinák közül egy csomó Konstantinápolyba került. Gróf Marsigli Ferdinánd kiadta ezredének a parancsot, hogy jelöljék meg és jelentsék neki azokat a helyeket, ahol könyveket és kéziratokat találnak. De azokonkívül, amelyeket ő mentett meg szeptember 3-án a lángoknál, nem igen találtak. Rabatta tábornok 1686. szeptember 29-én mindössze 271 darab könyvet küldött Bécsbe a császári könyvtárba.

A győzelem hatása.

Buda bevételének hatása rendkívül nagy volt s egész Nyugat-Európát lázba hozta. Lipót császár azonnal elrendelte, hogy egész Magyarországon hálaadó istentiszteleteket tartsanak s örömmünnepeket tartottak

mindenfelé: Németországban, Olaszországban, Milánóban, Brüsszelben, Münchenben, sőt még a protestáns Londonban is.

XI. Ince pápa a nagy vállalkozást, amely az ő bőséges anyagi támogatása nélkül nem jött volna létre, mindvégig feszült figyelemmel kísérte. Buonvisi bíbornok értesítette őt az ostromnak minden mozzanatáról, nem titkolva előtte a vezérek egyenetlenkedéseit és civódásait sem s ismertette vele több ízben az ostrom emberfeletti nehézségeit. Augusztus közepén a pápa jegyzékben tudatta a bécsi udavarral, hogy Buda bevételét türelmetlenül várja. XI. Incének szinte csodás jós sejtelmei voltak; megérezte, hogy el fog esni Buda, melynek felszabadítása életének egyik legfőbb célja volt. Néhány nappal a vár eleste előtt huszonhét főpapot nevezett ki bíbornokká s a konzisztórium végeztével, amikor az új bíbornokok köszönetüket tolmácsolták, így szólott hozzájuk: »ne kinevezésteken, hanem a kereszténység dicsőségének gyarapodásán örvendezetek«. A pápa e kijelentését Buda visszafoglalására értette, ami néhány nap múlva bekövetkezett.

Miksa Emánuel bajor fejedelem az elsőnek értesítette XI. Incét a nagy sikerről, de Sangre kamarásával, aki az ostromnál jelen volt. Lipót császár Thun Zsigmond grófot indította azonnal útnak az örömhírrrel Rómába. A Vatikán öröme szinte leírhatatlan volt. A pápa elrendelte, hogy Szent István magyar király ünnepét ezentúl az egész katolikus világnak meg kell ünnepelnie.

Nyugat-Európában mindenütt tudták, hogy a korszakos nagy haditény elsősorban XI. Ince érdeme és fáradhatatlan nunciusáé, Buonvisié. II. Jakab angol király, mikor az örömhírről értesült, kijelentette, hogy XI. Ince pápa szabadította fel Budát és ő a legnagyobb pápák egyike. Votta atya, Sobieski János lengyel király Pruth melletti táborából Buonvisi bíbornoknak többek között ezeket írta: »Buda elfoglalása Eminenciád bölcs tanácsának és hathatós ösztönzésének köszönhető és az Ég, mely az esemény érdemében és dicsőségében Eminenciádnak oly nagy osztályrészt juttatott, Eminenciádat még abban a boldogságban is fogja részesíteni, hogy a töröknek egész Európából való kiűzésében közreműködhessek.«

XI. Ince pápa Buda elfoglalását nem tekintette végcélnek, hanem csak a nagy cél eléréséhez első lépésnek. Az ő nagy elgondolása az volt, hogy a törököt ki kell űzni Európából és a kereszténység kardját viselő császár országának határait le kell vinni a Boszporus szorosig. A pápa kívánsága az volt még, hogy elsősorban biztosítani kell Buda birtokát a győzőknek és fel kell építeni a várat, hogy az esetleges új török támadásnak ellenállhasson. Már eddig is milliókat áldozott a török elleni hadjáratok céljaira, most 100.000 forintot küldött Buda erősségeinek felépítésére. Rosenberg gróf kamarai elnök azonban ezt a pénzt a pápa nem kis felháborodására egyéb célokra költötte.

Kik voltak az elsők a várban?

Lehetetlenség az egykorú kútfők és jelentések alapján, pontosan megállapítani azoknak a magyaroknak a számát, akik az ország egykori fővárosának visszafoglalásában résztvettek. A kutatók megállapításai nem egységesek. Röder, kiváló német vezérkari tiszt, aki Lajos őrgróf hadjáratainak történetét megírta és a Buda visszafoglalására vonatkozó jelentések egész anyagát feldolgozta, az ostromban résztvevő magyarok számát 12.000 főre becsüli. Károlyi Árpád szerint 20.000 főnyi magyar vett részt a küzdelemben és az azóta megjelent részletkimutatások szintén ennyire teszik a Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel seregeiben küzdő magyarok számát. Ha csak 12.000-en voltak a magyarok, ez is elég szép szám. Ugyanakkor minden jelentés egyhangúlag megállapítja azt, hogy valamennyien kitűnő katonák voltak, páratlan odaadással és vitézséggel harcoltak és kivívták osztrák, bajor és brandenburgi bajtársaik csodálatát és elismerését. A magyar hajdúk először a vizivárosi véres csatában mutatták meg rettenthetetlen bátorságukat, Petneházy csodás hősiességgel küzdött a janicsárok ellen augusztus 14-én. A hajdúk és huszárok ugyanúgy, mint a brandenburgiak, a nagy ostromló seregnek elitcsapatait alkották. A Városmajor melletti két csatában, amikor a betörő janicsárokat kellett visszaverni, a huszárok szereztek dicsőséget a magyar névnek. A magyarok részvételét Némethy Lajos 1886-ban megjelent részletkutatásai alapján ismertetjük, melyeket már Károlyi Árpád is felhasználott annak idején nagy művének megírásánál.

Végleg eldöntöttnek lehet tekinteni Eörményesi Fiáth János szerepét. Eörményesi Fiáth János kezdetben, mint a győri gyalogság kapitánya vett részt az ostromban, közben őrnagyi rangra emelkedett s egész idő alatt mint a győri hajdúság parancsnoka működött. Ennek a bizonyítására a legfontosabb forrás Esterházy Pál herceg nádornak az a levele, melyet az uralkodóhoz Fiáth János érdekében intézett. A nádor elmondja a levélben, hogy Eörményesi Fiáth János, az erdélyi udvari kancellária tanácsnoka a török hadjáratokban mint kapitány, később mint az egész győri generalatushoz tartozó gyalogság parancsnoka, 600 főnyi gyalogságával a közeledő-árkokban helyezkedett el Budavár bevételének napján. Másnap, mikor a török kitört, szembeszállt vele, sokakat levágott, a többieket az övéinek csekély vesztesége mellett visszaűzte. Másnap, az ostrom napján, midőn Buda külső városát (amely alatt a várnak a királyi palotán kívül eső részeit kell érteni) megrohamozták, a falakat átmászta, az ellenséget megtámadta »és hozzájövén a német gyalogságnak zöme, Isten segedelmével a város elfoglaltatott«. Ezenkívül még sok számos alkalommal harcias férfiúnak bizonyította magát — írja a nádor.

Eörményesi Fiáth János a török hadjáratok befejezése után Győr és Komárom vármegyékben alispáni hivatalt viselt; később az erdélyi kancel-

láriához került. Buda ostrománál való szereplése a nádor levele alapján bebizonyítottnak vehető. Katonás erényeiről megemlékszik Wagner is, Lipót császár életírója.

A másik magyar, aki valószínűleg mindenki mást megelőzött a várban, Ramocsaházy Endre huszárkapitány volt. Sajnos, az ő szerepére vonatkozólag okmányyszerű írásos bizonyíték, olyanszerű, mint Eörményesi Fiáth János esetében, egyáltalában nem maradt.

Mösch Lukács kegyesrendi atya, aki gróf Pálffy Károly mellett mint házipap működött és Buda ostrománál jelen volt, midőn az ostrom után hazatért (Privigyére), elbeszélte, hogy a várban az ostrom alatt Ramocsaházy Endre volt a legelső. Esete egészen különleges. Csapatával a Fehérvári-kapu előtt állott, amelyet a törökök, úgy látszik, gyengén védelmeztek, ami abból magyarázható, hogy a támadás két színhelye meglehetősen távol esett a Fehérvári-kaputól és a várparancsnok minden erőt északra és délre összpontosított. Ramocsaházy berontott embereivel és ment előre, egészen a Szent György-térig. Itt a törökök körülzárták, őt magát lefogták, majd egy bodzafára felakasztották. Itt találták Ramocsaházyt Croy herceg győztes katonái, akik levágták, és látván, hogy van benne még élet, felélesztették. A különböző elbeszélések szerint Ramocsaházy szerencséje az volt, hogy lábujjaival a földet érte és így nem halt meg. Az ostrom után Budán maradt és itt élte le életét mint köztisztviselőként álló polgár, és 105 esztendőskorában hunyt el. Élettörténete és esete benne van a jezsuiták budavári naplójában is. A budavári plébánia anyakönyvében is fel volt jegyezve, hogy Ramocsaházy Endre kapitány rontott be elsőnek a várba a nagyroham napján. Az a fa, melyre a törökök felakasztották, sokáig ott állt a Szent György-téren, őrizve a vitéz magyar kapitány emlékét. Ő maga is elbeszélte regényes esetét, és míg élt, Budán mindenki tudta, hogy ő volt első a várban.

Némethy Lajos megállapítja, hogy Ramocsaházy mellett nyolc teljesen hiteles és megbízható tanu van és az elsőség dicsősége nem vitatható el tőle. A vitéz kapitány különben régi (Szabolcs megyei) nemes család ivadéka volt, családfáját Nagy Iván Zsigmond király koráig vezeti vissza.

A királyi palotában állítólag Pechmann Márton Günther, bajor kapitány tört elsőnek előre.

A várpalota elleni rohamban csak bajorok és császáriak vettek részt, magyarok itt egyáltalában nem szerepelnek. Pechmann Márton Günthernek sikerült akkor, amikor a bajorok rohama megindult az esti órákban, kitűzni a zászlót valamelyik épületre vagy toronyra. Hol volt ez a rom vagy torony, azt lehetetlenség megállapítani. Az az állítás, hogy a várpalotában ő lett volna az első, egészen helytelen; a várpalota egy részét már az előbbi rohamokban elfoglalták a bajorok és a nagytorony melletti rész jobbról-balról az utolsó sikeres roham óta birtokukban volt. Biztosnak tekinthető az, hogy hetvened magával, szeptember 2-án, ő tört előre elsőnek,

amikor a csapatok megtudták, hogy Lotharingiai Károly egészen a Szent György-térig elfoglalta a várat.

Miksa Emánuel Pechmannt hősies viselkedéséért tűzérőrnaggyá nevezte ki, I. Lipót császár pedig 1698. január 27-én a bárói rangra emelte. Az oklevélben el van mondva, hogy Buda ostroma és elfoglalása alkalmával Pechmann az általa kiszemelt katonák élén a vár bástyájára elsőnek lépett fel, amely majdnem hozzáférhetetlen volt és szerencsésen elfoglalta. Pechmann Márton Günther különben Szászországból származott, de testvérével, Antal Lajossal együtt a császári hadseregben szolgált. A bátor katona 1702-ben Ulm-nál elesett.

Sokat emlegetik Petneházy Dávid szerepét, kinek személye körül szinte legenda képződött. A kiváló lovasvezér neve csaknem minden iskolai kézikönyvbe belekerült Cserei Mihály erdélyi történetíró téves adatai alapján. Cserei Mihály meséli a következőket:

»A herceg utolsó rohamot akarván tétetni, három felől való irrupciót elrendel és nagy készüléttel az ostromhoz fognak, noha a városból is ugyan emberül fogadának és egynéhány ízben visszavágták a németet. Azt meglátván Petneházi (ki azelőtt Thököly ezredeskapitánya vala, de azután a császár hűségére redeála) híres vitéz ember a hajdúsággal megindul és a török nem rezisztálhatván ellene, legelsőben is a magyarokkal együtt a kőfalakra felmegyen és a városba penetrál. Mely csudálatos vitézi bátorságot látván a német generálok, ezt mondják vala egymásnak: Ez a Petneházi nem ember, hanem oroszlány. A németek és a magyarok után mindenfelől berohanának és a futó törököket mind magukat, mind az egész város népét fegyverre hányák, csak az egy híres Csonka bég marada meg, kinek mikor ebédelt, hírt visznek a szolgálai, hogy már a német megvette a várat, azért kimenvén házából, szerencséjére a magyarokra talál, kivel nagy ismeretsége volt és azok nem ölik meg, hanem elfogják és a herceghez viszik.«

Így szól Cserei előadása. Elmondja még Cserei, hogy Petneházyt később a németek irigységből eltették láb alól.

Az egész mende-monda, Petneházy-nak a várban való szerepére nincs elfogadható és hiteles bizonyítékunk. Hogyan zajlott le a roham, kik voltak az elsők a várfalakon, illetve a cölöpsáncokon belül, ez olyan kérdés, melyet eldönteni szinte lehetetlenség. Láttuk ezt az esetet a világháború nagy csatáinál, — mint már az előbb megjegyeztük; a nagy ütközeteknél csak egyetlen volt biztos, az eredmény: kik a győzők, kik a legyőzöttek. Ramocsaházy esete azonban csaknem bizonyosra vehető; az ő berohanása a Fehérvárikapun, külön magánakció volt és nincs okunk kétségbevonni, hogy nem úgy történt, amint feljegyezték és amint később elbeszélte ő maga. Eörményesi Fiáth János kiválóan elsőrendű katona volt és a nádor levele alapján eldöntöttnek lehet tekinteni, hogy az elsők között volt a réseken és a cölöpsáncokon

belül. S első lehetett Pechmann Márton Günther bajor kapitány is. De viszont egészen biztos, hogy többen is voltak első, de nem voltak olyan szerencsések, hogy a krónika feljegyezte volna nevüket és vitézi tettüket.

Petneházy, a kitűnő lovasvezér és európai hírű magyar katona a legnagyobb valószínűség szerint nem vett részt az ostromnál. Juvigny térképén meg van jelölve az a hely Pesten, ahol ő csapatával táborozott: »Petnehasi 1000 Husaren« és csaknem bizonyos, hogy az ostrom alatt is itt tartózkodott. Nehéz elhinni, hogy Petneházy, a lovasvezér az ostrom napján felcsapott volna gyalogos hajdúnak. A lovasok különben is kevesen vettek részt az ostromban és akik résztvettek, mint a dragonyosok és huszárok, akárcsak a világháborúban, mint gyalogosok harcoltak. Az Ordre de Bataille Petneházy nevét nem említi, már pedig csapata elég tekintélyes számú volt.

Cserei különben sem megbízható történész, sok mende-mondát jegyzett fel, amelyeket kritika nélkül közöl könyvében. Petneházy ellen szól még az is, hogy ebben a korban senki sem tudott arról, hogy ő lett volna a várban az első, soha senkisé is emlegette. Ramocsaházyról és Pechmann Márton Güntherről viszont mindenki tudta. Arra nézve, hogy a németek méreggel tették volna el láb alól, mint Cserei állítja, egyetlen hiteles bizonyíték sincs.

Osszefoglalás.

A nagy haditénynek indító okai tisztán eszmeiek, nem politikaiak, nem gazdaságiak. Mátériális, gazdasági célok inkább később, az új kor és legújabb kor hadivállalkozásaiban szerepelnek. Az évek óta előkészített nagy vállalkozás célja az volt, hogy Nyugat-Európa keresztény népei felszabadítsanak a gyűlölt pogány ellenségtől egy keresztény várost és országrészt. Az indító okok között csak másodsorban szerepelt a hatalmi politika, kiterjeszteni a császári birodalom határait a Száváig, az Aldunáig vagy azon túl, ha lehetséges, le egészen a konstantinápolyi szorosokig, mint azt Marco d'Aviano atya álmodta.

A felszabadító hadjáráthoz az első lépés Bécs 1683-i felmentése. Ennek tanulságai döntő jelentőségűek; itt tűnik ki a szentgotthárdi csata után másodízben, hogy az ozmán nagyhatalom nem megverhetetlen többé. Láttuk azt is, hogy a vállalkozást egy hatalmas arányú diplomáciai művelet előzte meg. Meg kellett nyerni legalább a passzivitásnak a Habsburgok nagy ellenfelét, XIV. Lajost, ami hosszas, nehéz tárgyalások után sikerült XI. Ince pápának és Buonvisinek. Az elmúlt félévszázadban nyilvánosságra került hatalmas levéltömeg tanuskodik arról, hogy a nehéz elhatározású, habozó Lipót császár soha meg nem indítja a felszabadító háborút, ha nincs XI. Ince pápa, aki a kérdést ébrentartja, nincs Buonvisi bíbornok, aki közvetlen hatást gyakorol a császárra, és ha a pápa, meg a papság fel

nem áldozza a nagy célnak minden pénzfeleslegét. A pápa egyénisége kétségkívül döntő tényező. XI. Ince pápa egyházfői kötelességének betöltését Istentől ráruházott küldetését látta abban, ha Európa török uralom alatt levő részét felszabadítja. Nem ismerünk újkori hadi és politikai vállalkozást, melyet oly rengeteg küzdelem és tanácskozás előzött volna meg, mint Buda visszafoglalását. 1683-tól kezdve állandóan tanakodtak rajta. Az 1684-i kudarc után Buonvisi és Marco d'Aviano lankadatlan buzgalommal izgatnak tovább a nagy ügy mellett. Mikor Lipót császár nagynehezen elhatározta magát, még hátra volt a vezérség kérdése. A haditervek is folyton változtak. Első terv szerint Miksa Emánuelnek Fehérvár ellen kellett volna vonulnia és Lotharingiai Károly egymaga ostromolta volna Budát. Ez az elgondolás csak szerencsétlenül végződhetett volna. Lotharingiai Károly fővezérnek szinte felbecsülhetetlen és világtörténeti jelentőségű érdeme, hogy a császárt rábeszélte az első haditerv megváltoztatására.

Az ostrom tervei kétségkívül kitűnők voltak. A helyek kiválasztásánál nem követtek el hibákat a vezérek. Az ostromművek felépítése az akkori haditudománynak szinte a magaslatán áll. A közeledőárkokon, futóárkokon keresztül nagyszerűen meg tudták közelíteni a csapatok a falakat, a felvonulások, a csapatleváltások alkalmával sohasem voltak nagyobb veszteségeik. Lotharingiai Károly rögtön az első napokban (június 24-én) nagy sikert mutatott fel: elfoglalta a Vizivárost, a törököket a várba beszorította. De később ő is sokban tévedett. A legnagyobb tévedése Lotharingiai Károlynak az volt, hogy a vár az első nagy siker után néhány hét leforgása alatt elesik. Sem Lotharingiai Károly, sem Miksa Emánuel nem voltak teljesen tisztában azzal, hogy az ellenség mennyire erős és kitartó. A törökök az első nagyobb kirohanás alkalmával, július 9-én, amikor a brandenburgiak visszaverték őket, megmutatták félelmetes erejüket és bátorságukat.

A július 13-i roham teljesen elhamarkodott volt és céltalan, a veszteségeket a vezérek rovására kell írunk. Ugyancsak korai volt a július 27-i első általános roham is, amely csak részleges eredményeket hozott, amelyekkel az áldozatok és veszteségek korántsem állottak arányban.

A vezérek és a csapatok magatartása augusztus 1-től kezdve egészen végig, szinte mintaszerűnek mondható. Bár nagy veszteségek érték az ostromlókat, halottak, sebesültek, betegen eltávozók száma ezrekre rúgott, a kitartás, fegyelem mégsem rendült meg, a lelkesedés ép oly nagy, mint kezdetben. A gyenge vezéreket és a fegyelmezetlen csapatokat teljesen demoralizálta volna Szulejmán nagyvezér fenyegető megjelenése. Az ostromlók minden pillanatban annak voltak kitéve, hogy két tűz közé szorulnak. Ha Szulejmán elsőrangú nagy katona, körülzárja a cirkumvallációt és ugyanakkor Abdurrahman a várból támadást intéz, az ostromlók el vannak veszve; az ellenség győzelme esetén talán egyetlen ember sem menekül meg közülük.

Az augusztus 3-i második általános roham szintén korainak tekinthető ; ez sem volt még eléggé gondosan előkészítve. Csaknem egész végig megnyilvánul a törököknek a várháborúban való fölénye : az aknakészítéshez jobban értenek, a cölöpsáncaik kitűnően beváltak, az ütközetek alatt használt puskaporos zsákjaik százaknak sebesülését és halálát okozták. A cirkumvalláció gondolata és műszaki kivitele kétségtelenül kitűnő volt. Ha ránézünk Juvigny térképére, kitűnik, hogy milyen remek szakértelemmel vonták meg a védővonalat Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel hadmérnökei. A külső csapatok : a Caprara- és Scherffenberg-hadtestek bevonása idejében történt és augusztus utolsó napjaiban már elkerülhetetlen volt. Ha nincs ott kéznél Scherffenberg tábornok 12.000 főnyi pihent hadteste, az ostrom aligha sikerül. Az augusztus 20-i és az augusztus 29-i janicsár-betörés visszaverése az ostrom történetének talán legdicsőbb fejezete : a brandenburgi huszár, sváb, hajdú, frank meg egyéb csapatok mintaszerűen viselkedtek.

Ki kell emelni Lotharingiai Károlynál az ostromnak rendkívül gondos, kiváló hadvezérre valló előkészítését. A várfalak Vérmező felőli részének bombázása kitűnő gondolatnak bizonyult, az építmények, a hidak, a logement-ok Lotharingiai Károly szakaszán mind nagyszerűen beváltak.

Felvetődhetik az a gondolat is, vajjon mi történik akkor, ha Szulejmán nagy katona, legalább is olyan nagystílú hadvezér, mint Abdurrahman, a vár védője ; vagy mi lett volna akkor, ha az ostromlókkal legalább is egyenlő számú felmentő csapatot egy nagy hadvezér vezet, mint amilyen például Ibrahim volt, az 1526-i mohácsi csata török hadvezére? Könnyen lehetséges az is, hogy az ostrom nem sikerül. A hadvezérek személyisége döntő tényező, amely eldönti a hadi vállalatok, az ütközetek sorsát. Lotharingiai Károlynak és Miksa Emánuelnek szerencséjére a felmentőseregnek az ügyefogyott, gyámoltalan, kunktátorkodó Szulejmán basa volt a vezére. Ha a török hadvezetés jó, a vár bevétele csak sokkal nagyobb veszteségekkel és véresebb áldozatokkal sikerül. Szulejmán nagyvezér már a hanyatló, belsőleg züllött ozmán nagyhatalomnak a tipikus alakja.

Kinek az érdeme a vár elfoglalása : Lotharingiai Károlyé vagy Miksa Emánuelé? Erről a kérdésről szinte felesleges vitatkozni. Az orosz-lánrész Lotharingiai Károlyé ; a nagy hadvezéré ; az ő csapatai törték át az északi falakat, ő foglalta el az egész várat a királyi palota kivételével, az ő csapatainak megjelenése félemlítette meg s demoralizálta Izmail basa seregét.

Kié most már a legnagyobb érdem az egészben? Mint azt kimutattuk, XI. Ince pápáé. De Lipót császáráé is. Az ő elhatározása volt a döntő s Budát mégis jelentékeny részben a császári hadseregek foglalták vissza, amelyek az egész ostromló seregnek jelentékeny hányadát alkották, a magyarokat is ideszámítva. Most igazolódott az a politika, amely 1526-ban a hódító török nagyhatalom ellen a német segítségbe vetette minden reményét.

Igaz, hogy jó későn; közben a magyarságnak nagyrésze számban elfogyott, kipusztult a másfél évszázadig tartó harcokban és hazánk, amely Mátyás király korában Európa egyik legvirágzóbb országa, mocsárrá, pusztasággá változott. Amit a török meghagyott, az a felszabadító hadjáratban pusztult el.

A magyarság soha egy pillanatra le nem mondott arról, hogy fővárosát és meggyötört országát az ellenségtől visszahódítja. Zrinyi Miklós politikai elgondolásának az alapja megszabadítani az országot mennél előbb a töröktől. Thökölyt és társait csak a végső elkeseredés, a fenyegető német veszedelem hajtotta a török táborába, sajnos, a kurucok aggodalmi igazolódtak. A németek visszaszerezték Magyarország fővárosát, visszahódították a töröktől az országot, de a magyarság a visszaszerzett országban nem kezdhette új életet, nem kezdhette meg nemzeti kultúrájának újjáépítését. Buda visszafoglalása után német világ kezdődött és Rákóczi fegyveres felkelésére volt szükség, hogy a magyar nemzet saját országában új életet kezdhessen.

Az 1686-i felszabadító hadjárat.

A kimerült csapatok a hazamenetelt óhajtották Buda elfoglalása után; a vezérek, Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel, szeptember 6-án mégis azt határozták, hogy a hadjáratot az összes rendelkezésükre álló erőkkel folytatják. Lotharingiai Károly szándéka az volt, hogy a menekülő nagyvezért ütközetre kényszeríti és a biztosra vett győzelem esetén a császári csapatok birtokába kerül a Duna és a Száva vonala s ez a fontos stratégiai vonal lenne a Habsburg-birodalom ideiglenes déli határa.

Lotharingiai Károly serege a Duna vonala mentén indult meg; elől mint elővéd, huszárcsapatok haladtak, a bajorok és a tüzérség nagyrésze szintén lent a Dunaparton kezdte meg az előnyomulást. A szövetséges csapatok, a brandenburgiak, szászok stb. a Budától délre eső magaslatra vették útjukat, amelyeken néhány nappal azelőtt még Szulejmán nagyvezér fenyegetett. Résztvettek a dél felé való előnyomulásban a svéd segédc csapatok is, amelyek Buda ostromához elkésve érkeztek. Szeptember 7-én érkezett meg a császári hadsereg Ercsibe, ahonnét Savoyai Jenő herceg egy nagyobb csapattal rögtön átment Adonyba, hogy ott tábort készítsen a fősereg számára, amely másnap, szeptember 8-án odaérkezett.

A császári csapatok igen sokat szenvedtek. Magyarországot ebben az esztendőben rettentő aszály sújtotta, fű, takarmány seholsem, a mocsarak kiszáradtak, a legyengült, lesóványodott lovak számára alig volt eleség. Az ország a régóta tartó háborúban teljesen fel volt emésztve, a szórványosan élő, megfogyott lakosságot sok helyen az éhhalál fenyegette. A fővezér Adonyban azt a hírt kapta a kémektől, hogy a török hadsereg tovább menekül

dél felé, de hogy erről meggyőződjek, egy 600 magyarból álló felderítő különítményt küldött előre, Horváth János parancsnoksága alatt, azzal az utasítással, hogy ériék el a nagyvezér utóvédjeit és győződjenek meg a török hadsereg állapotáról és szándékairól. Szeptember 9-én érkezett meg sívár, kiaszott vidéken keresztül a főszereg Dunapentelére, amelyet a törökök úgy feldúltak, hogy a katonákat nem lehetett elszállásolni. És itt a főszereg egész 13-áig maradt. A délről visszaérkező, hírszerző csapat parancsnoka azt a hírt hozta a fővezérnek, hogy a nagyvezér menekülésszerűen menetel délfelé és csapatai nem árulnak el támadó szándékot.

Szeptember 13-án a főszereg Dunaföldvár községet érte el, melyet a törökök szintén felperzselték. Amerre a törökök átvonultak, minden községet felgyújtottak, feldúltak, az embereket, kik nem tudtak idejében elmenekülni, elhajtották, mintha be akarták volna tetőzni azt a rombolást, pusztítást, amit a szerencsétlen Magyarországnak másfél évszázados uralmuk alatt okoztak. Dunaföldváron hallotta a fővezér, hogy Szulejmán kiadta a parancsot Szekszárd, Újpalánta és Baja városok leégetésére. A szövetséges hadsereg Bölcskén keresztül szeptember 13-án Paksra érkezett, 17-én már Dunaszentgyörgyön van, ahol 19-ig maradt. Mint látjuk, a menetelés elég gyors, pedig utak ebben az időben nemigen voltak. A menetelés lónak, embernek egyaránt rettentő munkába került és szörnyű fáradság árán szállították a hadsereg után az élelmiszert és hadianyagot. Szeptember 20-án foglalta el Lotharingiai Károly Tolnát, innét Újpalánkra indult, ahol 150 főnyi dragonyosból álló különítményt hagyott. Újpalánkról Bádeni Lajos őrgróf szeptember 23-án egy egész hadtesttel vonult le egyenesen a Drávának azzal a paranccsal, hogy Eszéknél támadja meg Szulejmán nagyvezér seregét. Miksa Emánuel elhagyta a főszereget és szeptember 24-én Bécsbe utazott. Újpalánkról Heissler tábornok a néhány nappal előbb veretett hídon átvonult a Dunán és Bogviszló helységben, Kalocsa mellett ütött tábort. Ezen a vidéken kiszáradt mocsarak terültek el, lovaknak való fű seholsem volt, élelmiszernek a csapatok nyomát sem látták. Úgy látszik, az élelmezési nehézségek is közreműködtek abban, hogy szeptember 29-én a brandenburgiak, 30-án pedig a svábok hagyták el a főszereget és tértek vissza hazájukba. Október 1-én a császári főszereg az elpusztított Kalocsán táborozott. Közben a nagy szárazság után beállt az esős időszak, a Kalocsa környéki mocsarak megdagadtak, a katonaság alig tudott a sártengerben mozogni.

A fővezér Kalocsáról Szeged meghódítására küldött egy hadtestet, a kitűnő de la Verne tábornok vezetésével és hozzá mint alvezérek Wallis és Veteráni kaptak beosztást. A fővezér elhatározta, hogy nem vonul tovább délnek, hanem a Duna balpartján visszatér Pestre. Dunavecsén tartott nagyobb pihenő után október 19-én egész seregével együtt Pesten van. Közben Bádeni Lajos őrgróf a Drávához érkezett, ahol sorra verte a török különítményeket, de la Verne tábornok pedig Szeged alatt ütött tábort.

Lotharingiai Károly megtekintette Pestet és főleg Budát, nagy hadvezéri tetteinek színhelyét és tovább vonulva, október 21-én már Vácon van, október 24-én Esztergomot érte el és néhány nap múlva Bécsbe érkezett. A közelgő tél, az élelmiszerhiány, a hadjárat teljes erővel való folytatását lehetetlenné tette. A hadsereg, a csapatok különben is el voltak csigázva, egyelőre nagyobb rendszeres hadjáratról szó sem lehetett.

Horvátországban és a Dráva mentén Buda ostroma alatt kisebb csatározások folytak, a császári csapatok és a horvát bán serege többször betörték török területre. A Dráva melletti csapatok főparancsnoka kezdetben a kiváló Herberstein tábornok volt, akit, Malta szigetére való eltávózkodása után, gróf Strassoldo követett és ettől fogva a hadműveleteket ő irányította. Ő is, mint elődje, több sikeres becsapást intézett török területre s a hadijelentések főleg báró Orsics ezredes 1686. március 7-i vállalkozását említik. Orsics betört Todorovo bosnyák helységbe, Mehemet aga török parancsnokot megölte és számos fogollyal s nagy zsákmánnyal tért vissza a Dráva melletti táborba. Megemlékeznek a hadijelentések a horvátok és a Batthyány-huszárok igen eredményes zsákmányoló, pusztító kirándulásairól. A török ezekben a kisebb harcokban is feltűnő gyengeséget árult el.

A bécsi haditanács 1686. év tavaszán a délmagyarországi és a horvátországi hadjárat kérdését több ízben tárgyalta, de nem mert Buda alól nagyobb erőket elvonni, bármily csábítók voltak is az eddigi drávamenti sikerek. Schulz tábornok, a drávai hadtest parancsnoka azt az utasítást kapta, hogy a törököket állandóan nyugtalanítsa és a haditanács csak arra az esetre ígért neki nagyobb erősítéseket, ha Buda és Fehérvár elesnek. Májusban kevéssel Buda ostromának a megkezdése előtt az összes drávamenti császári erőket Muraszerdahelyre vonták vissza, a Leslie- és a Herbeville-ezredek ugyanakkor Légrad és Bernye községek között helyezkedtek el. Nyáron, mialatt Buda ostroma tartott, a Dráva mentén majdnem minden harci tevékenység szünetelt. Schulz tábornok közben meghalt és a horvátországi haderők parancsnokságát gróf Thun vette át, az ő működésével viszont a haditanács nem volt megelégedve. Ügyesebb, erélyesebb parancsnokot akart odaküldeni, először Mercy tábornokot, de amikor az a janicsárokkal Buda alatt vívott harcban megsebesült, Scherffenberg tábornokra esett a választás, aki Buda bevétele után szeptember hónapban jelent meg a Drávánál. Részt vett a drávamelletti csetepatékban Erdődy, a horvát bán is, aki Kostajnica község ellen intézett sikeres támadást.

Buda elfoglalása után a haditanács nagyobb erősítéseket küldött a drávai hadtestnek. Bécsbe ezidőben koholt hírek érkeztek Thököly Imre megjelenéséről és azt hitték, hogy a kuruc vezér visszahozza a törököt, ezért szükség van megfélemlítés céljából egy nagyobb, sikeres vállalkozásra a Dráva mentén és Horvátországban. A Drávához, mint említettük, Bádeni Lajos vonult nagyobb sereggel és Scherffenberg csapataival egyesülve

egymás után aratta a kisebb-nagyobb diadalokat és a Dunántúl felszabadítása csaknem teljesen az ő érdeme. Szeptember 23-án elfoglalta a Dunántúl egyik igen fontos pontját, Simontornyát, melynek őrizetére egy magyar kapitány parancsnoksága alatt 250 magyar katonát hagyott. Innét Pincehelyre vonult és hosszú küzdelmes út után érkezett a Drávához. A megáradt folyón nem tudott átkelni, mindenütt mocsarak terültek el és a vidék siralmas képet nyújtott. A tatárok mindent elpusztítottak, csak felperzselt falvak romjai maradtak utánok. Október 16-án érkezett meg a bajor vezér Pécs alá, azzal a szándékkal, hogy a várost, melyet gyenge falak és csekély-számú őrség védett, rögtön beveszi. Pécs az anatóliai basa védelmezte, aki azonban a várost rögtön otthagyta és a várba vonult csapataival. Pécs már lángokban állt, amikor az örgróf odaérkezett és csapatai csak nagy ügyel-bajjal mentették meg a várost a porráégéstől.

A császáriak rögtön hozzáláttak az ostromhoz az ismert módszerek szerint: közeledő-, futóárkokat ástak, redoute-kat készítettek s az ostrom 20-ig annyira előrehaladt, hogy Bádeni Lajos az általános roham gondolatával foglalkozott. A rohamot a törökök nem várták meg, az anatóliai basa kapitulált; 800 fogoly, sok ágyú, zászlók és sok egyéb zsákmány jutottak a győzők kezére.

Bádeni most Siklóshoz érkezett, ezt fogta ostrom alá, de a török csapatok október 30-án itt is megadták magukat. A fővezér győztes csapataival Dárda felé vette útját, de nem vonult át a hídon, megelégedett azzal, hogy a törökök számára járhatatlanná tegye. A közeledő tél és rossz időjárás miatt Pécsre tért vissza azzal a szándékkal, hogy a telet itt tölti el csapataival. Eddigi haditevékenységét és érdemeit még megkoronázta egy fényes sikerrel: három napi ostrom után elfoglalta a jól kiépített és hadi szempontból is fontos Kaposvár várost. Bádeni Lajos már Buda ostrománál nagy érdemeket szerzett. Hiúsága, szereplési vágya miatt nem egyszer került összeütközésbe a nemes és nyugodt vezérrel: Lotharingiai Károlyal, de érdemei tagadhatatlanok. Most a Dunántúl visszafoglalásánál szintén fényes sikereket ért el, nevét szájra kapta a hír és Bécsben meg Nyugat-Európában már mint kora egyik legnagyobb hadvezérét ünnepelték a 30 egynéhány éves örgrófit. A császár érdemei elismerésül 1686. december 13-án tábornaggyá nevezte ki.

Most egy ideig szünet következett, a kimerült katonáknak pihenésre volt szükségük. Az 1686-i esztendő a Dunántúlon fényes eredményekkel zárult: nagy része, Fehérvár, Szigetvár és a baranyamegyei sarok kivételével visszakerült a törvényes magyar király uralma alá.

Az 1686. évtől kezdve Észak-Magyarországon is folyt a felszabadító háború, igaz, hogy Buda ostroma miatt szintén csak csökkentett, gyenge erővel. A törököknek igen veszedelmes támaszpontjuk volt Eger, amely jól ki volt építve. A császáriaknak azonban szerencséjük volt: 1686. júliusá-

Zerrübrer Türktischer Sultan/

Jammerliches Lamentiren des Türckischen Kayfers / über den höchstschmerzlichen Verlust
 so vieler schönen Festungen und Länder / bevorauß / über letztere erbärmliche Eroberung
 Der Königlich Haupt und Residenz Statt
 B. B.

A megcsalt szultán.
 (1686-ból való gúnykép.)

ban Buda ostroma alatt Heissler tábornok csapatai cselszerű visszavonulással az egri basát a várból kicsalták, csapatait megverték az ütközetben, ahol ő maga is halálát lelte.

Mint említettük, Lotharingiai Károly fővezér Kalocsáról október 5-én de la Verne tábornokot küldte Szegedre, aki október 7-én érkezett oda és rögtön megtette az előkészületeket az ostromra. A kitűnő tábornokot szerencsétlenség érte: október 7-én nagyobb lovascsapattal, úgy látszik az óvatossági rendszabályok figyelembevétele nélkül terepszemlét tartott a vár körül s egy golyótól találva elesett. Az ostromot most már Wallis, a helyettese folytatta. De feladata nem volt könnyű. Szeged várát erős, körülbelül 2000 főnyi török őrség tartotta megszállva és a vár nagyon meg volt erősítve. Az ostrom kezdetén Wallis arról értesült, hogy egy nagyobb, körülbelül 15.000 főnyi török csapat közeledik dél felől a város felmentésére. A számot túlozták; a valóság annyi volt, hogy Szulejmán Belgrád alól 7000 embert küldött Szeged megerősítésére. Wallis, hogy megelőzze a felmentő csapatot, Veteráni tábornok vezénylete alatt 10.000 főnyi lovast Zenta felé küldött. A csapat kitűnően megfelelt feladatának: Zentát Veteráni nagyobb csata után bevette, katonái az őrséget levágták, részben megszalasztották s e közben érkezett oda a nagyvezér 7000 főnyi hada. Rendkívül heves, szinte öldöklő harc keletkezett, de a császáriak fényesen megállták helyüket: a törökökből és tatárokból álló hadat szétverték vagy 2000 török és tatár esett el, sok ágyú, ló, teve és egyéb rengeteg zsákmány volt a győzők jutalma. A győztes Veteráni diadalittas csapataival visszatért Szegedre, de itt ostromra nem volt szükség; a török őrség megtudva a felmentő csapatok csúfos végét, október 23-án megadta magát.

Szulejmán nagyvezér még egyelőre Belgrádban maradt, innét küldött követeket Szolnokra Caraffa tábornokhoz, békét kérni, felajánlva a béke fejében Thököly kiadatását. Thököly szerencse csillaga már végleg leáldozott, az országban alig volt híve, nem a félelmetes nemzetvezér többé, aki Bécsset nem egyszer megremegtette. A török udvar tudta, hogy a kurucvezér szolgálataira többé nem számíthat, ezért a béke fejében álnokul ki akarta szolgáltatni a császárnak. Bécsben a török ajánlatát elutasították. Bádeni Hermann, a haditanács elnöke azt válaszolta, hogy a császár csak azzal a feltétellel hajlandó a békekötésre, ha a szultán visszaadja Magyarország még eddig fel nem szabadult részeit és a császár szövetségeseinek összes kívánságait kielégíti.

Ezek a fontosabb hadi tények, melyek közvetlenül hozzá kapcsolódnak Buda visszafoglalásához.

VI.

Buda visszafoglalásának következményei.

A felszabadító hadjárat befejezése.

A felszabadító hadjáratot a következő esztendőben teljes erővel folytatták, együttmaradt a Szent liga, melynek éltető lelke továbbra is Buonvisi bíbornok. XIV. Lajos francia király, aki a török birodalom katasztrofális vereségének nem túlságosan örülhetett, nem lépett fel Lipót császár ellen egész 1688-ig s így 1687 elején a nagy felszabadító hadjáratnak új fázisa kezdődött. De a megvert, megalázott török is készült teljes erővel a háború folytatására.

Bádeni Lajos örgróf és Miksa Emánuel fejedelem ismét együttműködnek, Lotharingiai Károly külön vezette az ő parancsnoksága alá rendelt sereget. Az eredmények, melyeket elértek, ragyogóak. 1687. júliusában együtt vették ostrom alá Eszék várát, melyet Szulejmán nagyvezér védett. Szulejmán most megemberelte magát, minden támadást visszavert, úgyhogy Lotharingiai Károly jónak látta visszavonni a sereget és megfutamodást színlelve, Mohács felé hátrált. Szulejmánt így sikerült az erős várból kicsalni s körülbelül 50.000 főnyi hadseregével Lotharingiai Károly csapatainak nyomában vonult felfelé s Baranyavár közelében a Karasica mögött foglalt állást, nem messze Mohácstól. Lotharingiai Károly a harsányi tetőre vonult és augusztus 12-én a nagyvezérrel felvette a csatát. A keresztény sereg hatalmas arányú győzelmet aratott, a török vagy nyolcezer halott hátrahagyásával futva menekült a csatatérről.

Egymásután estek el Eszék, Vukovár, Pozsega, Pétervárad. Dünewald tábornok, aki Budavár ostrománál oly kitűnően harcolt, Szlavóniát foglalta el. Lotharingiai Károly, miután Veterani tábornokot Egerbe küldte, Szeged felé indult. Most látták a csapatok igazán, hogy mivé tette a magyar Alföldet a másfél évszázados török megszállás. A csapatok útja leverő pusztaságon, füves, bozótos területen vitt keresztül. »Sehol iható víz erei: a mocsarak, tavak bűzhödt vizét még a marha se itta. Sehol egy viruló fa, melynek árnyéka az utasnak enyhét ad. A fű, bozót oly magas, hogy ha a lovasság rajta keresztül ösvényt s mintegy barázdát nem nyit, a gyalogság alig

vergődhetett volna át. Sehol a roppant térségen egy barátságos hajlék, sőt nyoma sem volt az embereknek, kivéve a pásztorok néhány nádkunyhóit.» — Így szól egy egykorú leírás.

Lotharingiai Károly Szolnokra ment, onnét pedig megkezdte bevonulását Erdélybe. Budavár elfoglalása megpecsételte Erdély sorsát. Az önálló Erdélyt 1541-ben Buda elfoglalása teremtette meg s Buda visszafoglalása maga után vonta Erdély állami önállóságának megszűnését. A kis tartomány állami szuverénitása akkor sem maradt volna meg, ha az utóbbi évtizedek harcaiban koldusbotra nem jutott volna s kiváló fejedelmek állanak kormányá rúdjánál, mint aminők Bethlen Gábor és I. Rákóczi György voltak. Ha ellenáll, a győztes császári csapatok leverik. Erdély nem maradhatott önálló, hiszen mostantól fogva ez a hatalmas arányokban megnövekedett Habsburg-birodalom keleti sarokbástyája, geografiaiilag, stratégiaailag elengedhetetlenül kiegészítő része. Az ügyefogyott Apaffy Mihály fejedelem megpróbált alkudozni, hogy saját uralmát megmentse, azonban hiába: Lotharingiai Károly bevonult csapatával s Apaffy kénytelen volt elfogadni az 1687. október 27-én létrejött szerződést. Ennek a szerződésnek értelmében Erdély egyes városait császári hadak szállják meg s az erdélyi kormány magára vállalja ellátásukat. A szerződés biztosítja a bevett felekezetek szabad vallásgyakorlását is. Apaffy fejedelemsége névleg megmarad, de hatalma árnyékhatalommá süllyed és Erdélyben is a császár az úr, akinek nevében tábornokai kormányoznak. Lotharingiai Károly nemsokára bevonult Szebenbe.

Közben folytatódott a felszabadító háború. 1687. januárjában Zrinyi Ilona átadta Caraffa tábornoknak Munkács várát, majd Eger vára jutott a győzők kezébe. 1688-ban még csak Kanizsa, Temesvár, Nagyvárada, Békésgyula maradnak török kézen. Közben a fővezérletet Miksa Emánuel bajor választó vette át, Lotharingiai Károly a nyugati harctérre vonult s 1690-ben meghalt. Elhúnyt benne az Osztrák ház egyik legnagyobb hadvezére és Magyarország egyik felszabadítója. Szép, nemes jellem volt, igazi nagyúr, kötelességét hűen teljesítő katona s lovagias lelkületével magasan kiemelkedik hiú, egymással folyton versengő, intrikáló tábornoktársai közül.

1688-ban már Miksa Emánuel a fővezér s a régi lelkesedéssel, becsvágygal folytatja a felszabadító háborút. 1688-ban ő foglalja el Belgrádot. Közben a török birodalom véres belső forradalmon esett át. A janicsárok fellázadtak, Szulejmán nagyvezért megölték, IV. Mohamed szultánt letették és utódává II. Szulejmánt kiáltották ki. Még ebben az évben elesett Székesfehérvár, Veteráni tábornok pedig elfoglalta Lugost, Solymost, Lippát, Bádeni Lajos örgróf átlépte a Száva vonalát és betört a Balkánra, melynek földjét Mátyás király óta nem érintette keresztény sereg lába.

Bádeni Lajos, az Ostraum-gondolat nagy harcosa Belgrád bevétele után folytatta a felszabadító hadjáratot, s miután a várat Starhemberg

Guidó őrizetére bízta, Bródot, majd nemsokára Kostajnicát hódította meg. Röviddel utána tönkrevette a boszniai basa sokkal erősebb seregét, ugyanakkor Veteráni tábornok Erdélyben Karánsebest, majd Orsovát vette be. A császár kitűnő tábornokai és nagyszerű csapatai győzelmet győzelemre halmoztak. A megrémült Törökország békét kért. A szultán abban a hitben küldte el követeit, hogy XIV. Lajos francia király támadása a bécsi udvart engedelkenységre bírja. A »Napkirály« már megsokallta a császárnak tömén-telen győzelmét s méltán félhetett attól, hogy a Habsburg-birodalom határai egyszerre csak leérnek a konstantinápolyi szorosokig és teljesen felborul az európai hatalmi egyensúly. 1688-ban XIV. Lajos berontott Bajorországba. A bécsi udvar bízva a saját erejében, a töröktől olyan békefeltételeket követelt, melyeket az teljes megaláztatás nélkül nem teljesíthetett és a tárgyalások 1689. júliusában félbeszakadtak.

A felszabadító hadjárat újabb sikerei a béketárgyalások alatt Szigetvár és Kanizsa elfoglalása voltak. A fővezér most már egyedül Bádeni hajos, miután Miksa Emánuel és Lotharingiai Károly XIV. Lajos feltartóztatására a nyugati hadszíntérre távoztak. Bádeni tovább verte a törököt. Ragyogó győzelmet aratott a Morava folyó mellett, majd Nissánál 1689. szeptember 24-én mért újabb hatalmas csapást a törökre. Piccolimini, egyik alvezére, győzelmes csapataival már a Balkán hegységnél kalandozott, a félszigetnek azon a részén, amely a nagy Hunyadi dicső győzelmei óta nem látott keresztény sereget. Egymásután estek el Prisztina, Novibazár.

A fatalista lassú törököt ez a sok megalázó vereség végre felrázta és a mohamedán hatalmi akaratnak kitűnő képviselője akadt a tudományos hajlamú Köprili Musztafa nagyvezér személyében, aki ügyesen felhasználta Thökölyt és vele szövetkezve vonult Erdély felé. A császári hadakat mindenütt megverte s egész Erdélyig nyomult. Itt Thököly, aki betört Zernyestnél, Heissler tábornokot megverte és őt magát is fogságba ejtette. Az elbizakodott császári hadakat szégyenletes megalázások érték, a török egymásután verte őket vissza a Balkánon és 1690. augusztus 25-én Belgrád is elesett. Szerencsére Starhemberg Guidó Eszéknél a boszniai basát megverte, különben a törökök minden nagyobb akadály nélkül bevonulhattak volna a teljesen védtelenül hagyott Budára. A nagyravágyó romantikus hatalmi politikának volt ez csúfos kudarca. Közben a császár az 1691-ben kiadott hitlevélben véglegesen a birodalomhoz kapcsolta Erdélyt. Júniusban Köprili nagyvezér újból megindult hatalmas sereggel; a hanyatló birodalom összeszedte minden életerejét. Szerencsére Bádeni Lajos Szalánkemén mellett újból döntő győzelmet aratott és ezzel Köprili Magyarországba való bevonulását megakadályozta. A császári seregek új foglalásokkal szaporították diadalukat: 1691. októberében Nagyváradot vették ostrom alá, a város a következő esztendő júniusában elesett. A nagy felszabadító hadjárat Savoyai Jenőnek, az új fővezérnek világraszóló zentai győzelmével fejeződött be 1697. szeptem-

berében. A török ismét békét kért, mire a császár, kit nyugat felől XIV. Lajos szorongatott, elfogadta az ajánlatot és létrejött a korszakos jelentőségű béke Karlovicban (1698). A nagy remények, amelyeket Bécsben, Buda eleste után a felszabadító hadjáráshoz fűztek, nem teljesültek be. Az új hódítmányok a Balkánon csaknem mind elvesztek, sőt a török bentmaradt még a temesi bánságban is. A karlovici békével az 1683-ban megkezdődött felszabadító hadjárat bezáródott. Ennek a nagy világtörténelmi jelentőségű hadműveletnek kiindulópontja Bécs 1683-i felmentése; ekkor lépett akcióba XI. Ince pápa és nemsokára létrejött a Szent liga. A második nagy etapja Budavár visszafoglalása, majd ugyanebben az esztendőben Magyarország nagy részének visszahódítása. A Nándorfehérvár elfoglalására és a Balkán egy részének meghódítására fordított áldozatok hiábavalók voltak. Ha Savoyai Jenő, az Osztrák ház legnagyobb hadvezére Zentánál ki nem köszörüli a csorbát, Törökország majdnem a régi félelmetes nagyhatalom marad. A nagy Ostrau-terv, a Konstantinápolyig lenyúló Habsburg-birodalom álma egyelőre füstbe ment.

Magyarország Buda visszafoglalása után.

Buda visszafoglalása után Magyarország visszatért a Nyugathoz. De hogyan? Semmiesetre sem a maga jószántából, szabad elhatározásából tért vissza; visszakényszerítették a körülmények, az új történeti adottságok. Visszakerült a Nyugathoz, ha akarta, ha nem. »A két pogány« közül, kik között a magyarság eddig vérezett, most már csak egy maradt, a német s vége volt a hintapolitikának, melyet nagy magyar államférfiak, Martinuzzi, Bethlen Bábor oly művészettel űztek. Valóban egyetlen lehetőség volt — mint Szekfű Gyula kifejti — az, hogy a megkínzott, számban megfogyatkozott, erejétvesztett magyarság odavesse magát a kegyelmes császár lábai elé.

Az ország politikailag, gazdaságilag századokkal volt visszamaradva. 1541-től Buda felszabadításáig Nyugat-Európa rengeteget haladt előre. Franciaország hatalmas nemzeti állammá alakult, megteremtette a közgazdaságban merkantilizmus néven ismert gazdasági irányzatot és felvirágoztatta az iparát, kereskedelmét. Nyugat-Európa és elsősorban Franciaország létrehozták a modern militarizmust, az első nagy állandó hadseregeket, az új hadászati egységeket, a modern hadtudományt. A barokk műveltség egész Nyugat-Európát meghódította; művészetben, irodalomban, tudományban és bölcséletben minden nyugati nemzet óriási előrehaladást tett. Ez alatt az idő alatt vetették meg Nyugat-Európában a modern természettudományok alapjait. Anglia épen a magyar történet legvéresebb századában szilárdította meg mai parlamentárizmusát. Magyarország fejlődése derékban kettétört.

Anjou-házbeli királyaink és Mátyás alatt már megindult a polgáriasodás útja, a török hódoltság mindebben visszavetette. Az akkoriban túlnyomóan földművelő, iparos ország primitív állattenyésztő országgá süllyedt. De hátramaradtak Magyarország intézményei is. Politikailag némit fejlődött: kialakult az akkori viszonyok miatt a képviseleti rendszer, megerősödött a megyei élet a Habsburgok alá tartozó királyságban, de törvényhozás, egész gazdasági rendszer, főleg közigazgatás szánalmasan el voltak maradva. Az új fejlődéshez egyetlenegy fundamentum maradt, az ősi rendi alkotmány, mely az Aranybullában gyökerezik, amelynek a Tripartitum a foglalata. Rendi országgyűlés, megyei rendszer, ez a kettő maradt meg a török dúlás romjaiból.

Az elmaradottság és az újonnan való berendezkedés szükségét teljesen átérezte az akkori nádor, Esterházy Pál, aki okos ember volt, a mellett a legjobb szándékkal jót akart. Új tervet gondolt el az elmaradt magyar közigazgatás újjászervezésére. Új kancelláriát akart felállíttatni Pozsonyban, ahová összpontosították volna az újjáépítésre váró ország egész adminisztrációját. Külön magyar hadsereget akart felállítani. Nem tette félre az ősi alkotmányt, azt óhajtotta továbbfejleszteni az új időknek új szükségletei szerint. Ez is volt az egyedül észszerű. Régi rendi alkotmány bizonyos rokonvonásokat tüntet fel az angollal és lehetséges, hogyha Magyarország alkotmányos fejlődése 1526-ban a nagy történeti csapás következtében meg nem szakad, mi is ugyanígy a népszuverénitás és a képviseleti rendszer felé haladunk.

A régi rendi alkotmány szelleme megsemmisítő viszonyban állott Lipót császár minisztereinek politikai nézeteivel. Ők az abszolutisztikus és centralisztikus rendszernek hódoltak, XIV. Lajos francia királyt majmolták és egész rendszerük a császár mindenhatóságán épült fel — mint az előzményekben már rámutattunk. Magyarország önállósági törekvéseinek ellensége mindenki — legjobb barátunk, talán maga a császár volt. Magyarország beolvasztását akarták, Kinsky, a cseh kancellár, Strattman, a főminiszter, Bádeni Hermann, a haditanács elnöke, az udvar összes vezető személyiségei. Elméleti megalapozója Ausztriában a központosító abszolutizmusnak Montecuccoli a hadvezér, akinek szemei előtt a zsarnoki kormányzatú olasz államok lebegtek eszményként és természetesen XIV. Lajos abszolutizmusa. Hiszen ez valósult meg egész Európában, Franciaországon kívül Poroszországban, sőt még az északi germán államokban is. A népszuverénitás gondolata, melyet ebben az időben egyes jezsuita írók, mint Mariana, Suarez, Bellarmini és az angol puritánok (Milton) hirdettek, csak Angolországban aratott diadalt és az 1690-i jogtörvényben öltött testet. Gábor barát, a magyarok tüzes Gábora, kinek Budavár ostrománál való kiváló szerepét részletesen ismertettük, memorandumot intézett a császárhoz, Magyarország új kormányzásáról. A politikával is foglalkozó barát elgondolása

a rendiség letörése és az uralkodói korlátlan hatalom kiterjesztése az újonnan visszahódított Magyarországon. Magyarországnak egyetlen barátja sem volt az udvarnál. Lipót császár s tanácsosai valamennyien a trón és oltár szent szövetségén alapuló autokratizmusnak hódoltak, melyet a pietesta barokk-kor az emberi bölcsesség netovábbjának tartott, amelyet a francia forradalom irtózatossággal zúzott össze száz esztendővel később.

Magyarország tehát nem örülhetett őszintén a kivívott nagy diadalnak és a magyar nemzet nem lehetett elkápráztatva a felszabadító hadjárat ragyogó hadvezéri sikereitől, hiszen a törökpárti magyarok összes rossz sejtelméi beteljesedtek. Nehéz, szomorú napok következtek főleg a protestánsokra, akik ebben az időben a magyarságnak jó 50 százalékát alkották. Csáky István, a Felvidék katonai parancsnoka több főfunkcionáriussal összeszövetkezve, elszedte a protestánsok legtöbb templomát, annak ellenére, hogy Kassa és Eperjes szerződésileg kötötték ki a büntetlenséget, amikor Thökölytől elpártolva, megnyitották kapuikat a császár seregei előtt. Ezután következtek a sötét emlékü Caraffa Antal tábornok véres tettei. A nápolyi származású olasz condottieri, az akkori időknek egyik tipikus alakja. A bécsi udvar már régóta tele volt különböző nemzetiségű idegenekkel, tehetséges, kevésbé tehetséges kalandorokkal, akik igyekeztek érdemeket szerezni, hogy a császári kegy rájuk sugározzon. Caraffát szinte perverz kegyetlenség és fanatikus magyargyűlölet jellemezték. Az erkölcsök egész Európa-szerte elvadultak, de ő kegyetlenségben mindenkit felülmúlt. Nem vallási fanatizmusból követte el rémtetteit, hanem részben haszonlesésből, részben aljas szervilizmusból. Caraffa csekély képességű katona volt és mint Montecuccoli egyik kreatúrája került a hadsereghez és haladt katonai pályáján előre, a nélkül, hogy hadvezéri babérokat szerzett volna. 1686 tavaszán, közvetlenül Buda ostroma előtt, Debrecen várost brutálisan megsarcolta. Akkor adót vetett ki a kálvinista Rómára, hogy még Bécsben is megsokallták. Buda visszafoglalása után a Felvidék katonai parancsnokává nevezték ki és mint ilyen, hazug jelentéseket küldött Bécsbe a császárnak, a magyaroknak élete ellen szőtt állítólagos összeesküvéseiről, csak azért, hogy kegyetlenkedhessenek.

Caraffa 1687. márciusában Eperjes városban, a felvidéki protestáns város egyik központjában véstörvényszéket állíttatott fel és 24 előkelő polgárt végeztetett ki, teljesen ártatlanul, azzal az ürüggyel, hogy titkos összeesküvés részesei és Thökölyvel, illetve az ő embereivel cimborálnak. A császárpárti magyarok hasztalan mentek panaszkodni Bécsbe, Caraffa kegyetlenkedéseit nem szüntették meg. A miniszterek meg örültek neki, Lipót császárnak különben is nem volt önálló elhatározás és akaraterő. Buonvisi írja ebben az időben a pápának: »Ő felsége a kormány gyeplőjét teljesen kibocsátotta a kezéből, úgyhogy egészen céltalan felvilágosításán fáradozni.«

Az ország, mint romhalmaz került a győztes császári hadak kezére, de a kormány mégis embertelenül vetett ki irtózatot adókat. 1685-ben Magyarország fizette a katonaság eltartásának 70 százalékát. És 1686-ban Buda visszafoglalása után még mindig 51 százalékkal terhelték, Buda után négy esztendő alatt Magyarországból 20 millió forint adót sajtoltak ki. Az udvar tanácsadója a magyar ügyekben a délszláv származású Kollonics Lipót, akit ebben az időben neveztek ki győri püspökké. Az ő tanácsára az 1681-i országgyűlés vallásügyi rendelkezéseit mind visszaszívták.

Ezek röviden az 1687-i országgyűlés előzményei. Az ország a legkétségbeejtőbb helyzetben van, az idegen katonaság sanyargatja a lakosságot, a protestánsokat bántalmazza. Már régóta folytak a tanácskozások Bécsben arról, hogy a Habsburgok királyságát örökletessé teszik, annál is inkább, mert a magyarság akkori vezetői nem egyszer hangoztatták, hogy ez lesz a hála azért, hogy az uralkodó az országot az idegen uralom alól felszabadította. Volt-e ennek nagyobb jelentősége? Valóban nem sok. 1526 óta Habsburg-házból való királyaink egyfolytában uralkodtak, a rendek a törnörököszt egyhangúlag, ellentmondás nélkül megválasztották, a királyság már valóban örökös királyságnak számított s a nemzetnek a szabad királyi választási jogról való lemondása formáság volt csupán. Ellenszegülni a dinasztia kívánságának, nyilvánvaló esztelenség lett volna. V. Károly császár óta most állott ismét az uralkodóház hatalmának delelő pontján. Az országgyűlést összehívták, ámbar Lipótnak és kormányának az volt a felfogása, hogy Magyarország immár meghódított tartomány, amely szabadságait eljátszotta, jogait elveszítette. Úgy gondolták, hogy a törökkel paktáló magyarok nem méltók arra, hogy az uralkodó tiszteletben tartsa alkotmányukat. Így gondolkozott maga a császár s valamennyi tanácsosa: Kinsky, Strattmann, Bandeni Hermann, Kollonics Lipót. Az országgyűlés egybehívását mégis elrendelték. Milyen befolyás érvényesült a magyarok javára, nem tudjuk; lehet, hogy a papi tanácsadók irgalmasok voltak Magyarországra iránt; — Buonvisi sürgette annakidején a soproni országgyűlés egybehívását. Lipót császár október 30-án két fiával, József és Károly főhercegekkel megjelent Pozsonyban. A főhercegek magyar ruhát viseltek, ami a lobbanékony magyar urakat roppantul fellelkesítette. A rendek azonban gyéren képviseltették magukat; nagy volt a félelem, reszkettek a hatalom túlkapásaitól.

Lipót császár október 31-i királyi előterjesztésben hangsúlyozta, hogy hatalmában állana ugyan alkotmány nélkül is uralkodni, de ő nem dobja félre a nemzet régi törvényeit, de csak két feltétellel: ha a rendek a Habsburg-ház fiúágának örökösödését elismerik és az Aranybulla 31. pontját, a »jus resistendi«-t eltörlik. A Habsburg-ház fiúágának örökösödési jogát nagyobb vita nélkül törvénybe iktatták s eltörölték minden kikötés s feltétel nélkül az Aranybulla záradékát is. Egészen helytelen volna az állítás, hogy az Aranybulla záradéka ócska, az akkori idők szellemének

már meg nem felelő középkori törvény volt. A nemzeti szuverenitás és az uralkodó felelősségrevonásának gondolata fejeződik ki benne, ugyanaz az elv, amelyről az említett jezsuiták és Milton könyveket írtak és amelynek hangoztatásával szegültek ellen az angol puritánok a királynak, majd felelősségre vonták tetteiért és verpadra hurcolták. Azzal a politikai iskolával, melyet Kollonicsék képviseltek, természetesen nem volt összeegyeztethető.

Buda visszafoglalásának egyik eredménye tehát, hogy az országgyűlés az uralkodónak ezt a két követelését elfogadta és Magyarország nem választó királyság többé és a nemzet egyik legfontosabb jogáról lemondott. Nagy vita volt a hitlevél miatt. Az udvar és a katolikusok azt kívánták, hogy vissza kell térni az I. Ferdinánd-féle hitlevélre, amelyben vallásszabadságról még szó sincs. Kimaradt a hitlevélből, hogy minden három esztendőben országgyűlés tartassék s a népet sanyargató idegen zsoldos hadak az országból eltávoznak. A kilencéves József főherceget december 9-én nagy fénnel királlyá koronázták. Az országgyűlés huszonnyolc törvénycikket alkotott, amelyben a közkegyelmen kívül a Caraffa-féle eperjesi rémbíróság eltörlése is szerepel. Lipót különös kegyképen érvényben tartotta az 1681. évi vallásügyi rendelkezéseket. Ez azonban a pusztá ígéret maradt. Mi tehát az eredmény? Röviden ez: a magyar alkotmány forma szerint megmaradt, de az ország a valóságban Habsburg-tartománnyá lett; semmit sem intéz többé: a pénzügyek, a hadügy, a külügyek, mind Bécs hatáskörébe tartoznak; a magyar királyi kancelláriát megszervezték ugyan, de a császári hatóságok alá rendelték. Csak a helyi közigazgatás szerve, a vármegye maradt meg a nemesség kezében, amely ott igyekezett berendezkedni és minden erővel megőrizni ott szerzett pozícióját. Bármily maradi és ócska rendi szellemű volt is a vármegye a sok tekintetben haladóbb szellemű felvilágosodott abszolutizmus korában, mégis ennek köszönhetjük a nemzeti gondolat fennmaradását. A bécsi kormány a hódoltsági területen levő új vármegyét, amennyire csak lehetséges volt, kivonta a magyar hatóságok alól.

Budavár visszafoglalása után a »Populus Werbőczianus« kezéből kiesett a politikai hatalom s az ország legfőbb irányítása. A nemesség, amely Buda elfoglalása előtt a rákosi zajos országgyűléseken annyiszor szorította sarokba a kormányt, a vármegyékbe szorult, amelyek igen sokat nyertek jelentőségükben. A vármegyei nemesség szívósan ragaszkodott ahhoz, hogy a legszorosabban vett belügyeket ő intézze, ha már az ország politikai irányítását, a külpolitikát, a hadsereg és a pénzügyek felett való rendelkezés jogát kivették a kezéből.

Magyarország a középkorban nagyhatalom s az akkori európai államok társadalmában egyenrangú Spanyolországgal, Angolországgal és Franciaországgal és itt a Dunamedencében nagyszerű történeti hivatást töltött be. Ennek a hivatásnak a betöltésére többé nem képes. Mohács óta a fejlődés folyamatossága megszakadt. Budavár visszafoglalása után nemzeti akaratról

és a nemzeti akaratnak olyan megnyilvánulásairól, mint Nagy Lajos vagy Mátyás korában, többé nem lehet szó. Az egykor történelmet csináló nemzet másfél évszázad óta két nagyhatalomnak: a Habsburg-nagyhatalomnak s a töröknek malomkövei között őrlődött, hánykolódott ide-oda Bécs és Konstantinápoly között. A kettő közül most már egy maradt, a német. Ehhez kellett alkalmazkodni és ennek hatalmi törekvései ellen kellett a rendi alkotmányt s a nemzeti függetlenséget megvédelmezni. Vajjon kifejtette-e a magyarság ebben az új helyzetben nemzeti egyéniségét, ha erről nem mondott le örökre?

Gábor barát említett tervén kívül még Kollonics Lipót dolgozott ki egy nagyobbszabású tervet Magyarország újjáépítésére, ez volt az úgynevezett *Einrichtungswerk*, melyet Szekfű Gyula részletesen ismertet. A délszláv származású gróf Kollonics Lipót, aki nemsokára Buda visszafoglalása után Széchenyi Györgyöt követte az esztergomi érseki székből, az uralkodni, parancsolni akaró politikus pap típusa. Nem volt nagy politikus s még kevésbbé nagy elme, de makacs volt, kíméletlen s szándéka véghezvitelének eszközeiben nem túlságosan válogatós. De mégsem olyan sötét zsarnok, mint amilyennek a magyar nemzeti köztudatban szerepel. Kollonics természetesen az abszolutizmus híve. Tervezetében sok üdvös újítást pendített meg. Korszerű bürokráciát akart megszervezni s felosztani az országot kormányzóságokra. A protestánsok iránt nem volt oly türelmetlen, mint azt a neki tulajdonított, de tudományosan nem igazolható mondaniból sejt-hetnők; a protestánsokat megtúrta volna. Nagy szeretettel foglalkozott a bíbornok gazdasági és pénzügyi kérdésekkel s az *Einrichtungswerk*ben igen nagy súlyt fektet az ország gazdasági és pénzügyi újjáépítésére, természetesen az akkori merkantilista elvek szerint, melyek ő reá is nagy hatással voltak. Szándéka az volt, hogy Magyarországból jövedelmező gyarmatot szervez. A főpap belátta, hogy a lakosság rettentő adóterhek súlya alatt teljesen tönkremegy s az akkori adózási rendszer mellett anyagi felvirágzásról szó sem lehet. 1685-ben 4,798.000 forintnyi adót hajtottak be az országban; 1686-ban 3,568.000 forintot. Emberséges vonása Kollonics elgondolásának az, hogy az adóterhek csökkentését követelte s azt kívánta, hogy az adó ne legyen Magyarországon sem nagyobb, mint Ausztriában. Két egyetemet akart az országban felállítani, kibővítve orvosi fakultással, elő akarta mozdítani a dunai kereskedelmet és fejleszteni az ipart. Az ország lassú elnémetesítése is ott szerepel a bíbornok nagyszabású tervében. Az volt a felfogása, hogy a magyarság rakoncátlan és a magyar nép forradalomra való hajlamosságát és turbulens voltát mennél nagyobb számú németiség beolvasztásával lehet csak enyhíteni. Az akkori nyugateurópai kormányzati elvek szerint ő is a polgári osztályt akarta megerősíteni, amely egyúttal az ország elnémetesítésének is hathatós eszköze lett volna. Abszolutizmus és merkantilizmus — az *Einrichtungswerk* két alapvető jellemvonása.

A bíbornok terve a bécsi körök ellenállásán zátonyra jutott. A katonák, kiket azzal vádolt meg, hogy kíméletlenek, brutálisak az adók behajtásában, sőt a behajtott adóknak egy részét el is zsebelik, a terven felháborodtak. Túllengedékenynek, emberségesnek találták. Pedig a Kollonics-féle terv a két rossz között: egy német és abszolutisztikus szellemű újjászervezés meg a nyers katonauralom között, még a kisebbik rossz volt. Így a második rossz maradt; a katonai uralom, a nemzeti jogok elkönfiskálása, ami a nemzetet, néhány évvel később, a felkelésbe kergette.

Nem túlzás az az állítás, hogy a Buda után következő néhány évtized nemzeti történetünknek legkétségbeejtőbb, leggyászosabb korszaka. Az ország szegény, éghajlati és talajviszonyai olyan borzalmasak, hogy a nyugat-európai köztudatban is mint Európa temetője szerepel. A magyar nemzet régi, közel félévezredes dicsőségének minden maradványa úgyszólván eltűnt. A politikai életnek, a közművelődésnek központja egyáltalában nincs. Az alatt az idő alatt, míg Magyarország harctér volt, kialakultak Nyugat-Európában a kulturális és gazdasági központok. Pozsony a köz-igazgatás és az országgyűlések székhelye, német város. Egykorú leírások szerint csinos város lehetett, de jelentéktelen volt ahhoz, hogy az ország kulturális építése belőle induljon ki, mint központból. Olyan rétege az országnak, mely a nemzeti kultúrát építhette volna, alig van; a közeledésnek, a társas érintkezésnek központjai nincsenek. Főuraink ebben az időben még oligarchák, sokkal nagyobb hatalmak, mint Franciaországnak s a többi nyugateurópai országnak ebben az időben már letört oligarchái; jószágaikra és váraikba visszahúzódva élnek Buda ostroma után. Olyan főúri családok melyek Bécsbe költöztek volna s azonosították volna magukat a dinasztia törekvéseivel, még nincsenek; a Pálffy család az egyetlen kivétel.

A parasztság állapota nyomorúságos, sorsa megvetett, a paraszt valósággal igavonó barom, amiről egyébként a kornak számos parasztellenes gúnyirata tanuskodik. A magyar rendiség ebben az időben még nem tudott felemelkedni egy magasabbrendű humanisztikus álláspontra és viselkedésre a paraszttal szemben.

Az ország két legszebb városának Pozsonyt és Sopront tartották, de mind a kettő német. Jobbmódú városok még Nagyszombat s a Felvidék akkori központja Kassa, a német Lőcse, Eperjes. Egész különleges helyet foglal el az egész török hódítás alatt és később is a kálvinista kultúrközpont Debrecen, mely Brassó után az ország legnagyobb városa.

A korai kapitalista kornak Magyarországon természetesen nyoma sincs. Krónikáink egyetlen gyárról tudnak, Szelepcsényi érsek posztógyáráról, de ez is nemsokára megszűnik. Lőcsének, Pozsonynak, Sopronnak, Kassának a viszonyokhoz képest meglehetősen céhszerű kisipara van. A kezdetleges állapotokra mutat az is, hogy országszerte rendkívül gyakoriak a nagy tűzvészek; alig van számottevő magyar város a XVII. században,

amelyet a vörös kakas meg ne látogatott volna. Debrecen város 1687. évben égett porrá. Földművelése alárendelt jelentőségű, az ország primitív állattenyésztő országgá hanyatlott a másfélévszázados török uralom alatt.

Ezzel a néhány vonással megközelíthetőleg hű képét adtuk az ország Budavár visszafoglalása utáni politikai s gazdasági helyzetének és közállapotainak.

Nemsokára megkezdődött az idegenek bevándorlása. Lipót császár beengedte az országba Csernovics Arzén ipeki patriarka 300.000 főnyi barbár rác hadát. Az országnak idegen telepésekkel való benépesítését különben Kollonics sürgette s a bevándorlás meg is indult nagyobb tömegekben 1688 után.

Buda és Pest 1686 után.

Magyarország megtömése német telepésekkel Unverzagt Farkasnak, Rudolf császár egyik tanácsosának volt az eszméje ; Kollonicsék most megvalósították. A visszafoglalt Budából és Pestből német és katolikus várost csináltak, ahol protestáns vagy zsidó települési engedélyt nem kaphatott, telket venni csak a nádornak, az egi püspöknek, a pozsonyi káptalannak, Pálffy Károlynak, Erdődy kancellárnak volt szabad. Pesten és Budán kívül Esztergom, Fehérvár, Szeged lettek német városok. A két német városban, Budán és Pesten az ausztriai Landesgerichtsordnung szerint ítékeztek. Takáts Sándor, a kornak kiváló kutatója elmondja, hogy az első telepésekkel sok nem kívánatos népelem tódult be és az erkölcsi viszonyok mind Budán, mind Pesten az első időkben szörnyűek voltak. A két város igen nehezen épült fel s a népesedés is lassan haladt előre. Magát a várat németek, a Vizivárost és a Rácvárost rácok szállták meg, s ők ültették a budai hegyek később híressé vált vörösbortermő szőlőit. A két város nem is tartozott szervesen Magyarországhoz : az osztrák kamara alá helyezték őket, hiszen megalkotásukkal az volt a cél, hogy német városok maradjanak s a német kultúrának és hatalmi politikának legyenek támaszpontjai. Kollonicsék politikája az volt, hogy a magyarságot a városokba lehetőleg ne engedjék be és így a városok megmaradván szintisza németnek, az ország elnémetesítésének eszközeivé lesznek.

A két város az ostrom után lesújtó képet mutatott. Többen megfordultak ebben az időben idegen utazók, hogy lássák a híres Budát, melynek visszafoglalásáért egész Európa megmozdult, de csalódás érte őket s elszomorodva távoztak. Tollius Jakab holland tudós 1687-ben járt Pesten-Budán és az *Epistolae Itinerariae* címen megjelent úti feljegyzéseiben többek között ezeket írja :

»Vácról elindulva csakhamar feltűnt a magas dombon álló Buda fehérülő falaival, tornyaival és templomaival Már a távolból üdvözöltem a

nemes királyi várost, melyet oly régóta vágytam látni. Mennél közelebb jutottam, annál inkább csodáltam a császár szerencsését, mely oly erős és gyönyörű várossal ajándékozta meg. Midőn a Pest és Buda között levő hídhöz értünk, először Pest városába mentünk, minthogy az ostrom folytán földig lerombolt Budán szállást aligha találhattunk volna. Három nap alatt minden nevezetességet megtekintettem. A hajdan oly büszke és pompás vár és város a rettenetes ágyúzástól teljesen romhalmazzá volt löve s az egész városban egyetlen ép házat sem találtam. A hajdan oly szép és fényes Szent István templomban és a híd közelében lévő török mecsetben, valamint a belső vár kapuja alatt török feliratokat találtam. A falak régi divatúak, de azért erősek, az árkok mélyek. A várost hajdan két külváros díszítette, még pedig mindkét oldalról; annak a külvárosnak, mely a székesfehérvári oldalon terült el, ma már nyoma sincs, a Duna melletti nagy külvárosban már néhány házat elkezdtek kijavítani és újjá építeni. A romok között és a pincékben görög vallású műveletlen, durva, visszataszító rákok laknak, kiknek főfoglalkozásuk a vízfordás, mivel a Várban lévő kutakat a törökök vagy betömték vagy a romok betemették őket. A dunaparti külvárosban egykor létező számos mecsetet részben lerombolták, részben raktárakká és csűrökké alakították át. A még meglévők közül egyiknek tornyába felmentem, hogy onnan a környéket jobban áttekinthessem. Csekély fáradságomat bő siker koronázta. Budára magyar embernek nem volt szabad lábát betennie, rákoknak, de főleg az asszonyoknak meg volt engedve a ki és bejárás. A dunahíd 57 hajóból áll és körülbelül 10.000 láb hosszú (Ez tévedés, legfeljebb 1000 láb hosszú lehetett). Pest négyszög alakú és közép nagyságú város; ámbár a múlt évi ostrom alatt szintén igen sokat szenvedett, mindinkább helyreáll és lakossága is jobban szaporodik, mint Budáé, mert síkságon terül el és a Duna kihasználásához előnyösebb a helyzet.»

A katonai kormányzás alatt, ámbár Lipót császár rögtön elrendelte a város újjáépítését, a lakosság betelepülése és az építkezés csak lassan haladhatott előre, erről tanuskodik legalább Pinxner a német utazó feljegyzése, aki öt évvel a visszahódítás után látogatta meg Pestet és Budát.

»Pest falakkal körülvett nem épen kis város; — írja — jelenleg azonban nem sok nevezetessége van. Három temploma közül egyik a Pálosoké a másik a ferencrendieké, a harmadik a szervitáké. A piactéren a Szent Háromságot és a Szűz Máriát ábrázoló szobor látható, melynek két oldalát két kőből faragott és aranyozott angyal díszíti. Pestről a Dunán átkelve Budára jutottam. Buda magyar és latin elnevezése Attila testvérjéről keletkezett, német nevét pedig az itt létezett szénégető kemencéktől kapta. Buda hajdan nagyszerű város volt, úgyhogy párját kellett keresni a keresztény világban. Jelenleg három temploma van. A jezsuiták templomának tornya az ostrom alatt rombadőlt; a templom belsejét szép oltárok, régi emlékek és sírkövek díszítik. A budai várhegyen épült és erős kőfalai vannak.«

A két város felépítését, de főleg Budáét maga Lipót császár is igen sürgősnek tartotta, úgyhogy őt tekinthetjük Buda és Pest második megalapítójának. Lipót császárnál természetesen főleg a hadászati szempontok voltak az irányadók, hiszen nem lehetett tudni, hogy a török nem vág-e vissza teljes erővel s nem találja-e elfoglalni újból a várost. Ettől félt maga XI. Ince pápa is, aki a város megerősítését nagyon sürgősnek tartotta s erre a célra újabb jelentékeny összegeket áldozott. Lipót császár szeptember 10-én kiadott dekrétumában elrendelte, hogy a Vág vidékéről minden építkezésre alkalmas fát Budára szállítsanak. De az építés nem ment gyorsan s az első lakói a várnak a katonák voltak. Ugyanekkor Lipót Wernlein Istvánt teljhatalmú kamarai inspektornak nevezte ki, Gössinger császári kapitánynak pedig parancsot adott új hajóhíd építésére. Ez az új híd a sokáig meglevő váci rondellától indult ki s a vár déli sarkánál ért Budára. Az udvar biztatására mesteremberek jöttek be külföldről, ácsok, kőművesek, lakatosok, szabók, akik különböző kedvezményekben részesültek. Adómentességet kaptak, a kereskedők a Dunán szállított árukért vámmentességben részesültek. Az első ideiglenes parancsnokot nemsokára Frankenberg Vencel Miksa tábornok váltotta fel s a megrongált várfalak újjáépítését ő alatta kezdték meg.

A polgárjogot öt forintért meg lehetett szerezni, a házépítéshez való telket ingyen adták. Pest belvárosának azok a telkei, melyek ma milliókat érnek, első tulajdonosaiknak egy fillérjükbe sem kerültek. A csábítás nem túlságosan hatott; a rettenetes magyar viszonyoktól idegenkedő németek úgylátszik félve költöztek új lakóhelyükre, a rommálott és tönkretett Pestre és Budára. *Metropolis Hungaria Germanica facta est* — mondja az egykorú feljegyzés és ez nem túlzás. Az első lakosok csaknem kivétel nélkül németek. Lipót császár kiváltságlevele értelmében a polgárok, a lakosok, a jövevények — *cives, incolae, hospites* — nem fizetnek tizedet, sem kilencedet és földesúrnak egyáltalában nincsenek alárendelve. Lipót kiváltságlevele megállapítja a két város új alkotmányát, a tanács hatáskörét, a tanács megválasztásának módját. A tanács hatásköre igen nagy: ellenőrzi az árubehozatalt és kivitelt, felügyeletet gyakorol a vámszedés felett, az ő hatáskörébe tartozik a legelő- és a vadászati jog bérbeadása, az új polgárok befogadása s a város mindezek tetejébe pallosjogot is kapott. A kiváltságlevél értelmében az új polgárok csak katolikus vallásúak lehettek, zsidók, cigányok ki voltak tiltva, a görögkeletieket megtűrték, protestáns vallású nem kapott letelepülési engedélyt. A két városnak ez a katolikus jellege megmaradt József császár türelmi rendeletének megjelenéséig.

A két nagyszerű város fejlődésének minden lehetősége meg volt adva, kiváltságokat kaptak s minthogy az ország nagyrésze felszabadult a török járom alól, a két város polgárai felvehették a gazdasági kapcsolatokat csaknem az egész történelmi Magyarországgal. Pest valóban gyors fejlődésnek indult, messze elhagyta Budát, a fejlődés azonban nem maradt tartós. Rettenő elemi

csapások, öldöklő pestis járvány sújtották a várost, majd jött a kuruc-labanc világ s az első telepesek nagyrésze elpusztult. A két város újjáépítésére a pápa ismét sokat áldozott. Először 100.000 forintot küldött amelyet azonban másra fordítottak, majd ismét 80.000 forintot; ezt már Kollonics bíbornoknak adta át s az összeget Buda újjáépítésére költötték. Rengeteget áldozott a két város újjáépítésére Széchenyi György a száz-esztendőes esztergomi érsekprímás a Széchenyi-család díszének és fényének megalapítója, a legnagyobb magyar főpap egyike. Széchenyi Györgyöt 1685-ben 93 éves korában nevezték ki esztergomi érseknek. Hatalmas vagyonának nagy részét Buda és Pest újjáépítésére fordította; óriási alapítványokat tett, templomokat, kolostorokat, iskolákat épített. A jezsuiták iskolájának felépítésére 210.000 forintot adott; 180.000 forintot juttatott a budai és esztergomi várak kijavítására, majd ismét 30.000 forintot Buda bástyáinak rendbehozatalára s budai katonai kórház céljaira 157.000 forintot adományozott. Az ő emlékét hirdeti a budai kapucinus zárda is. A két városnak az újjáépítése elsősorban Lipót császár műve, másodsorban a pápáé és a katolikus papságé.

A bécsi udvar mindent elkövetett, hogy a két város, mint német város támadjon fel újra, hogy Bécs hatalmi céljait szolgálja, de már az első beköltözötték között is nagyszámmal akadtak magyarok. Ezeknek nagyrésze iparos. Az ácsok, a lakatosok, a szappankészítők, németek, de a szűcsök, gombkötők, csizmadiák csaknem mind a magyarok közül kerülnek ki. A város első lakóinak lajstromában a kutatók a németek között sok magyar nevet találtak. Budán az első háztulajdonosok közül 158 német, de 75 magyar van. A többiek megoszlanak a rácok, görögök és egyéb nemzetiségek között. A gyorsabban fejlődő Pesten a polgárságnak csaknem fele a magyar, úgyhogy Pest erősen magyar jellegű város; sajnos, később a szatmári béke után, amidőn a kipusztult lakosság pótlásáról kellett ismét gondoskodni, ez az arányszám megváltozott a magyarság kárára. A németeken, magyarokon, rácokon kívül törökök is lakták Pestet és Budát, de csak kevés számmal, akik természetesen áttértek és a keresztény lakosságba teljesen beleolvadtak. Zsidót kezdetben nem tűrtek; a pesti tanács 1695-ben elutasította a zsidók beköltözési kérelmét.

A viszonyok, a közrend, az erkölcsi állapotok a két városban nem lehettek valami mintaszerűek és egyáltalában nem tehatték vonzóvá Budát és Pestet az ideköltözni akaró idegenek számára. Az akkori Európa minden nemzetéből összetoborzott zsoldos katonaság erkölcsei vadak, durvák, a XVII. századi katona garázda, erőszakos, trágár s a polgárságnak sokat kellett tőlük elszenvedniök. Még kaszárnnyák sem voltak ebben az időben s a katonaság az ideiglenes tanyákon élt. A megszálló katonák erkölcseire jellemző az 1687-i szégyenletes eset. Egy finkensteini Fink Konrád nevű porosz hadnagy összecimboráskodott a fehérvári török basával s megígérte

neki, hogy Budavárát 2000 aranyért a kezére játsza. Az összeesküvést szerencsére felfedezték s a porosz hadnagy elvetemült szándékáért ennek a kornak egyik legszörnyűbb büntetésével lakolt: felnyársalásra ítélték, amit a mai Naphegyen hajtottak végre. (A Naphegy német Spiessberg elnevezése innét származik.) A budai tanácsnak 1695. április 2-i jelentésében olvasható, hogy a katonák a város polgármesterét elfogták, a főáristomra vitték és csak az áristompénz lefizetése után bocsátották szabadon. Az ilyen viszonyok természetesen a várost nem teheték vonzóvá. Azt sem lehet mondani, hogy a város polgármesterei és tanácsa ebben az időben valami tiszteletet ébresztő polgárok és nívós emberek voltak. Bösinger Ferenc Ignác bíróról azt beszéli a krónika, hogy hatalmaskodott, erőszakoskodott polgártársaival és állandóan hadilábon állt a katonasággal s emiatt a budai polgárok igen sokat szenvedtek. Gyilkosságok, erőszakosságok, a kor rettenetes büntetései, megkínzások, csonkítások stb. gyakran szerepelnek Buda és Pest város első krónikaiban.

Ezek az állapotok ne csodálkozzunk. Ebbe a romhalmazba és irtózatosszennybe, ami itt maradt Pest-Budán, kezdetben sok szedett-vedett nem kívánatos népelem költözött be. Ez a tagadhatatlan történeti tény azonban ne vessen homályt a magyar főváros multjára. Ezek az első telepések nagyrészt kipusztultak a kuruc-labanc kor öldöklő járványaiban, később értékesebb népesség költözött ide, akik összekeveredve a lassankint beszívargó magyarsággal, a magyar főváros népességének ma meglévő alapelemét alkotják.

Az építkezés ilyen áldatlan viszonyok között természetesen csak lassan haladhatott előre. A magyarságnak bizonyára nagy öröme tellett volna abban, ha felépítik Mátyás egykori gótstíliú, gyönyörű várpalotáját. Ha rápillantunk Juvigny francia hadmérnöknek a pesti oldalon készült kitűnő rajzára, azt látjuk, hogy a főfalak és a tornyok falai épségben maradtak. Láttuk az ostromnál, hogy a palota rengeteget szenvedett. Már 1669-ben tűzvész pusztított a királyi palotában, az ostrom alatt pedig tönkre kellett mennie. A hatalmas épület, amely, mint a céhrendszer összes építészeti maradványai, sziklaszilárdan meg volt építve, kitűnő védelmi pontul szolgált az ostromlottaknak. A nagy körbástyát, mely a palotát délről védte, a bajor választó csapatai, mint láttuk, elég gyorsan bevették. A királyi palotában a török sokkal nagyobb ellenállást tudott kifejteni, ami arra mutat, hogy az épület sokkal erősebb védelmet szolgáltatott, mint a kőbástya. A Duna felé húzódó két bástyafal — mint Juvigny rajzán látjuk — épségben megmaradt. Itt ugyanis sem ostrom, sem ágyúzás nem volt. A palotából láthatók a nagy tartófalak s több torony mered az égnek, közöttük az István-torony romja, amelynek oly nagy szerepe volt az ostromban.

A királyi palota közel harminc esztendeig hevert romokban, mintegy jelképezve a szerencsétlen, a másfélévszázados dúlásban tönkrement országot, amely szintén romokban hevert. A bécsi haditanácsnak első gondja

az volt, hogy a várat a lehető leggyorsabban annyira rendbehozza, hogy egy esetleges új török támadásnak ellenállhasson. A felszabadító háború tovább folytatódott, tovább tartott a bizonytalanság, majd jött a kuruc-labanc világ s Bécsben nem gondolhattak arra, hogy a rommá lőtt magyar fővárosban palotákat emeljenek. 1714-ben Regál Miksa Lajos várparancsnok tervet közölt a haditanáccsal az épületrom köveinek felhasználásáról. Most már kezdtek Bécsben komolyan foglalkozni a vár újjáépítésével és hosszú tanácskozások után elkészültek a palota első tervei s nemsokára meg is kezdődött az építés. A mostoha viszonyok miatt azonban a palota építése abba maradt, csak később fejeződött be, Mária Terézia korában, azok szerint a tervek szerint, melyeket a kornak egyik legkiválóbb építőművésze, Hildebrand készített.

Buda és vele együtt Pest is, a hosszú stagnálás után a valóságban csak a szatmári béke után épülnek újjá s népesednek be, amikor Magyarország történetének valóban új és alkotásokban gazdag korszaka kezdődik.

*

Milyen történeti jelenség Buda visszafoglalása és a felszabadító háború kétszázötven esztendőnek távlatában? Mi hozta ide a német tömegeket, hogy harcoljanak és hősi halált haljanak egy idegen ország fővárosának falai alatt? Német történetírók ma úgy látják, hogy Keletnek és Nyugatnak nagy harca játszódott le, melyben Keletet a törökség, Nyugatot a németiség képviseli. Ez a beállítást mindenestre tetszetős, de közben elfeledkeznek arról, hogy századokon át a magyarság volt az a bástya, amelyen Kelet támadó hullámai megtörtek és a magyarság ezekben a harcokban vérzett el. A német törzsek a Habsburg-ház, a »Domus Austriaca« zászlói alatt foglalták vissza Budát és harcolták meg a hosszantartó felszabadító háborút, de nem német, hanem keresztény gondolatért harcoltak.

Kétségtelen, hogy I. Lipót császár képviseli a német hatalmi gondolatot is. De a birodalommal való kapcsolatait egészen különösek, szinte meghatározhatatlanok. Nem parancsolhatott a birodalom tagjainak. Láttuk Buda ostroma előkészítésénél, hogy követei útján a bajor választót, a szász választót, a brandenburgi nagy választót, a svábokat, a frankokat a nagyvállalkozásban való részvételre felkérte és azok keresztény és német szolidaritásból résztvettek a török elleni nagy akcióban. A német birodalom ebben az időben Ausztriát jelenti. Ausztria katolikus és német. Univerzális és nemzeti gondolatot képvisel egyszerre. Ma német szempontból úgy Buda elfoglalását, mint a felszabadító hadjáratot sokan talán úgy magyarázhatják, mint a németiség nagy harcát az Ostraumért, mint a Drang nach Süden első megjelenését a történetben. Ez azonban ebben a formában túlzás és mai fogalmaknak átvetítése volna a múltba. Olyan kikristályosodott, világos hatalmi gondolat, mint amilyent később a Hohenzollern-császárság képvisel vagy ma a Harmadik német birodalom, még ebben az időben nincs, de viszont megvan

már többé-kevésbé halvány körvonalaiban. Annyi igaz, hogy a dinasztikus, univerzális Habsburg-monarchia német és ez képviseli ebben az időben a németiség hatalmi énjét is.

Arra a kérdésre, milyen eszmék mozgatták a hatalmas vállalkozást, Buda visszafoglalását s a felszabadító hadjáratot, röviden így felelhetünk: keresztény-izlám ellentét, Nyugat és Kelet régi harca, csak harmad-sorban az a törekvés, hogy kiterjesszék, ameddig lehet a németiség hatal-mát és birtokállományait. A tragikus sorsú magyar főváros visszafogla-lása elsősorban keresztény, univerzális jellegű vállalkozás volt.

Irodalom.

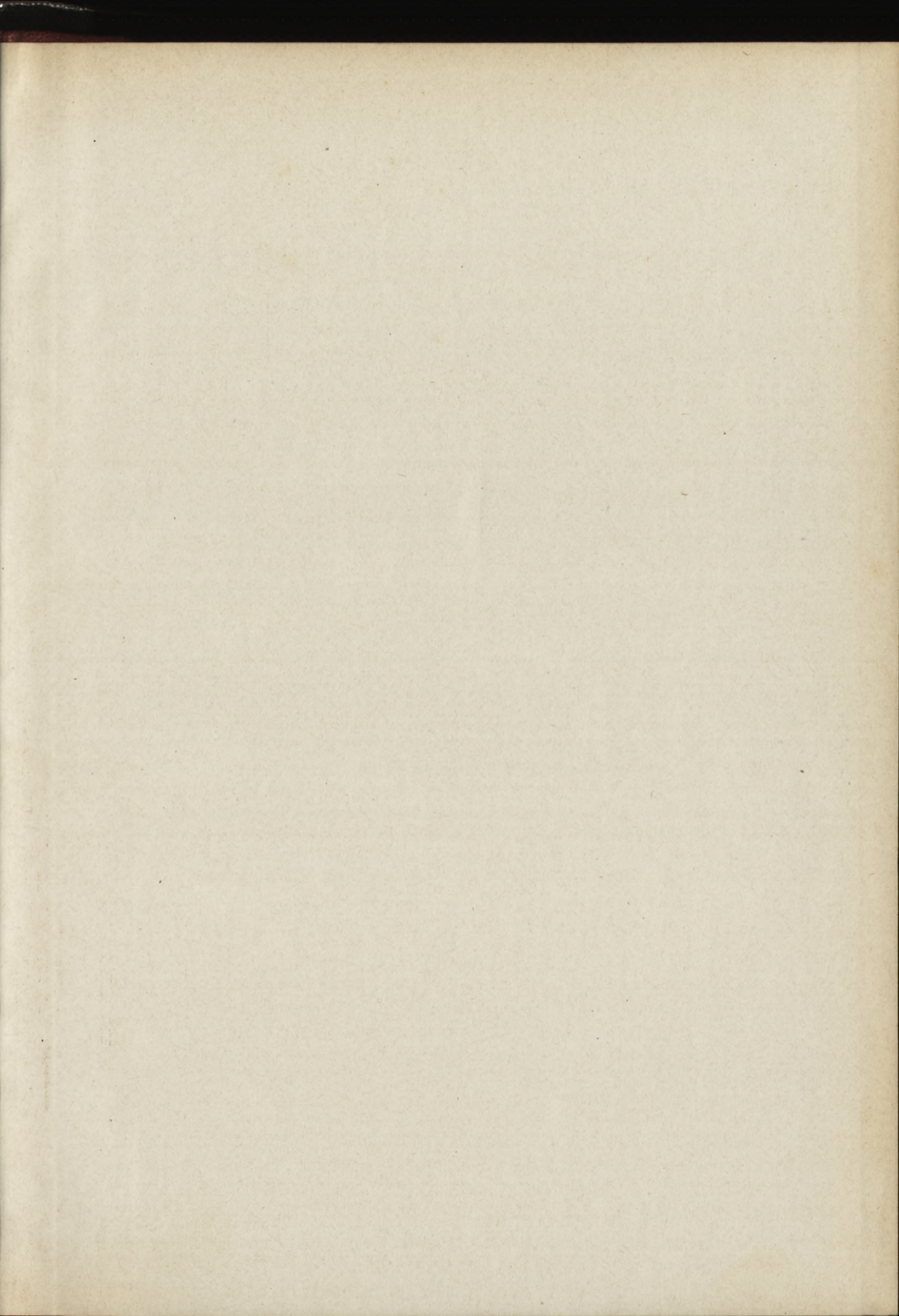
- Röder, Philipp*, Frh. v. Des Markgrafen Ludwig Wilhelm v. Baden Feldzüge wider die Türken. 2. k., Carlsruhe, 1839.
- Némegy, Josef*. Die Belagerung der Festung Ofen in den Jahren 1686. u. 1849. Pest, 1853.
- Zieglauer, Ferdinand*. Die Befreiung Ofens. Innsbruck, 1886.
- Thürheim, Graf*. Feldmarschall E. R. Graf Starhemberg. Wien, 1882.
- Die Eroberung von Ofen u. der Feldzug gegen die Türken*. Wien, 1886. (Az osztrák-magyar vezérkar kiadványa.)
- Acsády I.* Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1886.
- Buonvisi* bibornok jelentései. (Monumenta Vaticana Hung. Bpest, 1886.)
- Bubics Zsigmond*. Cornaro Frigyes velencei követ jelentései. Budapest, 1891.
- Fraknói Vilmos*. XI. Ince pápa. Budapest, 1886.
- Knauz Nándor*. Buda ostromához. Budapest, 1886.
- Thorsch, O.* Materialien zu einer Gesch. der oesterr. Staatsschulden, Berlin, 1891.
- Némethy Lajos*. Kik voltak első Budavarában az 1686. évi bevétel alkalmával? Századok, 1886. 579—589. l.
- U. a. Tüzes Gábor*. Századok, 1882. 415—420. l.
- Stock, Norbert*, Marcus von Aviano. Brixen, 1899.
- Kelényi B. Ottó*. Marco d'Aviano és a barokk állammisztika. Bpest, 1936.
- Angeli, M.* Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Wien, 1886. Az 1. és 2. kötet közli a Buda ostrománál szereplő hadvezérek életrajzeit.
- Veress Endre*. Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd, stb. Budapest, 1906.
- Bárczay Oszkár*. A hadügy fejlődésének története. I—II. Bpest, 1895.
- Meynert, Herman*. Geschichte des Kriegswesens u. Heerverfassungen in Europa. I—III. Wien, 1868.
- Frobenius*. Militär-Lexikon. Berlin, 1901.
- Ifj. Palugyay Imre*. Buda és Pest szabad kir. városok multjából. I—IV. Pest, 1852.
- Peisner Ignác*. Budapest a XVII. században. Budapest, 1900.
- Tollius Jacobus*. Epistolae itinerariae. Amstelaedami, 1700.
- Károlyi Árpád*. Buda és Pest visszavívása. 1686. Budapest, 1886.
- Hóman—Szekfü*. Magyar történet. V. k.
- Horváth Mihály*. Magyarország történelme. VI. k.
- Takáts Sándor* művei közül: Régi idők, régi emberek. Bpest, 1922; A régi Magyarország jökedve. Bpest, 1921; A magyar mult tarlójáról. Bpest, é. n.; Emlékezzünk eleinkről. Bpest, é. n.
- Az egész korra nézve különösen fontos Os. *Redlich* munkája (a Huber-féle mű VI. k.).
- Thaly Kálmán*, Az 1683-iki táborozás történetéből, Budapest, 1883.
- Klopp, Onno*. Das Jahr 1683. ... Graz, 1882.; az újabbak közül *Lorenz, Reinhold*. Türkenjahr 1683. (Wien, 1933.)

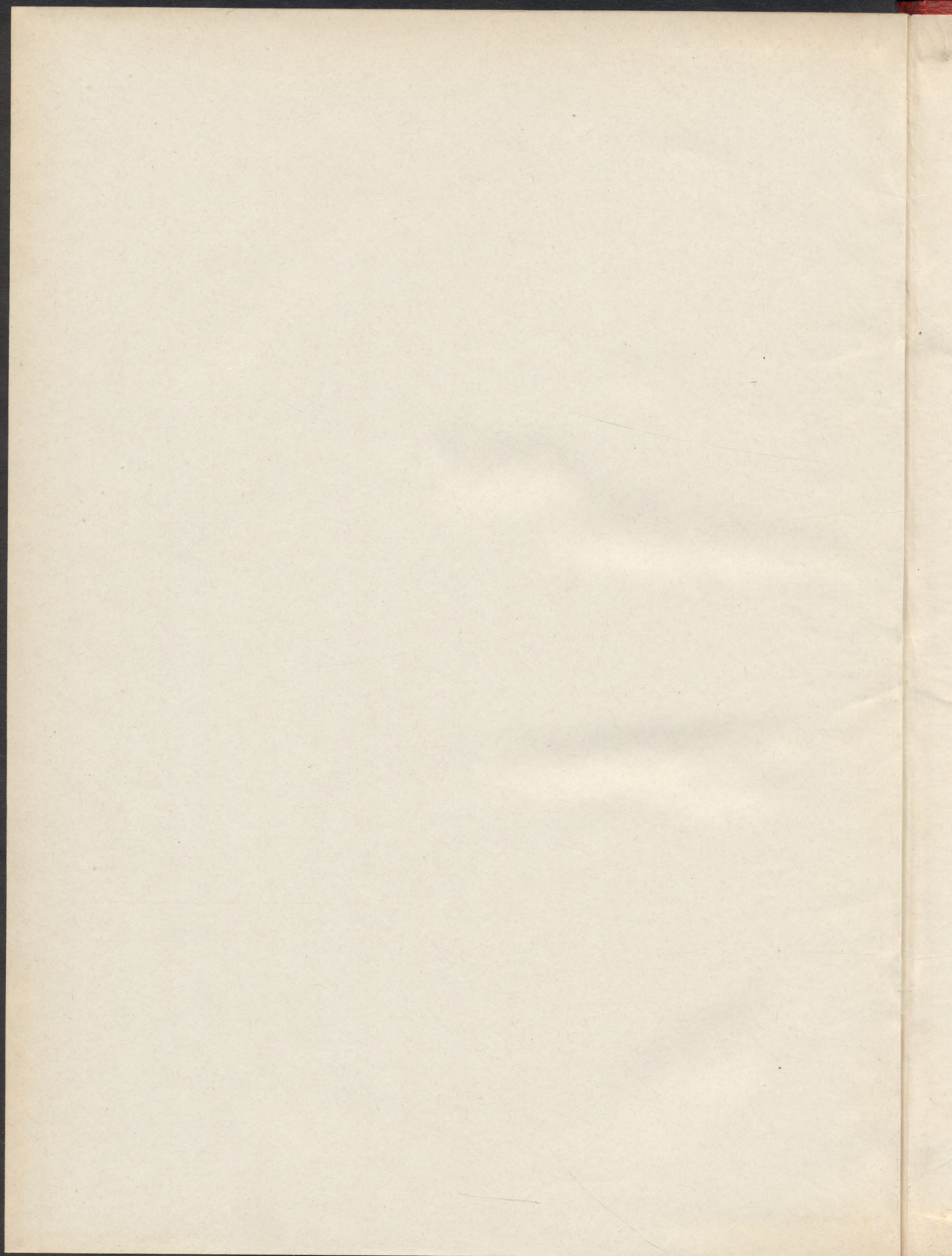

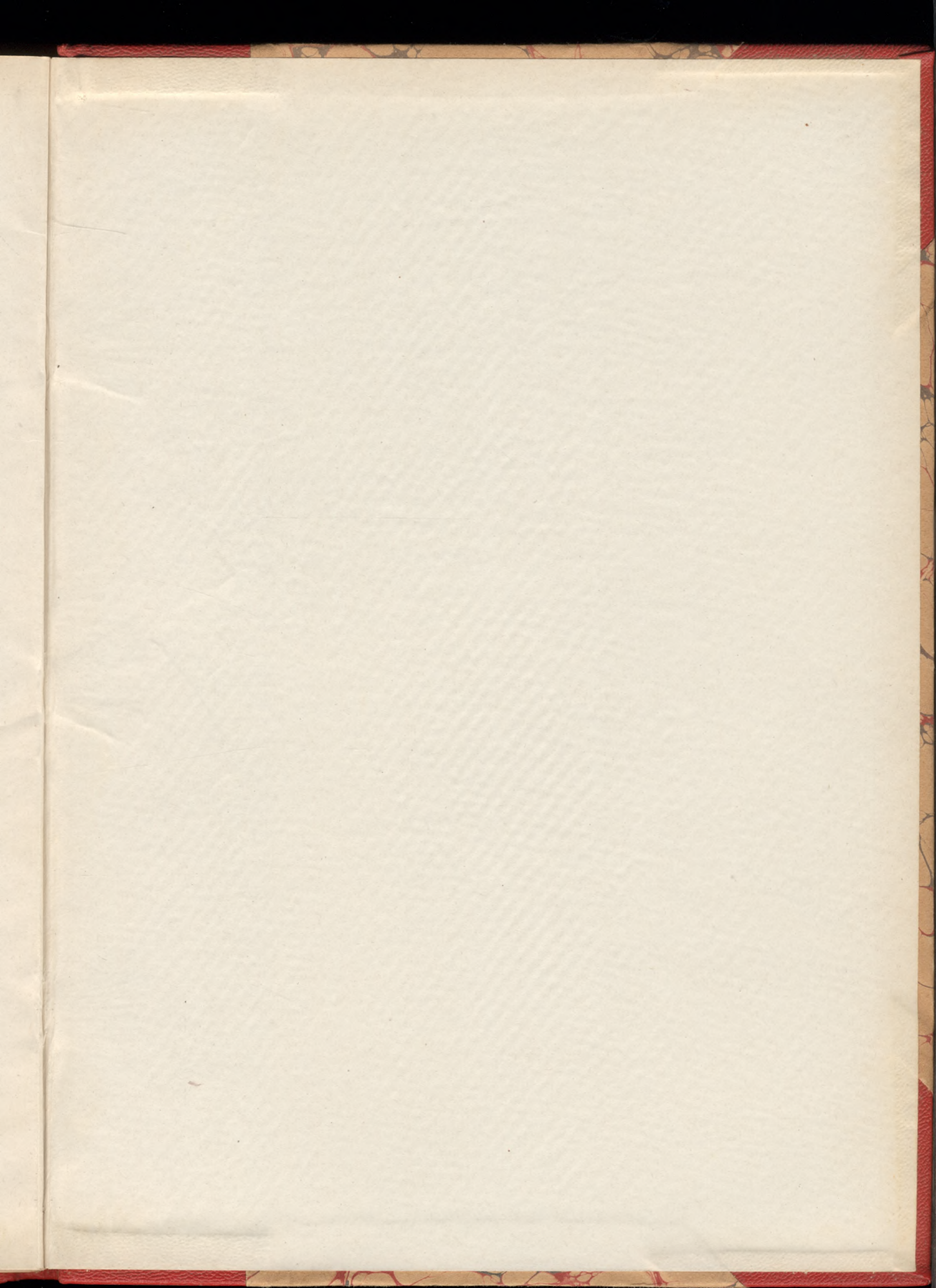

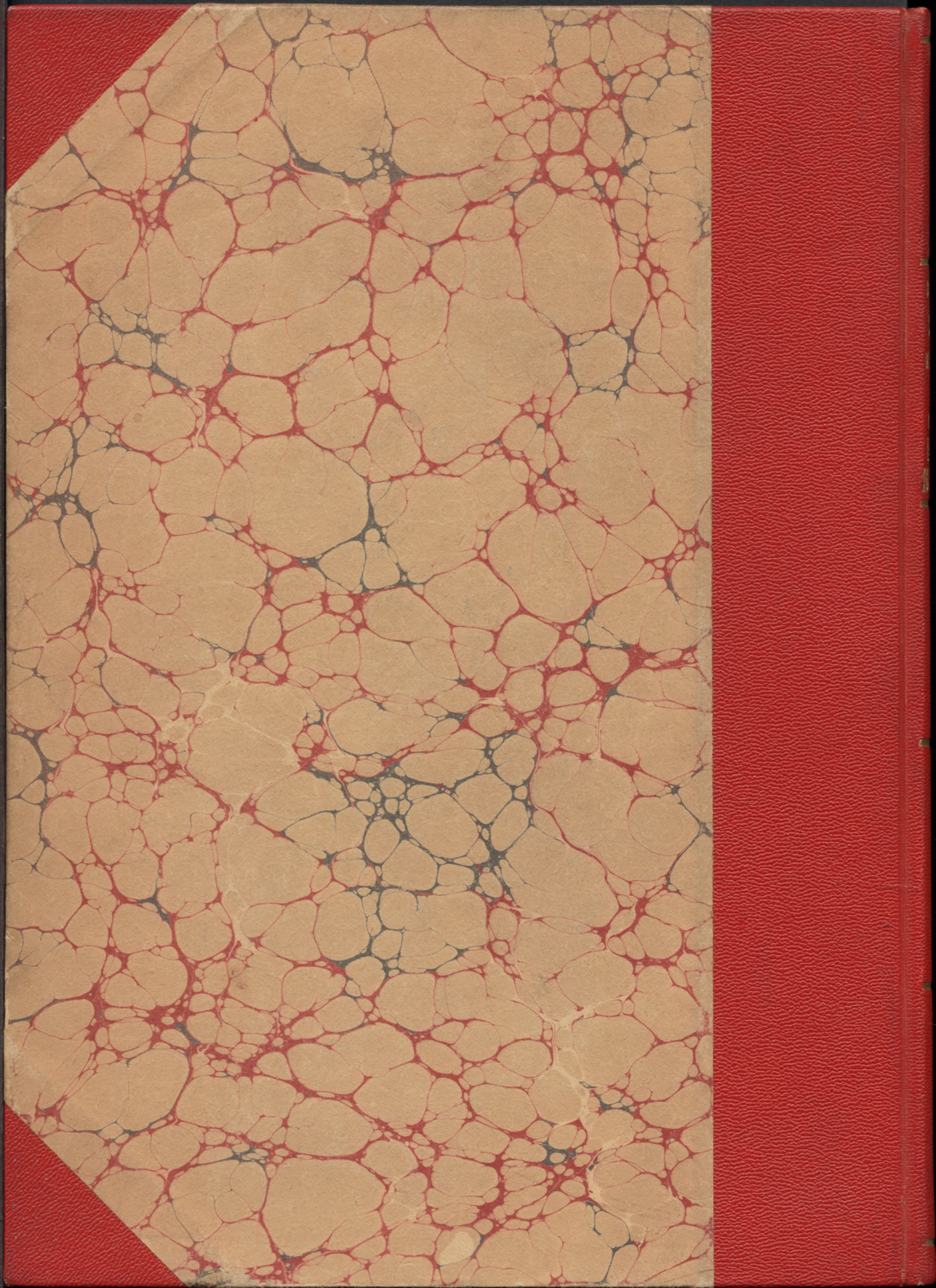

Balla A.

Buda
ostroma
és
elfog-
lalása
1686-ban